

EGY ASSZONYI HAJSZÁL

TÖRTÉNELMI REGÉNYVÁZLAT

**IRTA
JÓKAI MÓR**

**BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2022
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár Digitális tartalom-fejlesztési és -szolgáltatási Osztálya
ISBN 978-963-417-487-5 (online)
MEK-18568

I.

Tudjuk jól, hogy annak a csodálatos növénynek, a minek asszonyi hajzat a neve, a mióta csak a költők belemesterkedtek a história írásba, a legrégebb időktől fogva mindig akadt megdicsőítője. Berenice haját a csillagok közé fölemelték: a carthagói nők haja az utolsó »bellum punicum«-ban szerepelt, mint kézajak idege. Egy ilyen tömör ragyogó hajsátorért fellelkesülni nem is kell valami nagy fantázia: ez a márvány homlokrul aláomló kuszált sugár-özön, a villanyosság rejteke, a hidegvérü philosophot is képes phantastává galvanizálni, ez a százezer húru hárfa, aranybul, ha szőke, aczélbul, ha fekete: akárkit költővé avathat: azon könnyü játszani; de a mi regényünk e g y e t l e n e g y szál hajrul szól csak; »egy« asszonyi hajszárlul. És azután épen ez a hajszal volt az, a min mult, hogy Európa térképe egészen át nem változott, - hogy Magyarországon egy magyar gróf új dynastiát nem alapított, - hogy a török szultánok sztambuli residentiájukat Béccsel nem váltották fel, - hogy Lengyelországban nem francia királyi vér uralkodik, - hogy Moszkvában nem a lengyel parancsol; - ez mind egy hajszálon függött, - s azon mult, hogy az a hajszal »nem« szakadt el.

Az asszonyi hajszal nagy hatalom a világtörténetben. A legokosabb emberek képesek mindenféle babonát elhinni egy asszonyi hajszárlul. Ha Gordius király a szekérére vetett feloldhatlan csomót nem somfaháncsbul, hanem egy szál asszonyhajból bogozta volna össze, azt még Nagy Sándor sem tudta volna se felbontani, se kettévágni.

Tehát az elmesélendő történet összefüggését képezi egy valóságos, nem allegoricus, de aranyveres női hajszal.

II.

Az ezerötszáz nyolcvanhetedik esztendőben, szent Mechtildis napjának éjszakáján, a montmartrei Benczés apácák kolostora elé állított alabárdos őrrrel nagy csoda történt. - Este odaállították, mint szép barna fürtű ficzkót s reggel, mikor érte jöttek, hogy fölváltsák, találtak a helyén egy galambósz vén embert. - Egy éjszaka megöszült.

A montmartrei Benczés-hölgyek kolostora régóta gonosz hirben álló rémtanya volt. A kolostor úgy el volt adósodva, mint egy előkelő nemes ember, s a jövedelmei épen nem fedezték a kiadásait. Az éltesebb apácák eljártak napszámba dolgozni, s a fiatalok kalandok után néztek szét. A kőkerítés a zárda körül sok rést láttatott már, némelyik nem is magától támadt s a kert fáit el voltak vadulva, inkább bozót volt az már, rejtélyes bujósdihoz való. Jámbor ember nappal sem igen mert arrafelé közelíteni, s ha néha estenden a kőbányák között elvezető uton a montmartrei szélalmok öröltetői megláttak egy pár olyan fehér öltönyös és fekete fátyolos hölgy alakot végig sétálni a város felől a zárda felé, távolról kísérve valami sarkantyus vitéz által, ki a köpenyét a szája elé csapta s tollas kalapját a szemére huzta; mondogatták egymásnak: »no, ez sem látja holnap a napot.« A néphit kész volt még titkos gyilkosságokat is sejteni e falak között.

Mikor már egészen közel volt a zárda a végbukáshoz, elfogyva pénz és jóhir végképen, akkor egy szerencsés véletlen ismét megszabadította az elpusztulástól. A zárdában találtak egy eddig felfedezetlen nagy lyukat. Ez a sötét üreg lett a gazdagság kútforrása a zárdára nézve. Penészes okiratok bizonyíták, hogy ugyanezen sötét üreg volt az, a hol szent Dénes titkos miséit tartotta az első keresztyén gallusoknak; a miért azután a pogány druidák vérpadra hurczolták (mások szerint: a római propraetorok) és lenyakazták. A legenda szerint a lenyakazott szent ember, levágott fejét a hóna alá véve, visszaballagott ugyanabba a sötét oduba, a hol eddig a matutinákat tartá s ott temetkezék el. A felfedezett nagy lyuk mélyén csakugyan találtak is egy emberi csontvázat, melynek a koponyája szokatlan helyet foglalt el s így a hagyomány egészen hiteles lett.

E felfedezés után a montmartrei benczés kolostor divatba jött ismét, a környékét beépítették nyári palotákkal: az elhagyott vad vidék, a rongyos külvárosi viskó tömkeleg helyet adott olyan kéjlokoknak, a minők voltak a sejour du roi, a flandriai gróf palotája, átellenében a Leval-kastély, a hova a legmagasabb urak és hölgyek csak meghatározatlan időkben látogattak el; a hirhedett Royaumont palota, a hol a nemzet színe virága tartotta, - rendesen véres párbajokon végződő, - Saturnáliáit.

A Medicis házbul való királynék aztán kegyes adományokkal is elhalmozták e zárdát.

Hanem annak azután csak még rosszabb lett az által a hire. A szomszéd »sejour«-okban otthonos szerelmi cselszövények, s a Bouteville lovagkör éjjeli orgiái semmi jó befolyással sem voltak a zárda erkölcsi reputációjára.

Ekkor a zárda főnöknője, hogy a polgárság előtt is visszaszerezze az annyira szükséges népszerűséget, azt a kegyet kérte ki, hogy minden ezentul lenyakazandó lovagnak a holtteste a kivégzés után az ő kolostorukban legyen a temetés órájáig kitéve.

Ez a kegy, mely nem volt megtagadható, sőt egészen indokolható azon okbul, hogy maga szent Dénes is oda tért vissza halálos martýriumá után, nagy látogatottságot szerzett a montmartrei kolostornak. Ott kezdett némi rend helyreállani. A perjelnö berakatta a kerítésen tört réseket; inkább egy pár mellékajtócskát hagyatva rajta. Ez oknál fogva a zárda ismét »divatba« jött.

Mivel hogy abban a világban valakinek a fejét elveszteni egészen párisi divat volt. Nemes emberi kiváltság, a mit használni kellett. Ide hozta a levágott fejét a hóna alatt Montmorency Bouteville lovag, párbaj vivás miatt halálra ítéltetve; utána jött Balagny lovag, azután Monglas, Villamore és sokan mások, mind híres párbajhősök. Divat volt a jó barátot tréfából leszúrni, s aztán tréfából a maga fejét levágtatni.

Az említett éjszakán éppen két nevezetes főúr foglalta el a helyét a hirhedett donjonban: De la Mole és Coconas lovagok.

Ez a két lovag változatosság okáért nem párbajvivás miatt került ide: azzal voltak vádolva, hogy a király ellen esküdtek össze, hogy Alençon herceget, a király testvérét biztatták fel, hogy a kálvinista párt élére álljon, s vivja ki a protestánsok vallás szabadságát.

És abban az időben egészen divat volt Párisban összeesküvéseket csinálni. Ha az alattvalók nem csináltak összeesküvéseket, csinált a király. Cselszövény útján jutott a lengyelországi trónra még mint növendék fiú; mikor a bátyja halálával a francia trón megürült, azt se mondta a szegény lengyeleknek, hogy »befellegzett«, megszökött tőlük s cselszövényt foglalta el a francia trónt, onnan gyönyörűségesen összeveszítette az alattvalóit egymással, s ha vette észre, hogy egy ellenpárt hatalomra kezd kapni, hirtelen annak az élére állt, otthagya az addigi híveit s üldözte és megcsalta mind a kettőt. A Bertalanéji borzalmakban is részt vett, királyi palotája erkélyéről lövöldözve menekülő alattvalóira.

Most éppen Alençon herceg híveinek üldözésére került a sor.

A király elleni pártütéssel s a hugonottákkal való szövetséggel vádolták Mole s Coconas grófokat.

Molenál találtak egy nevezetes bizonyítékot.

Mikor a házat felkutatták, egy elzárt szekrényben fedeztek fel egy viaszból készült emberi alakot. Ennek a viaszbábnak a szívébe apró gombostűk voltak szurkálva.

Ez a tanújel világosan bizonyítja a király élete ellen való összeesküvést. Az astrologusok és horoscop csinálók kideríték a legalaposabb tudományos könyvekből Albertus Magnus, Hermes Trismegistos és Paracelsus doctrináiból, hogy ilyen viaszbábnak gombostűkkel való szurkálása nem való egyéb célra, mint a királynak bűvészetit uton való megrontására, a mint hogy Henrik maga is bizonyítja, hogy több ízben érzett ez idő alatt éles szurásokat a szíve táján.

E váddal szemben De la Mole lovag azt hozta fel mentségül, hogy ő e viaszbábnal nem a király megölésére törekedett; hanem egy szép hölgynek a meghódítására. Választotta szívé nem tudta addig semmiképen meglágyítani, a míg a tudós Ruggieri Cosimo, a híres mágusz azt a tanácsot nem adta neki, hogy az általa bűvészi attributumokkal ellátott viaszbábnak a szívébe gombostűket szurkáljon: a mi azután teljes sikerre is vezetett. Ugyanezt bizonyítja pecsét alatt maga Ruggieri Cosimo is. A francia törvényszék azonban az olasz mágusz bizonyítványát nem fogadta el teljes értékűnek, s mivel hogy Mole lovag nem akarta megmondani, hogy ki az a hölgy, a kinek a szívé ily bűbájjal nyerte meg? ennél fogva halálra ítéltetett.

(Halálra bizony azért, mert tudták, hogy ki az a hölgy?)

Coconas lovagot pedig, egy piemonti főúri család ivadékát, azzal vádolták, hogy a hugonottákkal egyetért.

Bizonyíték volt ellene az, hogy a Bertalanéji mézszárlás idején kiállt a palotája elé s a mint egy-egy megkötözött hugonottát hozott azon a nép s vitte volna kivégezni; ő középük elegegett a gyilkosoknak, elkezdett velük alkudni a halálra szánt áldozat fölött: pénzt ígért a hóhé-

roknak, ha a prédájukat neki engedik át s ilyen formán harmincz hugonotta férfit mentett meg az utczai mészárlásból.

Coconas lovag e váddal szemben felhozta mentségül, hogy mi történt azután azokkal a megmentett hugonottákkal, a kiket ő a néptől megvásárolt? Azokat ő felvitette a nagy vivó termébe s ott, a hogy hátra voltak kötve a kezeik, egyenkint sajátkezüleg leszurkálta őket: ezt pedig azért tette, mert egy szép hölgy, szívének választottja azon óhajtását fejezé ki előtte, hogy szeretne részt venni ebben a Bertalanéji »mulatságban,« de minden őt érhető veszély nélkül. - A lovag tehát megszerezte neki ezt a ritka élvezetet. - A harmincz hugonotta közül huszonkilenczet ő maga legyilkolt, a szép hölgynek teljes meglegedésére, ki igen jól mulatott a lábaihoz hurczolt hugonották halálkinjain, előbb megkisértve őket hitük megtagadására rábírnival, életbenhagyás ígérete mellett: egy kettő akadt, a ki abrenunciált. Volt olyan is, a ki halálfélelmében rá hagyta magát vetetni, hogy az Istent káromolja s az ördögöt vallja. A szép hölgy azért csak ezeket is ledöfötte s nagyon kaczagott a feltréfálásukon. - A harminczadikat Coconas lovag azért hagyta élve, hogy a végig nézett »mulatság«-nak élő tanuja maradjon; a ki arról hiteles bizonyítványt is adott ki. - Minthogy azonban a római jog szerint »egy tanu: semmi tanu;« a második szemtanut pedig, a szép urhölgyet a lovag nem akarta megnevezni, annál fogva »a hugonottákkal folytatott s z ö v e t k e z é s « miatt halálra ítéltetett.

(Halálra bizony azért; mert tudták, hogy ki volt az a hölgy?)

III.

Mikor aztán De la Mole és Coconas lovagok eljöttek a hónuk alá fogott fejeikkel a montmartrei kolostorba, ott elhelyeztettek a szokott pompával, mely rangjukat megilleté, hogy e tekintetben semmi panaszuk nem lehetett. Ravatalaik fel voltak ékesítve czimereikkel s az említett donjonban akként felállítva, hogy a nézésükre csődülő néptömeg a három nyitott ablakon át szemlélhette a szomoru pompát.

A szeglet toronyba, a hol a kivégzettek ravatala állt, csak a zárda belső folyosóján át lehetett jutni, s az a közönség előtt el volt zárva; kívül pedig a torony elé alabárdos őr volt felállítva.

Tehát az említett éjszakán, melyről feljegyeztetett, hogy annak éjféli óráiban egyike a legnagyobb zivataroknak zúdult alá Páris tetőire, történt az, hogy a zárda donjonja előtt álló alabárdos, fegyvere nyelére támaszkodva, számlálná, hogy hányadszor üt le a menynykő? egyszer csak azt veszi észre, mintha a sejour royal előtti mezőn egy bolygó fény tánczolna végig.

Nehéz volt a kémlelés. A villámlobbanás el-el vette a sötétbe bámuló szeme fényét; úgy hogy a rákövetkezett szurok sötétségben csak időhaladtával tudta ismét észrevenni azt a közeledő fényt, a mi semmi esetre sem lehet más, mint valami gonosztétlélek.

A bolygó fény egyre közelebb tartott, fel a Montmartre oldalán. A zápor megszűnt már; de az égvillogás egyre tartott. A hegytetőn egy szélmalom vitorlája elszakította a lánczát, s az most a sebes viharban, mint egy őrült szörnyeteg, kapkodott az égbe, a futó felhők után.

Az őr egyre jobban a kolostor felé látta közeledni a rejtélyes fényt s egyszer, mikor a villám nagy időközt tartott, azt is kivehette, hogy három alak közeledik a kolostor felé: elől egy fekete, a minek a kezében van az a fény, a mit a zápor és vihar sem olthat ki, annak a nyomában pedig két hölgy alak, fehér ruhában, fekete csuklyával a fején.

Nem lehetnek mások, mint elkárhozott lelkek.

Éjfélben, vihar, égdörgés között ki hagyná el más a helyét, mint a ki arra van kárhozthatva, hogy kísérteni járjon? A kiben meleg vér van: az nem járhat itt most.

A mint a három alak a kolostor falához ért, ott egyszerre eltűnt a világosság a fekete alak kezében: a koromsötétben nem lehetett látni többé a kísérteteket, s mikor újra lobbant a villám, már egyet sem látott az őr a három alak közül.

Hanem rövid idő múlva beszélgetést kezdett hallani a háta mögött a kerek donjonban, a hol a két lovag volt kiterítve. Olyan beszédet, a minőtől az élő embernek a tagjaiba áll a láz s a keze elzsibbad a kardmarkolaton. Két asszonyi hang beszélt egymással: egy mély és egy csengő.

»Melyik a tied, melyik az enyim?« azt kérdezé az egyik.

»Az enyimnek az újján volt egy gyűrű.«

»Ha aranyból volt, lehúzta a hóhér.«

»Tollszárbul volt, egy szál hajammal körülcsavarva.«

»Lószőr-gyűrű - a saját hajadbul, hahaha!«

Aztán mind a ketten nevettek.

Két daemon nevet így, mikor éjfélben előjönnek, a vesztőhelyszínén a halottakon megosztozni.

Megjegyzendő, hogy abban az időben divat volt Párisban a hölgyek között a lószőrgyűrűkötés. E divat Coblenzből került ide. A francia nők aztán azt a javítást tették a divaton, hogy lószőr helyett emberi hajszalakat használtak hozzá. Ha a hölgyé szőke volt s az imádóé fekete, a két féleből igen szép betűket is lehetett a gyűrűre fenni.

»Itt van a gyűrű!« monda aztán a mély, alt hang.

»Akkor az az enyim: nesze a tied.«

Arra aztán elkezdett mind a két kísértet keservesen sirni, és átkozódni, hogy azt hallani lélekkárhozat volt.

A halottakat keresztneveiken szólongatták s elkezdtek őket válltól lábuk hegyéig végig csókolgatni. Minden csók után megnevezték a helyet, a mit ajkuk érintett. »Ez a te kebled, ez a te kezed ez a te térded, ez a te lábad újja!«

Az arczaikat nem csókolhatták meg, mert a fejeiket nem találták sehol.

»Hová lettek a fejeik? Én az enyimét nem találom.«

»Én sem az enyimét.«

»A lábához nincs téve.«

»A hóna alatt sincs, - a hogy szokott.«

»Keressük őket!«

Azzal elindultak tapogatózni a sötétben, keresték a két levágott fejet.

A csengőhang felsikoltott:

»Jaj, egy csontkoponyára tapintottam!«

A mély hang suttogá utána.

»Hah, én fellöktem a feszületet.«

Az imazsámolyba botlottak, azon volt a koponya és feszület. Mentek a sötétben kutatni tovább.

Aztán mind a kettő egyszerre örömteljesen sivalkodott fel:

»Itt vannak!«

De az az öröm is hasonlított inkább a kétségbeeséshez.

A két levágott fő egy külön asztalkára volt kitéve, a donjonnak egy fülkéjében. Ott rátaláltak.

»- De melyik az enyimé?« kérdezé az egyik.

»Én az enyimére ráismerek, tudom, a szép kunkora bajuszáról, hegyes szakálláról.«

»Az enyimnek is az volt: össze ne téveszd.«

»Hogy téveszteném el? Hányszor ismertek rá újjaim hegyei erre a fejre, mikor a szemeim nem láttak. Ismerem a homlokának gömbölyüségét, az agyának minden kidomborodását, ismerem a hajfürtei lágyságát, ez az enyim.«

»Akkor enyim a másik.«

S újra hangzottak azok az ádáz csók s a kétségbeeséssel, az őrtjögéssel határos hizelgések: »ez a te kedves homlokod, - ez a te dicső arcod, - ez a te csalfa szemöldököd, - ez a te édes ajkad.«

»Hogy nem láthatjuk őket?« suttogá az egyik.

»Nem hozhattuk ide a szövétneket, hisz mindenki meglátta volna.«

»Hátha még sem az igazit választottuk ki?«

»Az is meglehet.«

»Bár csapna le a menyinykő iziben, hogy lenne világosság!«

S a rosz léleknek csak kívánni kell a villámot, mindjárt lecsap az. Egy rettentő tüzsugár, egész lángkéve, sujtott alá egyszerre a ketté hasított fellegből s a kék, zöld, veres fényt váltó lobbanásnál látta az őr, mint áll az egyik kísértet: egy nőalak az egyik ablakban, féltérdével a párkányra dülve s a levágott fejet egyik kezével az üstökén, másikkal a szakállán fogva, a villámló ég felé fordítja. Aztán felkiált:

»Húh! hisz az a tiedé!«

»S te az enyimét csókoltad! Fajtalan!«

»S te az enyimét, boszorkány!«

»Te is az! fogd a tiedét!«

Azzal egymáshoz hajigálták az eltévesztett fejeket s elkezdtek összeverekedni; csakugy csattogtak a tenyereik.

A villám belecsapott abba a szélmalomba, a melynek a vitorlái el voltak szabadulva s azt felgyújtotta, az most azután, mint egy négy szárnyu szörnyeteg, forgott tüzes kelepelőjével a magasban, vérvilágot árasztva az emberarcú felhőkre: a rém verőfényénél az alabárdos most már két fekete árnyékot látott egymással dühösen verekedni a donjon belsejében s hallotta nem emberi vijjongásaikat, Istennek és a szenteknek káromlásával vegyest.

Ekkor összeszedte minden lelki erejét s teljes torkaszakadtából beordita az ablakon:

»Pusztuljatok el, ha Istentől vagytok!«

A villámcsapásra késve következő mennydörgés földrázkódtató csattanása aztán minden egyéb hangot elnyomott: a két rémalak egyszerre eltűnt a donjonbul s a kolostorban mély csendesség lett. A Montmartre körül nem hangzott semmi nesz, csak a nagy kloakának a zuhogása az omló zápor áradástól (annak a nevezetes kloakának, mely Marat hamvait elsöpörte később, mikor a Pantheonbul kiszórták) s csak a szélmalom tüzes vitorlái forogtak még a dombtetőn, mint egy égő kereszt, mely nem talál nyugtot az égben. A rémeknek, ha haza akartak találni, nem volt szükségük szövétnekre, ki volt világítva az ég.

Mire az őrt felváltani jöttek, az meg volt öszülve réműletében.

S hogy igaz volt s nem káprázat, a mit látott, bizonyítja az, hogy az éjjel a két lovag feje csakugyan eltűnt a donjonbul.

IV.

Hanem azok, a kik a két nemes lovag levágott fejét elvitték, nem voltak pokolbeli kísértő rémek; sőt inkább igen szép és előkelő urhölgyek.

Az, a ki De la Mole lovag fejét elvitte, volt a navarrai királynő, a ki pedig Coçonas lovagét tartá magának, Nevers herczegnő De Cleves Henriette, a király testvérének a felesége.

A hajszállal átfont gyűrű is ez utóbbié volt. Ugyan jó, hogy ezt a gyűrűt nem vette valaki más észre, mert ha azt a hajszálat lebontották volna arról, ez sok titokra vezetett volna. Olyan hosszú szál aranyveres hajat, mely erős volt és vastag, mint a lósörény, másnál nem lehetett találni, mint Nevers herczegnőnél. A visszanyert gyűrű aztán el lett téve a családi ereklyék közé: - későbbi nagy szereplésnek fenntartva.

E rövid rémtörténet csak annak a bebizonyítására lett elmesélve, hogy minő vérnek kellett abban az asszonyi szivben forni, mely elszánhatta magát, hogy sötét éjjel, zivatarban, egy magához hasonló eszeveszettül szerelmes asszony társaságában elinduljon a lenyakazott kedvese fejét elrabolni a vesztőhely ravataláról? Ezt a vért örökölték a leányai is.

Az elrabolt főnek még azután tovább is van története.

Nevers herczegnő Coçonas fejét, a tudós Ruggieri utasítása szerint, saját kezűleg bebalzsamozva, egy pompás vertt művű arany szekrénykébe helyezé el, s az ott állt a hálósobájában mindig, gyönyörű jaspistalapzaton. A jó Nevers herczeg, valahányszor gyöngéd társalgásra átment a neje hálósobájába, soha sem sejtette, hogy nem ketten vannak együtt, hanem hárman.

S még egy más emlék is maradt fenn utána. E levágott fő mintájára készíttette Henriette azt a hirhedett Sardonyx camaeát, a mi most az orosz czári kincstár tulajdona. »Gonzaga camaea« név alatt ismerik a kincsműértők. Nevers herczeg után, kit Gonzaga Lajosnak is hittak. A camaeán levő fejet Vespasianének mondják, pedig abban Coçonas lovagnak az arczele van megörökítve.

Ez a történet le van írva egy kéziratban, a mi Montpensier herczegnő könyvtárában őriztetik; a címe; »La manière d'arpenter brièvement les prairies, par madame de Nevers« (»Hogyan kell egy mezőt gyorsan felmérni? Nevers asszonytul.«) A cím tréfás hivatkozást képez arra a futásra, a mit Nevers herczegnő azon az éjszakán, árkon-bokron keresztül elkövetett, szerelme fejével az ölében.

Asszonyok nagyon jól tudják egymást rágalmazni!

V.

Hanem a férfiak is értenek hozzá!

Ennek a Nevers hercegnőnek a leánya volt Gonzaga Luiza Mária: korának legnagyobb szépsége Franciaországban.

Különösen a nagy, sötétkék szemeit magasztalták, a mikben mindenki azt találhatta meg, a mit keresett bennük: az ábrándok végtelenségét, az őszinteség tiszta derűjét, vagy a szenvedélyek őrült csillaghullását! a hogy engedve volt neki. Mert ugyanazok a szemek nem minden emberre nézve ugyanazok, s még egy emberre nézve is nem mindenkor ugyanazok.

Maga XIV. Lajos órahosszatt szeretett elbámulni ezekben a szép szemekben.

Odaültette maga elé a tabourettere szép unokahugát s azt kívánta tőle, hogy nézzen a szemébe.

Azon a napon, a melyen Cinq Mars lovag délczeg feje a bakó bárdja alatt lehullott, a király úgy találta, hogy ezek a legszebb szemek át meg át vannak hálózva veres erecskével, a mik a kék szivárvány bűvös öszhangzatát egészen megzavarják.

- Te sirtál?

Luiza Mária hercegnő e szóra lezárta a szivárványos egeit sötét szempillái alá s két ragyogó könnycsepp válaszolt a király kérdésére. A szép urhölgy nem sirt; hanem még most is sir.

- Te Cinq Mars lovagot siratod?

- Azt.

- Miért siratod?

- Azért, mert férjem volt...

... Tudta ezt a király régen. Titokban meg voltak ők esküdve, de Luiza Mária nem akarta ezt nyilvánosságra hozni addig, míg Cinq Mars connetable nem lesz. S a közben a lovag elvesztette a fejét.

- Kár érte. Derék lovag volt, szólt a király. De már most ne sirj. Én adok neked helyette egy másik férjet, a ki nagyobb, mint Cinq Mars.

- Mivel nagyobb?

- Egy egész királyi koronával. Te IV. Ulászló menyasszonya vagy.

- Hísz az vén ember.

- De király!

- Hanem csak lengyel.

- A lengyelekről ne szólj oly lenézően; az egy hatalmas nemzet és egy olyan ország, a minek nincs határa. Mikor jó kedvében van, elveszi az oroszától Ukrániát, a némettől Brandenburgot, a magyartól a Szepességet; nemes emberei büszkébbek a világ minden királyainál. Ha Franciaországnak e derék vitéz népet sikerül magához csatolni, hatalmas ellenségünknek, az osztráknak, a jobb karját kötjük meg vele. Gondolj rá, minő diadaloknak lenne alapja a te házasságod Ulászlóval Franciaország fegyvereire nézve?

A hercegnő keserű gunyorral mondá.

- Tehát az én feladatomban az, hogy hadseregeket szüljek Franciaország számára?

Az ilyen erős mondatok azon kor hölgyeinek szájában nem voltak szokatlanok.

- S ha lehet: ikreket! mondá a király. - És nevetett. - A mire kettős oka volt. - Az egyik az, hogy e szóra a hercegnő mélyen elpirult. A másik pedig az, hogy a bon mot historice is találó volt. Lengyelország magatartásától függött, hogy a magyarok is győzzenek Austria fölött, kik szintén szövetségesei voltak a francia királynak.

Tehát a királynak volt oka nevetni: a hercegnőnek pedig elpirulni.

- Tehát el kell bujdosnom a bölények hazájába: sóhajta fel a hercegnő. Annál jobb: mentül meszszebb innen.

Jó oka volt rá: vágyani ki a világba, akárhová, csak Franciaországban nem maradni.

- Akarod meglátni vőlegényed arczképét? Kérdé a király.

- Nem bánom.

A király odavezette Luiza Máriát egy háromlábu támlányhoz, melyen zöld selyem függönnyel letakarva volt egy arczkép, széles arany rámában, s felveté az arczképről a függönnyt. A lengyel király mellképe volt az.

A szép kék szemek egyszerre elfeledték a sirást s elkezdtek kacagni.

- Ez az ő álarca? kérdé a hercegnő.

S kérdése nem volt alaptalan. Ulászló olyan jelmezben volt ott lefestve, feltett kalpaggal, vállára vetett kacagánnyal, a minőt Párisban csak az álarcos bálók körmeneteiben szoktak csodára közszemlévé tenni.

- Ez hű képmása vőlegényednek.

- De hát ez a sok nyuszt, medve, róka, mind vőlegényem lesz nekem?

- Hisz azokat lerakja, mikor - vacsorál.

- De minő arcz! Hát vad ember ez, az otahaiti szigetről?

- Miért volna vadember?

- Hát az a két tiraturaciuolo ott az orra alatt hogy van oda srófolva?

- Miféle tiraturaciuolo?

- A hogy a dugóhúzó? hiják olaszul.

- Hisz az nem dugóhúzó; hanem bajusz. Un pair des moustaches.

- Hát az micsoda?

A szép hercegnő mindig csak olyan férfiakat látott, a kiknek szép simára borotvált ajkaik voltak. (A Henry IV. bajusz és kecskeszakáll divatja rég elmúlt már, azt még az anyja ismerte.) S sehogy sem fért a fejébe, hogy az a kacsaringós valami ott a férfi ajk fölött nem valami szarunemű kinövés, mint a kakasnak a sarkantyuja, se nem valami membrane, mint a kalekuti pulyka orrdisze, hanem istenadta hajféle, a mit viaszkos kenőccsel mesterségesen sodorintanak ki ilyen szijács formára s a mely országban az divat, ott azt nagyon szépnek találják.

A szép hercegnő háttal fordult az arczkép felé s úgy nézett rá a vállán keresztül vissza, s egy gúnyos nevetés volt rá a bírálata.

- Kedves hugom, monda neki a király. A mai napon akárkinek az arczképét mutatnám én neked e rámában, azzal a szóval, hogy »ez a te jövőendő férjed,« mindegyikre ezt a gúnyos nevetést hallatnád s mentül szebb, cziczomásabb, mentül délcezegebb és daliásabb volna a

férfi, a kire figyelmedet felhivnám, annál nagyobb gyűlölettel néznél arra. Előtted áll Cinq Mars arcza még, s azon keresztül mindenkit utálatosnak látsz. Azok rád nézve elevenen is csak festett képek. Hanem ez, a kit mutattam neked: - ez egy eleven ember. A kiből igazi vér van és igazi lélek. Nem szép. - Csúf. - Nekem se tetszik. - Arczképe visszataszító. - Hanem ha elmondok neked róla csak egyetlen egy vonást, nagyobb művész leszek, mint Correggio, mert egy vonással elragadóvá fogom tenni ezt a képet.

- Tanúja leszek a csodatételnek, sire.

A szép hercegnő erre odafordult egészen az arczkép felé s fehér kezét a függöny alá téve, maga tartá azt feltakarva s aztán le nem vette szemeit a képről, a míg a király beszélt.

- Ez a férfi nem úgy született bele a trónba. A lengyelek választják a királyt. Ott nincsenek királyfiak. Mikor még egyszerű nemes volt, ő is részt vett abban az ütközetben, mint egyik vezér, a melyben a lengyel király a német császárt, Henriket annyira tönkreverte, hogy a császár maga kérte a békét. A lengyel király ezt az embert küldte el, mint teljhatalmazottját a császárhoz. A követ kegyetlen föltételeket szabott a császár elé. A császár azt mondta, hogy azok elfogadhatlanok. »És még is el kell azokat fogadnod, mondá a lengyel nemes; mert nincs erőd a győztesekkel szembeállni.« - »De van,« szolt Henrik s azzal egy roppant nagy vasládához vezette a lengyel követet, a minek tetejét felnyitva előtte, oda mutatott: az pedig tele volt kivert arannyal, és ékszerekkel, a miken szikrázott a sok drága kő: »ez ma az enyém, holnap a tied.« - Erre a lengyel nemes, megragadva saját kaczagánya bogláros arany lánczát, leszakítá azt onnan s odaveté a többi kincshalmaz közé: »legyen hát még ezzel is több neked!« Henrik azt mondta rá: »köszönöm!« becsukta a ládát s aláírta a súlyos békekötést. Ez a nemes volt az, a kinek az arczképe előtted áll.

A hercegnő szokatlan tüztől ragyogó szemei az arczképről a király szemeibe villámlottak át.

Ugy van, sire, ön Correggio. - Én ennek a férfiu nak tudnék - felesége lenni.

XIV. Lajos lecsókolta huga szép szemeiről az utolsó könyeket.

Ez az ügy be volt fejezve.

»Le mari est mort: vive le roi.« Így is jó.

- Hanem most nekem vannak föltételeim, a mikhez beleegyezésemet kötöm; szolt a hercegnő.

- Meghallgatjuk.

- Legelőször is - a keresztlevélben, melyet a házasság kötéshez előre elküldenek, ne huszonhét évesnek legyenek kitéve, hanem csak huszonháromnak.

- Matrikulahamisításba fog ugyan kerülni, de nem lehetetlen. Ámbár az okát nem ismerem. Az én kék szemü szép hugom arczán a gráciák nem engedik az éveket találgatni. Te most is olyan gyermek vagy, mint mikor a kolostorból kijöttél.

- A másik föltételem az, hogy udvarmesterül és udvarmesternőül Marquis d'Arquien és a neje kísérenek el Varsóba. Családjukkal együtt.

- Ezt már értem. A marquisnő mindig kegyenczed volt.

- A harmadik kívánságom pedig az, hogy d'Arquien marquis, a mint e házasság meg lesz kötve; legyen kinevezve herceggé és Franciaország pairjévé.

- Ennek az okát nem látom át; mondá a király, homlokát boszúsan redőbe húzva. Az egész marquis d'Arquiennes nem tudom semmi egyéb érdemét, mint hogy a feleségének van két szép »ikerlánya,« s hogy ő maga nagyon jól tud verekedni.

- Épen azért.

- Ezek elég nagy érdemek lehetnek te előtted arra, hogy megbizottad számára őt szemeld ki férjül. Ámbár azt sem értem egészen. Ha már barátnédát férjhez akartad adni, miért választottál a számára egy spadassint, a ki mindenkit leszurkál, a ki a feleségének udvarolni merészel! Hisz annak a szegény asszonynak az egész életét elrontja vele. Legközelebb ismét verekedett. A szegény Boisdaphin marquis kapott olyan dőfést, hogy belehal.

- Imádkozni fogok a lelkéért.

- Tán a te lelkedet terheli a halála? De hát mi bűne volt ellened Boisdaphinnak, hogy elárultad az udvarlását a barátnéd férjének?

- Az udvarlás.

- S miért örködöl te a barátnéd erénye fölött oly szigoruan?

- Az az én rejtélyem, a mit nem engedek kitalálni.

- Tehát te azt kívánod, hogy d'Arquien hercegi rangot kapjon? Csak ő - a maga személyére? Vagy tán a két ikerleányára is átmenjen a hercegi cím?

- Minden bizonynyal! A két leányára is! Sietett válaszolni a szép hercegnő s a ki e pillanatban a szeméibe nézett, azoknak a fenekén két mosolygó angyalarcot láthatott alánézni megnyílt felhők mélyéből. Oh mennyi gyönyör, megdicsőülés, szeretet volt ebben a tekintetben!

- Bele hagyta látni a titkodba. Suga mosolygva a király, s aztán megsókolta a homlokát szép hugának. A mit kívántál, meg lesz adva.

Azzal kegyteljesen elbocsátá szép unokahugát királyi színe elöl: kit a királyi palota előtt vártak zselyeszék hordárai.

Luiza Mária sietett fel palotájába, elzárkózott legbelső szobájába, hogy ott még egyszer kisírja magát kedvére, Cinq Mars arczképe előtt.

Hanem a király hatalma oly nagy, hogy még a könyeket is elveheti alattvalóitól, ha neki azok nem tetszenek. Luiza Mária a délczeg Cinq Mars helyén már Ulászló arczképét találta: - s ezzel a képpel egy szobában nem volt kedve sirni.

Ez a kép egészen más gondolatokkal töltötte el lelkét, a mik az eddigiekkel oly ellentétben állnak, mint a minő ellentét van a Louvre és a Jagellók palotája között, mint a minő ellentét van egy boldogságát féltő, szerelmét titkoló, asszonysziv tébolygó álmai és egy királynévá lenni készülő feláldozott lélek bölcs számításai között.

Luiza Máriaának nem volt már, a mit szeressen; de volt, a mit gyűlöljön.

VI.

A herczegnőnek nem sok időt engedtek a gyászolásra. Rögtön útra kellett indulnia; s az rettenetes utazás volt. Páristól Varsóig folyvást tengelyen. Folyvást a bezárt üveges hintóban ülve, a mit a rossz utakon kétfelől csatlósok fogtak, hogy fel ne dőljön. Végigizlelni az apró német fejedelemségek útféli vendéglőinek pumpernikkeljét, savanyu káposztáját és barna sörét; egy-egy megerősített városban meghuzódni addig, míg egy ellenséges dandár az utból elvonul; rossz hírű erdők miatt, amik tele vannak martalóczokkal, nagyokat kerülni, sőt gyakran a kíséző fegyveres csapat csatározása mellett törni utat; azután megint rozszant kompokra szállva kelni át gátjaikat szakított folyamokon; - s aztán számlálni magában, hogy ahány csárda, ahány erdő, ahány folyam, annyi távolság közte és Franciaország között.

Mikor aztán Krakkó előtt elérték a lengyel határt, ott a francia kíséretet felváltotta a lengyel, s itt megint más világ keletkezett. Amíg Németországon keresztül utazott a herczegnő, folyvást attól kellett rettegnie, hogy ellenség kezébe jut; itt jó barátok fogadták; hanem azoktól a jó barátoktól még jobban megijedt, mint az ellenségtől. A hetyke, tüzes lengyel vitézek, prémes, zsinóros dolmányaikban; csimbókba kötött hajukkal, szakállas, bajuszos arcaikkal, inkább nyugtalanították, mint biztatták az üldözöttet, s a banderium vezetőjének, Odrobinszky lovagnak köszöntője úgy hangzott a fülébe, mintha valakit hevesen szidnának, s a tagmozdulatok, a mikkel a lengyelnek keze, lába, feje, vállalai és dereka kísérték a beszédet, a szöveget nem értőben olyanforma fogalmat költöttek, mintha az most birkózni hína valakit. - Pedig meglehet, hogy igen szeretetteljes üdvözlést intézett a derék nemes leendő királynéjához.

S olyan volt azután a tovább utazás is. Az utazó hintót bezzeg nem czepelelték most nehézkes, czaamogó dikhenczek, mint a német állomásokon; göröngyös országutak kerékvágásában; hanem eléje fogtak nyolcz sötét szőrű paripát, s aztán a merre legsimább volt a mező, vágattak vele hegyen-völgyön keresztül, többet járva az ut mellett, mint az uton. Azzal, hogy a kocsiban ülőknek porczikái hogyan alkusznak meg egymással, senki sem törődött. Aztán minden utba eső faluban meg kellett állni, s elfogadni a hü nemesség hódolatát, s elkölteni egy kis lakomát, a minek eczetes, mézes, borsos, gyömbéres, sáfrányos ételeinél csak azt a szokást találta a herczegnő rendkívülibbnek, hogy a lakoma végén mindig oda kellett adni a félcipőjét, a miből aztán a hü nemes urak lelkesült áldomásokat ittak királyuk szép menyasszonyának tiszteletére. S ivás után következett a táncz, s az megint nem a bókolva, csoszogva tipegő menuette volt, hanem a mazurka, a mitől rengett a ház.

Nem is állta volna ki ép testtel ezt az utazást a herczegnő, ha az időszak segítségére nem jött volna. Az első éjjel akkora hó esett, hogy kerekas járművet tizenhat ökörrrel sem lehetett volna odább vontatni.

Mikor a herczegnő Párisból elindult, akkor ott még a legszebb kora őszi napok jártak; hó különben is oly ritkán esik ott, hogy mulatságképen óhajtoznak utána, s mire ideért, már akkor tél volt. Otthon még most virítanak a liliumok, most kezdenek sárgulni a narancsok, s a lugasok szőlőfürtei most veszik föl a reggeli harmattól az aranybronz zománczot.

Hanem a hó hátán nagyon jó volt utazni. Az üveges hintó barkedőjét levették a kerekeiről, s rákötözték egy jó erős szántalpra, s most aztán úgy repült vele a nyolcz paripa, hogy a herczegnő azt hitte: a világ végéig meg sem állanak.

Az ő hintájában volt még a főudvarmesternője, de Guebriant marquisnő. A második hintóban ült d'Arquien marquisnő, két iker-leányával. A kísérethez tartozó férfiak, köztük d'Arquien marquis, a nyitott szánokon követték őket; a frajokat ecchos szánókba pakolták fel.

Varsótól egy állomásnyira szemközt jött a hercegnő elé egy honfitársa, marquis de Bethune. Ez a francia király megbízásából lakott a lengyel rezidentiában; nem hivatalos nagyköveti minőségben, csak mint rajongó lengyelbarát: az udvarnál befentes (intimus) és a királynak bizalmas barátja.

Bethune azért jött előre, hogy a közelgő menyasszonyt eleve értesitse arról a sok mindenféle ceremóniáról, a min a fogadás alkalmával át kell esnie, a lengyel szokásokról nagyjában, hogy tudja magát mihez tartani. Nem kellett annak sok magyarázat, francia nő tud szeretetreméltó lenni, s azzal meghódít mindent.

- Milyen kedvében van a király? azt tudakolá a hercegnő.

- Valami változás esett a kedélyében tegnap óta, a mit nem értek. Egész a legutóbbi napig derült, jó kedvű volt, mint akármilyen fiatal vőlegény; maga járt mindenüvé, megnézni az elfogadási ünnepély előkészületeit, szidta az embereket, hogy nem elég serények; azután órákig elálldogált menyasszonya életnagyságu arczképe előtt, teleszíva keblét gyönyörűséggel s valahányszor megkérdezé: »valóban ilyen szép-e? s még csak huszonöt éves?« Én mindannyiszor biztatám ő felségét, hogy a való fölülmulja a hirt.

- De hogy a huszonöt évet illetőleg is felülmulja, azt nem mondta ön neki?

- Hisz én azt nem is tudom. Azonban tegnap óta láthatólag megváltozott. Mogorva, szótalán, izgatott. Mikor jöttek neki jelenteni, hogy az elfogadási pompa már készen van, vállat vont rá, s nem ment azt megnézni. Én felkerestem őt belső szobájában, mindig szabad bejáratom van hozzá. Ismét ott találtam a hercegnő arczképe előtt ülve »Csakugyan ilyen szép?« kérdezé megint. »Valóban az.« - »Annál rosszabb« mondá ő és elfordult tőle. Meg nem foghatom, mi lelte.

A hercegnő most egyszerre azzal a kérdéssel lepte meg Bethunet:

- Házas ön marquis?

- Tudtommal nem. Felelt a marquis s úgy vette ezt a váratlan kérdést, mint szándékos kettészakítását az eddig folytatott tárgynak, s nem beszélt többet a királyról.

A hercegnő a legutolsó állomást arra használta föl, hogy ott a Párizsból magával hozott lengyel díszöltönyét fölvegye. Jól illett neki. A hattyuprémes dolmányka a termet délczegségét emeli, a két fonadékban leeresztett haj, s a rövid rokolya, mely a piros topánkákat fedetlen hagyja, - f i a t a l i t ! Gyermeteg hajadon volt e jelmezben.

A hosszú, fárasztó fogadási pompa, az ország nemesi rendei, a palatinok, sztároszták, kasztellánok üdvözletei, a városi küldöttségek parádéja egymásután véget ért; a bájos menyasszony a drága prémekkel kirakott lépcsőin a királyi palotának fölvezetteték: egyik ceremonia-mester a másik kezébe adta: végre egy hősök képeivel és címerekkel telerakott teremben a vele jött kíséretnek tudtul adták, hogy itt kell maradniok: a hercegnő egyedül fog találkozni vőlegényével, a királylyal.

Ezt ugyan nem rendelik így a törvények, de a király ez alkalommal így kívánta, s a rendek közül senki sem mondta rá, hogy »n y e p o z v o l a m.«

A menyasszony egyedül lépett a király elé. Semmi kísérete sem volt; egyedül hódító szépsége.

Hanem a vőlegény rutabb volt, mint a milyennek az arczképe hirdette. Nem a festő volt a hibás: az minden vonást jól eltalált, hanem ezuttal minden vonásán uralkodott valami kifejezés, a mi a legszebb arcokat is rutakká teszi: a féltékenység.

A király háttal fordulva állt a menyasszonya arczképének, kezével egy márvány asztalra támaszkodva, a helyett, s hogy a belépő ifju jegyes elé sietne, szigoru, merev tekintettel néze rá, s mikor az hódolatteljesen meghajtá magát előtte, még akkor sem nyujtá neki a kezét, hanem a helyett rekedt, mormogó hangon azt kérdeze tőle:

- Herczegnő! Ön hosszú utat tett.

- Igen, sire; negyven nap óta ülök kocsiban, két ellenséges táboron jöttem keresztül, négy folyón, melyen nem volt hid, egy erdőn, mely tele volt rablókka, és egy hómezőn, a melyben majd elvesztem lovastul.

- Volna kedve önnek még egyszer megtenni az utat visszafelé?

- Sire!

- Ismeri ön ezt a nevet: »Boisdauphin«?

A herczegnő két kezét ölébe leeresztve, ártatlan arczzal felelé:

- Hallottam hírét. Derék lovag volt. Azt mondják, hogy meghalt.

- De olyan jókor még sem halt meg, hogy rá ne ért volna hozzám egy levelet küldeni. Olvassa ön. Én már olvastam.

S egy felbontott levelet adott át a herczegnőnek, melyben ez állt:

»Sire. Az ön menyasszonya, Luiza Mária de Gonzague herczegnő titokban felesége s most már özvegye a lefejezett Cinq-Mars lovagnak. Vagy még annál is rosszabb. Titkolt szerelmüknek élő tanujele az a két iker-leányka, kiket a herczegnő, mint menyasszonya egy királynak, az ő udvarához is magával visz, marquis d'Arquien leányainak czíme alatt. Leonora és Blanka. Ezek az ön menyasszonyának a leányai. Hogy ez igaz, azt halálom óráján bizonyitom.

Boisdauphin.«

A herczegnő eldobta a levelet a földre s aztán naiv kaczársággal félrenézett a nagy velencei tükörbe, mintha saját magától akarná megkérdeni elébb, hogy lehető-e ez? mosolygása végre kaczajban tört ki; megfordult, kifutott a szobából s percz mulva, letéve minden lengyel etikettet, visszatért ismét, a két leánykát kézen vezetve a király elé.

Leonora és Mária tizenkét évesek voltak akkor; de mind a kettő magasra felnyult alak, nevelte a csalódást a viselet, melyet hordtak, a széles keverített balein, az abroncsos szoknya, mely a magas sarku czipőket eltakarta, a feltornyozott haj, mely rizsporról még szürkére is volt behintve, a szépség-flastromok az arczon, s az akkori francia divat szerint erősen kifestett arc és szemöldök, mely minden gyermeteg kifejezést eltakart.

- Itt van a válasz, sir. Ez az a két »kis« leány.

Szólta a herczegnő. S mig a két gyermekleány feszes divatöltönyében, kifestett arczával olyan érett alakul tünt fel, addig ő, az ő mélyen elpiruló arczával, melyen az eltitkolhatlan köny-cseppek végiggördülnek a hosszú lesütött szempillák alól, egészen gyermekül állt ott.

A király a meglepő látványra félrerugta sarkantyus csizmájával az áruló levelet, s aztán igaz lengyel lovagként, meghajolt a sértett hölgy előtt, jobb kezét egészen a földig leeresztve, mintha annak csak a czipője talpát tartaná a tenyerével érintkezésre méltónak.

A herczegnő azonban e pillanatban, félrevetve minden ceremoniat, odaveté magát vőlegénye keblére, nem törődve annak nagy rubintos gombjaival, hogy megsérti bennük az arcját, s félig sirva, félig nevetve ölelé őt magához, ami által felséges vőlegényét annyira elragadta, hogy az

maga is kaczagott és sirt, francziául bocsánatot kért s lengyelül szitkozódott; s végesvégül olyan ragyogó lett az arcza az örömtől, hogy még szépnek is lehetett találni.

S valóban csak rá kellett nézni erre a három leány-alakra egymás mellett, hogy a rut rágalom alaptalanságára akárki is ráesküdjék.

VII.

Az eljegyzés az ország rendeinek jelenlétében ment végbe. Másnapra volt kitűzve maga a menyegző: az ünnepélyek legfényesebb napja.

Bethune marquis még az nap este találkozott Luiza Máriával s értesíté róla, hogy a király el van ragadtatva menyasszonya szeretetreméltósága által. Neki is elmondta a Boisdaphin levelének történetét s aztán darabokra tépte a levelet s a tűzbe veté. »Mit gondol ön?« monda ő felsége: »az a két lány legalább tizenöt esztendő, menyasszonyom pedig huszonöt. Tizenötöt a huszonötből kivesszünk, marad tiz; tizből tizenötöt kivenni: az meg nem megy!« Én bizonyítám, hogy ez algebrailag is igaz, s hogy az egész csak egy bohó tréfa volt; már a rómaiaknál szokásban volt az új házas férjeket ilyesmivel boszantani az ifju legényeknek, akik szeretnek tréfát üzni abból, aki a koszorut elnyerte s megkeseríteni az örömeit. Még a császárok is kaptak a lakodalmukra irt »fescenninákat«, s nálunk francziáknál az épen bevett szokás.

VIII.

Ulászlónak csak egyetlenegy bizalmas embere volt egész udvarában.

Ennek szokta legtitkosabb gondolatait elmondani, ez előtt merte felfedezni, ha országnagyjaival elégedetlen volt, ennek merte elpanaszolni, hogy a térdeiben köszvény kinozza, mikor lovon kell ülnie, s jobb szeretne a fütött szobában maradni, mint a kozákok és törökök legyőzésére táborba szállni; ennek engedte sejtetni, hogy az öreg embereknek is vannak suhancz-ábrándjaik. Ehhez több bizalma volt, mint a főmarschalljához, mint a házi orvosához, mint a gyóntató atyjához; s ez az ember volt az udvari bolondja, Wawra.

Bolondot minden előkelő nemes ur tartott akkoriban magának; a királyok bolondjai rendesen nagy befolyású személyek voltak, szokatlan öltözetük szokatlan szabadalmakkal ruházta fel őket. Nekik adhatott ütleget a király; de ők meg mindenkinek.

Wawra jó nevelésben részesült. Bécsben tanították ki a Jezsuitáknál. Először papnak volt szánva, hogy mint missionarius, a magyarországi felvidék tótságát igyekezzék eltéríteni a magyar fejedelmek ügyétől; később azonban fontosabb küldetéssel bizatott meg: udvari bohóczul küldetett a lengyel udvarhoz s ilyen minőségben szolgált a bécsi udvarnak. Egy udvari bolond! aki a nagykövetet helyettesíti! Hát miért ne? Nem láttunk-e már olyan nagykövetet, aki az udvari bolondot helyettesítette?

Az ő révén került Boisdaphin levele is Ulászló tányéra alá.

A király sejtette azt, hogy kedvencének van tudomása e levél tartalmáról. Este későn, mikor aludni ment a király, rendesen a bohóczot is magával vitte hálósobájába. A király rossz alvó volt. Wawrának addig kellett előtte mesélni és adomázni, míg megjött az álma.

Ez este csupa bolonddá tett férjéről szóló adomák jutottak eszébe a bohócznak. A királyt untatta a dolog, mert vette észre a szándékot.

- Hát már most én adok fel neked egy talányt, szólt a bohócznak, s aztán elmondta előtte is azt a számtani föladványt, amit már Bethune marquisval közölt: »ha tizenötöt kiveszek a huszonötből, marad ott nyolcz; hát a nyolczból lehet-e kivenni tizenötöt?«

- Azt nem, komám, mondá a bohócz, hanem végy ki huszonhétből tizenkettőt, marad ott tizenöt, s a tizenötből már ki lehet venni tizenkettőt.

- Elmehetsz. Alhatnám. Mondá a király.

Nem volt pedig igaz; mert ezuttal nem hogy elaltatta volna a bohócz: de egészen elvette az álmát szeméről. A király szívébe nagy nyilat vert ez a második számtani feladvány. Hátha ugy volna? Csupa tövis lett a fekhelye; nem maradhatott az ágyában. Felkelt, s fellármázta az apródjait.

- Hívjátok nekem ide rögtön Radzivillt.

Ez volt a főkincstárnoka.

Azt pedig nagy munka volt éjszaka az ágyból kihuzni; mert nagyon keményen szokott aludni, s azzal, aki felköltötte, egész párbeszédet folytatott s megint tovább aludt, s mikor már a félcsizmáját felhuzta, megint visszafeküdt a medvebőrre s újra rákezde a horkolást; még akkor is álmos volt, mikor már a király hálósobájába bevezették, s ha lett volna neki mihez megtámasztani a vállát, bizonyosan állva is aludt volna. Így aztán egyre ásitozott: amíg a király nyugtalanul járt kelt alá s fel a szobájában.

Egyszerre aztán megállt előtte a király s azt kérde tőle:

- Mit gondolsz, miért hivattalak Radzivil?

Egy nagy ásitás volt rá a felelet.

- Ilyen szokatlan órában. De ne ásitols olyan sokat! Készen vagy-e a menyegzőre?

- Hat hét óta egyebet sem csinállok, mint arra készülök.

- De nem az én menyegzőmre, hanem a magadéra.

Ettől a szótól egyszerre félbeszakadt az ásitási kedv a nemes urnál. Apró szeméit nagyokká igyekezett tágitani, vörös, puffadt szempillái között.

- Hogyan volt: fölség?

- Holnap neked, velem egyszerre, meg kell házasodnod.

- Holnapután leszek éppen hetven esztendő.

- Annyival inkább kell sietned, a míg csak a hatvanas években vagy. Hány feleséget temettél már el?

- Hatot.

- No ez lesz a hetedik. Aki hattól meg nem ijedt, a hetedikről se féljen.

Az öreg kincstárnok elkezdett szabódni, hogy nem neki való vállalat ez már, hogy neki már embrenyi, anyányi unokái vannak, hogy nincs kedve asszonynevet örízni; de a király kettészakítá minden mentegetőzését azzal a hivatkozással, hogy »hát nem megígérted-e nekem, hogy akármibe ugrom bele, utánam ugrasz; ha a pokolba lovagolok, oda is velem lovagolsz? Én most a paradicsomba hivlak velem!«

- Az ám, dörmögé az öreg, de annál a lovaglásnál én leszek a ló.

- Meg kell lenni. Az ország érdeke kívánja.

- De hát ki akar a menyasszonyom lenni? Nem elég az embert az ágyából kihuzatni azzal a szóval, hogy holnap meg kell házasodnod; legalább annyit mondjanak meg, hogy szép lesz-e vagy fiatal, vagy valami vén banya? özvegy asszony, vagy valami fejedelemnek a kedvese, akinek hirtelen titulus és fejkötő kell? Én möringolok-e neki, vagy az nekem? Legalább a nevét tudjam.

- A neve Ozvieczyn urnője. Vele adom neked hozományul az ozvieczyni uradalmat.

- A regaléval együtt?

- Azzal együtt.

- Az már más.

- No hát már most maradj itt öreg. Ne fekügyél le újra. Jer velem; a legénységünk elvesztésére bú elfelejtésül igyunk egyet.

És aztán iddogáltak reggelig; nem tele kancsókat üritve, ahogy a németek szokták, hanem ahogy a lengyel szokta, apránként kvaterkázva, vagy ahogy a magyar mondja »b u s ú l t a k.«

Nem is látszott meg rajtok a dőzsölés, mire megvirradt.

Tizenkét szem keserű mandula, meg egy pohár savanyu káposzta lé, egészen helyre szokta állítani az embert. - Hát mikor hét nap egymásután ott kell megvirradni az asztal mellett.

A király igen jól kifőzte tervét.

Még nem hajnalodott, csak a toronyőr kiáltotta, hogy reggel van, az órák ötöt ütöttek, s arra valamennyi harang elkezdett szólni a városban, mint nagy ünnep reggelén. A királyi lak előtt megharsant a dob és trombita szó. Török sip és réztányér olyan zajt ütött, hogy mindenkinek föl kellett ébredni; s Luiza Mária hercegasszonynyal tudatá a főudvarmesternője, hogy itt az a szokás, hogy öt órákor már fel kell öltözni, mert a király a hat órai misén jelenléte el nem engedi senkinek.

A hercegnő törődött volt ugyan az uttól, s kedve lett volna egész nap nem bocsátani be hálószobájába a napsugárt; de azért tudta, hogy a míg a nő menyasszony, addig engedelmessékednie kell. Parancsot adott a hozzátartozóknak is a fölkelésre. Mindannyian jókor érkeztek meg a várkaplnába, a reggeli misére.

A király azt kívánta, hogy ez alkalommal a jelenlevők meg is gyónjanak. Az is megtörtént.

Mise után reggelihez szokott összegyűlni az udvari nép. Jelen voltak a király belső tanácsosai és nejeik. Radziwill herceg és Wawra, a bohóc. Bethune marquis sem hiányzott. A két francia főúr, D'Arquien és Guebriant marquisnők, valamint Mária és Eleonora francia divat szerint voltak öltözve; Luiza Mária hercegnő egyedül hódolt a nemesi divatnak, lengyel öltözetében.

A király feltűnően nyájas volt. Azt kérdezé menyasszonyától, hogy mit álmodott az első éjszakán a királyi palotában? mert az ilyen álmok teljesülni szoktak.

A hercegnő gyermeteg őszinteséggel vallá meg álmát.

- Nagyon különösét álmodtam, sire! Hogy egy királynak és egy papnak lettem a felesége.

- No az már teljes lehetetlen! mondá Ulászló. Mert én pappá nem leszek, annyi bizonyos, s hogy papnak feleséget venni nem szabad, az még bizonyosabb.

(Azért pedig még is beteljesült a hercegnőnek az álma szórul szóra, de ennek a magyarázata még egy kissé várat magára.)

A király a két szép iker-leányhoz is kegyelmesen leereszkedő volt.

Oly nagyon hasonlítottak egymáshoz, hogy alig lehetett őket egymástól megkülönböztetni: arcz, termet ugyanaz, csak a szemekben lehetett észrevenni a különbséget; de azoknak sem a színében; mert mind a kettő mély világu, aczélkék szem volt; hanem abban, hogy az egyik félénkséget, szelid szemérmet, a másik villogó szenvedélyt, eleven ész, elhatározott akaratot árult el. Amaz Mária volt, emez Eleonora.

A két leány D'Arquienné oldalán állt kétfelől; a király a hercegnőt kézen vezetve járult oda hozzájuk, s beszéd közben hol a megszólított leány, hol jegyese arczára nézett:

- Önnek a neve, szép gyermek? kérdé, kegyesen fölemelve a leányka állát, hogy arczába nézhessen.

- Leonora; rebegé az félénken.

- Tudja ön, hogy én önt ma férjhez adom? Nálunk a leányok korán férjhez mennek s nem válik kárakra. Nász-hozományul adom önnek az ozvieczini uradalmat.

A leány megrezzent. (Hiszen csak tizenkét éves volt még.) A piros festék arczán nem engedé, hogy elsápadjon; de ijedten felnyilt szemei mutatták, hogy meg van döbbenve.

De még jobban megijedt D'Arquienné. Zavarában azt mondá ellenvetésül:

- A h e r c z e g n ő még nagyon fiatal.

- »Herczegnő?« kérdezé a király, a »marquisnő« szemeibe nézve, vizsga szemszurással.

Luiza Mária nevetve szólt közbe:

- Igen! A barátnőm elárulta, amit még nem kellett volna, hogy D'Arquien marquist ő fölsége Lajos király francia pairré és herceggé nevezte ki, ide küldetése alkalmával.

A király gratulált a kitüntetéshez D'Arquiennnek, aki azt kénytelen volt elfogadni.

- Annál jobb. Monda a király. Én Leonora hercegnő számára szintén hercegi férjet szemeltem ki. Első országnagyom, Radziwill herceg, kincstárnok nevében kérem kezét.

S rámutatott a vőlegényre.

A szegény kis leány az ájuláshoz volt közel. Félelmében D'Arquienné kezét ragadta meg; de ijedt szemei Luiza Mária szemeiben kerestek oltalmat. Egy galambot hozzáadni egy pelikánhoz! Radziwill hercegnek olyan tokája volt, hogy erre a szárnyasra emlékeztetett. Ha azt mondták volna a leánynak, hogy ma meg fogják áldozni, mint egy bárányt; nem lett volna nagyobb az ijedelme.

D'Arquienné meg volt némulva.

Csak Luiza Mária nem vesztette el a lelkét.

- Nagy szerencse volna e kitüntető összeköttetés az ifju hercegnőre nézve, sire; de sajnálattal kell tudatnom, hogy őt még tegnap eljegyezte mátkául Bethune marquis, s szülői szavukat adták.

Bethune marquis nem árulta el meglepetését a fölött, hogy ilyen könnyen megházasították tudtán kívül. Értette az egész összefüggést. Tudta, hogy ezzel az áldozattal ő tartozik »magasabb érdekeknek«. (Utoljára még nem is áldozat az.) S midőn a király feléje fordult kérdő tekintettel, ő egy boldog szerelmes mosolyával hajolt meg előtte; igazolva Luiza Mária állítását.

Leonora, mint a vízből kiszabadított, tekintte rögtönzött jegyesére; akire ugyan szintén nem volt épen semmi szüksége; de aki legalább fiatal volt és szelid arczu, s megszabadítóul méltán elfogadható.

- No itt hát elkéstünk, monda a király cholericus kaczagással. De se baj. Itt van a másik testvér, a szép Mária. Ő még tán nincs tegnap óta eljegyezve?

A király szaván átérzett a gyanakodás sarcasmusa.

Luiza Mária és a »gyermek« egymás szemébe néztek. Ajkaiknak nem volt szabad szólni, csak a szemeik beszélhettek. Azok is csak pillanatokig. E pillanatok alatt a két beszélő szemnek kérdezni és felelni kellett. »Elvesztem, ha meg nem szabadítasz!« - »Értettelek, megtartalak.«

A király kinyujtva tartá a kezét. Egy király kezét, mely kérelemre van kinyujtva, nem szabad soká így felejtteni. A választ várják.

A kék szemek nagyot villámlottak. Erő és akarat tüze lövellt ki belőlük. Mária hirtelen és mosolyogva tette kezét a királyéba e szókkal:

- Nekem tetszik a herceg...

Luiza Mária szive nagyot dobbant. Ő meg volt szabadítva; de Mária elveszett. Minő alak ez, akihez hozzá adják!

Hanem a gyermek-leány egyszerre fel tudta fogni helyzetét. Valami sejtelemszerű sugallat mondhatta neki e pillanatban, hogy ő van hivatva országok sorsát eldönteni; - nemcsak most, de jövőben - és mindvégig.

Örült a szerencséjének. S nem sejtette a szerencsétlenséget benne.

Volt elég lélekjelenléte dicsekedő arcczal borulni D'Arquienné keblére és kikérni annak anyai áldását és beleegyezését.

A színjáték jól sikerült.

A bolond (nem Radziwill herceg, hanem Wawra) tapsolt a kimenetelnek. »Hármas menyegző! Ezt jól rendezted komám!«

A hármas esküvő még az nap végbe is ment a legnagyobb pompával a Szent-János székesegyházban, melynek sekrestyéjét hosszú, fedett tornácok kötik össze magával a királyi várkapolnával.

A lakomának és az ünnepélynek csak a késő éjszaka vetett véget; amikor aztán a boldog vőlegények mindegyike vitte haza a maga menyasszonyát a saját fészkébe.

Mikor a király, bucsuüdvöző trombita harsogás mellett, udvarnagyjaitól kísérvé, s menyasszonyát jobbján vezetve, magány-szobáiba félrevonult, a bohóc odáténferedett az útjába.

Ő is egész a földig hajtá meg magát a királyi pár előtt. A lengyel szokás azonban azt kívánja, hogy aki meghajol, a közben is folyvást az arczába nézzen az üdvözöltnek, ne szemlesütve tegye azt, mint az orosz. - Wawra is így tett; csak hogy nem a szemébe nézett a királynak, hanem folyvást a h o m l o k á r a .

Ulászló vette észre a pasquillust, ami ebben a tekintetben volt kifejezve, s a homlokára bámuló bohócznak egy fricskát adott az orrára:

- No ugye, hogy nem tudod az algebrát?

A bohóc fél szája szegletéből mondá (mintha csak egy embernek akarná mondani):

- Várjuk el a reggelt komám!

Lengyelül beszéltek: a mit Luiza Mária nem értett; de azért mégis értette, hogy mit beszélhettek.

A nászútáni reggel - titokteljes jövőendő!

IX.

A királyi vőlegény ágyas házának ajtaja Luiza Máriára nézve sírbolt ajtó. Innen az a leány, akit Luiza Máriának neveztek, nem tér vissza; a kilépő már asszony, a kinek neve Hedvig. Az északi szláv udvaroknál az idegen népből elhozott királyi jegyesnek nem csak a pártát kell felcserélni a főköttővel, hanem a kereszt nevét is az új bérmált névvel, amit királyné korában fog viselni. Luiza Mária másnap reggel már Hedvig volt. Ulászló király pedig a férjek legboldogabbika. Ez kétségtelen volt.

Leonora miatt nem volt ok aggódni, Bethune okos ember s be van avatva a színjátékba. Ő jól fogja adni - a férjet.

De hát Mária?

A fejedelmi párt másnap reggel az étkező teremben udvaronczaik egész serege várta, s harsogó »vivat« kiáltással fogadta, mely zaj tovább kelt a külső termekbe, le az utcára s befejezését nyerte a várpalota előtt felállított ágyuk dörgésében, amik aztán tovább adták az örvendező zsvajt az ó-városnak, a Dlugának, a Miadovának, s a Visztula túlsópartján fekvő Prágának.

A királyné elragadón mosolygva fogadta udvaronczaik hódolatát; de e mosolyon keresztül aggódó vizsga tekintet kémlelt ki a terem óriási váráblakán át a városra.

A királyi palota, a Zamek, magas dombtetőn épült; úgy, hogy annak ablakaiból a folyvást menetelesen alámélyedő városon egészen végig lehet látni.

A Radziwill-palota szintén az ó-város közepén (ma a helytartó lakhelye) homlokzatával a királyi palota felé van fordulva.

A lengyeleknél azon időben még egy szép regényes népszokás divott. A lakodalmas ház elé magas szálfát állítottak fel, aminek hegyére abban a perczben, amikor a menyasszony megérkezett, hosszú, földig lengő fehér lobogót húztak fel. Ezt a fehér lobogót azután időjárával hasonló hosszú, földig érő piros lobogóval cserélték föl. A fehér volt a menyasszony jelvénye, a piros az asszonyé.

A Radziwill palota előtti fehér lobogót messzire meg lehetett látni, amint az erős északi szél felkapta és kigyót csinált belőle, mely a légtérben vonaglik s küzd a szerelmesével.

- A komámnak igen jó álmak lehetnek, hogy a tizenkét ágyulövésre sem ébredt fel. Jegyzé meg a bohóc. Az udvaroncok mosolyogtak és suttoztak.

Egyszer azonban a fehér zászló kezdett lefelé hanyatlani az árboczon, folyvást haragosan védve magát goromba kérője, az északi szél ellen.

- Ah, a fehér zászlót leeresztik! tapsolt a király s a királynénak is úgy kellett tenni, mint a ki nevet. Bohóc! mikor a piros zászló feljön, légy készen: algebrát tanítok a hátadnak!

De a bohóc háta nem tanult algebrát; mert a piros zászló nem jött fel az árbocz hegyére: - hanem feljött a fekete.

Máriának a nászújság nem főköttőt hozott, hanem özvegyi fátyolt. Radziwill a hármaskor lakodalmon nagyon sok áldomást talált inni az erős magyar aszubból s a nászújságán Attila király sorsát osztá, ki a nászújságon ravatalát lelte. Máriát felverték gyermekálmából az ágyulövések; de férje olyan jól aludt, hogy sohasem ébredt fel többé.

Ezzel aztán hétszeres pecséttel volt lezárva a titkok titka. A király boldog volt és szerelmes; - Leonora férje a francia király hive és megbízottja; - Mária pedig özvegy asszony: a leg-gazdagabb és a legelőkelőbb hercegnek az özvegye Lengyelországban.

X.

Van egy csodálatos ablak, amin keresztül aki néz, nem lát meg olyan dolgokat, amiket rajta kívül százan, ezereken látnak, az egész világ lát. Ez a megbűvölt ablak a férj szeme. - S nagyon jól van ez így. - Mindig elismertük, hogy az ember a teremtés tökéletessége; de semmiben annyira nem tűnik ki a gondviselés bölcsessége, mint abban, hogy a férjeknek nem adott Janus-főt, hogy az egyik ábrázatjukkal mindig a multakra nézhessenek vissza.

Mikor Radziwill herceg meghalt, úgy illett, hogy Ulászló sajátkezüleg írjon részvénytudatkozatot a gyászoló n á s z n a k , D'Arquiennek.

Ulászló francziául jól beszélt, hanem a francia helyesírásban nem volt egészen nyereg-biztos. Mikor a D'Arquienhez intézett levél címkezésével vesződött, Wawrához folyamodott tanácsért: hogyan kell D'Arquien címében ezt a szót írni »pér?«

A bohóc ahelyett, hogy tisztességesen *pair*-et diktált volna neki, *père*-t mondott a tollába. Azután azt is kívánta tudni a király, hogy a herceg szónak megfelelő ígét nagy vagy kis betűvel írják-e a francziában? Wawra természetesen azt mondta neki, hogy kicsinytel.

A jó marquis D'Arquien tehát kapott egy condolentiás levelet a király sajátkezű calligraphiájával, a minnek a borítékán ez parádézott a neve előtt: »père et duc«; ami kis betűvel annyit tesz, hogy »atya és füles bagoly!«

A rossz tréfa pedig olyan, mint a kényeső, hogy az keresztül fut, és elpárolog, ha csak porusokkal ellátott tartóba teszik: az »ember« pedig olyan. A helyesírási sottiset nem csak maga a marquis vette észre, hanem valamennyi udvaronc, akinek a levél a kezén keresztül ment. D'Arquien dühös lett, mint egy vadkan. Odament a királynéhoz s sirva panaszkolta el neki, hogy rajta milyen csúfság esett; már ezentul ötlet minden ember, aki csak »Pér«-nek és »Duc«-nek szólítja, mind kis betűvel fogja mondani. Még a »füles bagoly« cím csak hagyján: de az »atya« címzet valószínűleg insultatio! Ezt a királyné elképzelheti. Ez malitiosus persiflage. Ő azt nem tűri el. Be fog rontani a királyhoz, s megmondja neki, hogy az ő címe se nem »apa«, se nem »bagoly«, hanem »Marquis«. Adják meg neki az igazi címét.

A királyné nagy nehezen lecsillapította a dühöngőt, s rögtön iratott a francia királynak Bethunenel, figyelmeztetve őt adott ígéretére, hogy tudniillik D'Arquien marquist az ő kedvéért ki fogja nevezni hercegnek és pairnek, s sürgetve kérte, hogy küldje el minél előbb a kinevezési diplomákat.

De biz a francia királynak akkor egyéb gondja is volt ennél, s vagy elfelejtkezett róla, vagy azt gondolta, hogy Blanka és Leonora urhölgyeknek nincs már szükségük a hercegi címre, miután férjhez mentek; D'Arquien kinevezési diplomája csak nem jött meg; s a közben a haragos marquisnak csak tünie kellett, hogy őt minden ember Pairnek és Ducnek címezi beszéd közben: kis betűvel.

Ez volt az egyik ok, a miért a világtörténetben egyik legnevezetesebb forduló pontnak kellett beállani.

A bolond nem volt olyan bolond, hogy észre ne vegye, miszerint a francia beköltöztek, a királyné, az özvegy Radziwill hercegnő, annak a testvére, Bethune marquisné, s az egész D'Arquien család n e h e z t e l n e k a francia királyra.

Ez a »neheztelés« pedig n e h é z szó.

Épen ezekben az időkben mondta azt egy híres magyar vezér a magyar fejedelemnek azon kérdésére: »volna-e a világon olyan kincs, vagy olyan erőhatalom, a miért engem el tudnál

árulni?« ezt a nevezetes választ: »nem, fejedelmem, nincs olyan nagy kincs, sem olyan nagy hatalom a földön, amiért téged elárulnálak; - hanem hogy egy kicsiny neheztelésért nem árulnálak-e el? azt nem tudom.«

Ezt a kicsiny neheztelést észrevette a bolond, s attul kezdve az után látott, hogy a királynénak is - bolondja legyen.

XI.

Luiza Mária nagyon megcsalódott férjében, a királyban. - Hiszen nem férjet jött ő ide keresni, hanem királyt. - Álmai nem a szerelemről beszéltek, hanem egy hatalmas nemzet fölötti uralkodásról. Föltette magában, hogy elfelejti egészen a multat: azt az egész világot, melyben növekedett; minden finom élvezeteivel, izgalmával, cselszövényeivel, s megtanul egy vad, de nemes faj küzdelmeiben részt venni; egy olyan férj oldalán, akiben megtalálta a Tamerlanok, a Tarikok, az Ivánok eszményképét.

Ebben az eszményképben csalódott azután legkeserűbben.

Radziwill halála után megürült a főkincstárnoki állomás. Luiza Mária némi kárpótlást akart nyújtani a D'Arquien családnak azért, hogy a hercegi brevet Franciaországból oly sokáig késett, s ezt abban találta, ha D'Arquien Leonora ugynevezett férjét, Bethune marquist ajánlja kincstárnokul a királynak.

Luiza Mária e kérelmét megelőzte női szeretetreméltóságának egész bűvhatalmával, hogy Ulászlót olyan kedvében találja, a milyenben Heródes még Keresztelő János fejét is képes volt elajándékozni.

A király meghallgatta a hizelegve, vállhoz símulva, arczczirógatva elmondott kérelmét a királyi feleségnek, s azután ő is hasonló nyájassággal sugá a fülébe:

- Mit ad a marquis?

A királyné hátrahökkent.

- Mit ad a marquis? Miért? És kinek?

- Hát azért a nagy hivatalért: neked? Pénzt? Mennyit?

- Nekem? Pénzt? Hivatalért? - A királyné nem akarta megérteni.

- Hát természetesen. Ez a királyné dolga. Az első feleségem olasz nő volt, az egy esztendőben hat millió tallért tudott kiverni a hivatal-osztásból, s azt megfizeltük. Asszonyoknak jobban áll az alkuvás.

- De hisz ez simonia!

- Hát miből élünk? Miből tartjuk fel a rendes testőrséget? Az udvari fényt?

- Nincsenek a királynak uradalmi? Nincsenek vámok? Regálék?

- Vannak. De azoknak a bevétele úgy elolvad, mire idáig ér, mintha jeget küldenénk nyáron Konstantinápolyba.

- Hát nem fizetnek itt adót?

- A nemes emberek nem. A paraszt fizet patkó-adót: 18 garast minden patkótól. Ezt szaporítani nem lehet, mert azt az országgyűlés sem határozhatja el, hogy egy lónak több lába legyen négyenél. Új adónemet behozni nem lehet. Amely követ az új adót megszavazná, azt otthonn a »szejmikiben« agyonvernék. A zsidóktól nem lehet több »donatívát« kiszorítani. A templomi kincsek, s a korona ékszerei már mind zálogba vannak téve. Új vallásfelekezetek sem akarnak egy idő óta támadni, hogy az eretnekek vagyonait el lehessen confiscálni; a socinianusok »bona caducàit« az országnagyok mind felosztották már maguk között: az a »panis bene merentium.« Itt nincs más eladni való, mint a hivatalok. Arra van vevő elég. S jól fizetnek.

- De hát mit csinál a nemzet akkor, hogy ha háboru üt ki?

- Óh akkor egyszerre megváltozik minden. A szűkmarkú nemes egyszerre megnyitja az erszényét, az országnagyok felültetik bandériumaikat, mikor harcolni kell, akkor a lengyel nem fősvény se vagyonával, se vérével, s akkor a királynak is jó dolga van; mert ha az ellenség hadi kárpótlást, vagy a szövetséges subsidiumot fizet, az az övé. Békesség idején azonban hivatalokat árul: arra való a felesége.

Luiza Mária elszörnyedt e horoscoptul.

- Sire! Nem ön volt az, aki a német császárnak odadobta a mentekötőjét a kincsei halmazához, mikor az megkinálta önt, - cserébe kedvező békefeltételekért?

- Akkor »nemes ember« voltam.

- És most nem nemes ember többé?

- Nem, madame. Lengyelországban a király az utolsó paraszt, a kinek mindenki parancsol, s aki egyedül fizet adót az országnak. Mikor megválasztottak királylyá, az nekem négy millió talléromba került. Én vettem ezt az árút nagyban, s eladom kicsinyben. Ez így volt és így lesz. Ez így van rendén. Hát csak nyugodjék ön meg benne, hogy Bethune marquis a főkincstárnoki hivatalt ötvenezer aranyért fogja megkapni. Megéri az árát. Radziwill nyolczvanezer aranyért szerezte. Harminczezet az ön szép kék szemeiért engedek el neki. Hanem jövőre takarékos legyen ön ezekkel a kék szemekkel. Inkább azokra vesztegesse ezeknek bűbáját, akik kérni jönnek, mint rám, aki osztok.

Luiza Máriában még egyszer fellobbant az asszonyi büszkeség. (Ez tovább tart, mint a férfit.)

- Sire! monda a királynak. Nem jobb volna e helyett hadat izenni akármelyik szomszédjának, s a hadjárat dictaturája alatt rendet csinálni itthon.

- Késő, madame. Ifjan megtettem. Harczoltam, győztem; iskolákat alapítottam; törvényeket alkottam. Ma már a lábam gyöngye a kengyelhez s a kezem a kantárhoz. Megy a szekér, a merre a lovak viszik.

Luiza Mária elérte a keserű sarcasmust s azontul igyekezett kialkudni a büszkeségével.

Mit adott aztán és mit nem Bethune marquis? az nem jön kérdésbe többé; annyi bizonyos, hogy kincstárnokká ő lett kinevezve.

Valamint a királyi férjben, épen úgy a környezetében is nagyon csalódott Gonzaga Luiza Mária. Képzeteiben megnépesítette a varsói királyi palotát szilaj, harcvágyó daliákkal, kik rohammal vesznek be várakat és asszonysziveket, s talált helyettök épen olyan hizelgő udvaroncokat, a milyenektől Versaillesben megcsömörlött. Hajh! az igazi lengyel daliák, azok otthon ülnek ősi kastélyaikban, s minthogy a király semmi háboru indításra meg nem mozdítható, vadásznak és duzzognak; a hatheti országgyűlésre feljönnek, az adót szépen megtagadják s aztán megint hazamennek: otthon összehívják a szejmikit, a nemzeti népgyűlést, ez előtt elsorolják a kormány bűnlajstromát s ezzel bevégeztek minden érintkezést a királylyal.

A királyné napról napra jobban meggyőződött róla, hogy igaza volt Anjoui Henriknek, mikor azt mondta a lengyel királyról, hogy nem több, mint »koronázott falusi bíró.«

Hanem azért az udvar tele volt nemes urakkal, a kiken nagyon meglátszott a jezsúita nevelés. A hizelgéshez a bajuszos száj is ért. Luiza Máriának egy-egy kiváló délczeg alak meg-meg eleveníté ábrándvilágát; - az idegenszerűnek bűvereje van; de mikor már a kiválasztott hősnek kezdett álmaiban belopózkodási találkozást engedni, akkor egyszerre kisült, hogy az is csak azért pislogott olyan epedve a királyné szép szemei közé, mert valahol egy darab »jóléremesültek kenyerét« sejtí bitangjában s azt szeretné forró sóhajtásai árán elnyerni.

Luiza Mária udvarlóinak nem volt szívük, csak gyomruk és zsebük, mely soha sem akart megtelni.

A királyné utoljára kezdte átlátni, hogy ő csakugyan nem más itten, mint annak a szatócsnak a felesége, aki megvette a legkelendőbb cikkeket vég és hordó számra, s a feleségének a dolga azokat kimérni rőf és itcze szerint.

Ulászló rosszabb volt mind férjnek, mind királynak azoknál a gyámoltalanoknál, kiket a véletlen mindakettőhöz való tehetség nélkül e címek alatt korona viselésre ítelt; mert ő egy kifáradt tehetség volt: öntudatosan hasznavehetetlen. - Mint hős, mint hazafi, mint országjavító kezdte, aztán belezsibbadt az eredménytelen munkába. Meghódította a kozákokat, azoknak a fejedelme hűbéri kötelezettséget vállalt. A lengyel és a kozák egyesülten megvédezhette volna Lengyelországot a töröktől, az oroszától, a némettől; a helyett összevesztek a diaetán a fölött, hogy milyen sorban üljenek egymás után! s aztán olyan verekedést támasztottak, hogy az alatt minden szomszéd annyit vehetett el az országbul, amennyit akart.

A király behozta a jezsuitákat, hogy alapítsanak iskolákat, s azok a helyett azt tették, hogy kipusztították tüzzel, vassal a protestánsokat és socinianusokat az országbul. Rendezni akarta a hadsereget európai módra, s az ország rendei leszállíták a rendes hadai létszámát ez er két száz főre. Parancsolni akart és senki se fogadott neki szót. Rendezni akart és ellene szegültek. Takarékoskodni akart és meglopták. Nem király volt, csak arany-töviskoronás martyr.

Egy ilyen zsibbadt szívhez lánczolta Luiza Mária a magáét.

XI.

Ez időtől kezdve Ulászló nem sok emlékezetre méltó eseményt jegyzett fel a világtörténet krónikájába; de még a felesége naplójába sem. A kozákokat engedte lázongani, a tatárokat pusztítani, a jezsuitákat hatalmaskodni s a feleségét unatkozni.

A nyakán golyvája támadt, a mi még jobban elékteleníté, s elébb-utóbb megfojtással fenyegette.

Még az is a sors satyrája, hogy a lengyel királyok (valamint a francia királyok) kiváltságai közé tartozott az, hogy ujjaiuk hegyének érintésével golyvásokat gyógyíthattak meg, s most ime maga a csodatevő kapta meg azt a bajt, a miből azért nem lehetett meggyógyulnia, mert ő maga volt a király.

Utoljára a király belefáradt a sok opoponaxba és sparadraxba. Az orvosát, a tudós Quartesiust kinevezte a fratres piarum scholarum egyetemébe medicinae professornak, maga pedig megszökött tőle, kivitette magát a radzimini vadászkastélyába, egész udvari kíséretéből nem vive mást magával, mint a feleségét, meg a bolondját. Ott egy cigány asszonynak a tanácsára azt cselekedte, hogy félretett minden orvosságot, s nem használt egyebet, mint a vadaskertje közepén a sziklából kiömlő forrás tiszta vizét, aminek csodatevő hatásának kellett lenni.

S az ostoba együgyű cigány asszony még megtette volna azt az ügyetlenséget, hogy csupa tiszta forrásviz itatással kigyógyítsa a királyt, ha történetesen ugyanaz a forrásviz a királynét még hamarabb meg nem gyógyította volna.

Ulászló mindennap négy vederral megivott abból az áldott forrásból, a királyné pedig mindennap kétszer megfürdött benne.

Gyönyörű csendes olympi hely volt az a forrás, hová csak az istenek leskelődhettek le biboros felhők közül. A vadaskert különben is magas palánkkal volt körülkerítve, azonkívül minden uton, mely a forrás tájékához vezetett, fegyveres őrök voltak felállítva, hogy emberi lénynek még véletlenül sem lehetett odatévedni.

Luiza Mária sokszor elnézegette magát abban a sötét tükörben, amit a fenyvesektől beárnyékolta vizmedence tartott eléje s míg tündöklő bájjait a csendes vitztükör eléje tárta, gondolkodott rajta magában, hogy lehet-e szomorubb alak a világon, mint egy öreg lengyel királynak a felesége? Egy kis falevél, mely a vitztükörré hullott, s a tündér alakot szétzilálta, azt mondá neki, hogy annál még szomorubb alak egy lengyel királynak az özvegye.

Az jobban el van temetve, mint a holt férj.

Egy meleg nyári délután, mikor tündér grottájában saját képmásával ott a vitztükörben ismét tanácsot tartott, egy nézője is akadt dianai élvezetének. - Actaeon: csak hogy már a metamorphosis után: egy gyönyörű tizenhatágas gím. - Nem a hódolat hozta ide; szomjas volt. Bizony olyan nyugodt tekintettel nézte az istennői alakot ott a vizmedence közepén, a míg a vizet szürcsölé, mint - akár maga a férj. A mint elverte a szomját, megint odább ment. Az ő eszményképe a vad szarvas ünő, nem a tündérkirálynő.

Azonban néhány percz mulva, ijedelmes csörtetéssel tör vissza a nemes vad, s keresztül szökellve a patak medrén, a sűrű pagonyba menekül. Nyomban utána pedig egy lovag vágdat, épen a királyné tündéri rejteke mellett.

Az egész megjelenés egyszerre meglepő és felháborító volt a királyné nézve. Hallatlan vakmerőség volt az, hogy a király parkjában valaki szarvasra vadászni merjen, s azt a tilalommal körülvevett forrásig üldözze; de maga a tilalomtörő alak külseje is egészen szokatlan.

Viselete nem lengyel nemzeti öltöny, hanem inkább olasz, vagy spanyol; fején piros barét, lengő tollal; nyakán, kézcsuklóin csipke fodrok; öltözete fekete bársony, arany övvel derekán átszorítva. És arczán is hiányzik az itteni férfiarczok minden kiegészítő része; nincs se szakálla, se bajusza, haja nincs csimbókba kötve; hanem szabadon leng a szélben. És azért mégis rajta a lengyel vonások, az erős arczcsontok, a szegletes áll, a villogó sötét szemek; - délczeg, daliás alak.

S hogy vakmerőségét még megtette: midőn a patakhoz ér, a szarvast üldözve s ott megpillantja a királynét, hirtelen visszarántja a lovát s míg a meglepett hölgy leplét sietve burkolja maga körül, gyönyörteljes ámulattal mereng el alakján.

A királyné lángban égő arczczal siet lebomlott haját fejére feltüzni. Azt hiszi tán, hogy az a koronáját fogja jelvényezni?

A bámuló lovag megszólal, az elragadtatás forró hangján:

»Gyönyörű asszony!«

Ez fölségsértés! Ily szót kiejteni a meglepett királyné előtt.

»Távozzál innen! kiálta a hölgy, - én vagyok a királyné!«

A lovag elmosolyodott: nem rémült meg. Azt válaszolta:

»Sajnálom, hogy nem én vagyok a király!«

Azzal visszafordítá a paripáját, sarkantyuit oldalába vágta, s a merről jött, arra ismét elvágatott.

A királyné fel volt háborodva. Nevet sem tudott még adni felindulásának. Harag-e az, a királynői büszkeség s a női szemérem megsértése miatt? vagy bámulat és megdöbbenés? - Ilyen alak nem jött még az ő közelébe soha. Hogy neki, a nőnek hódoljon, nem a királynénak. Aki nem azért közeledik, hogy egy darab kenyeret kérjen, hanem, hogy szemébe merje mondani, hogy »szép asszony.« Aki nem azért jön, hogy a királynénak valamiféle szolgálja legyen: »ura« akar lenni!

De hát ki ez? Honnan jött? Hova tűnt el?

Luiza Mária föltette magában, hogy amint az első kertőrt találni fogja, zajt üt és üldöztetni fogja a vakmerő betörőt, s a hanyag öröket, kik őt idáig eresztették, szigoruan megbüntetteti. De mire az első őrhöz ért, már elfelejtette a haragját, s mire a várkastélyba jutott, már el volt határozva, hogy senkinek sem fog szólni az egész kalandról.

A bohócczal találkozva, a király felől tudakozódott.

- Hogy van ő felsége?

- Sajnálom, hogy jobb hirt nem mondhatok; ma megint jobban érzi magát, mint tegnap, felelt a bohóc.

- Mit csinál a király?

- Mikor alszik, akkor álmodik, s mikor ébren van, akkor velem magyaráztatja az álmait.

- Bolondok foglalkozása.

- Nem az, királyné asszonyom. Az álmok beteljesülnek. Lásd, amit te első éjszaka álmodtál, menyasszony fővel, a Varsói királylakban, már közeledik teljesültéhez. Azt álmodtad, hogy egy királynak és egy papnak a felesége lettél. No, király felesége már nem soká fogsz lenni. Aztán jön a pap. - Tudod, hogy az a lovag, aki téged ma a forrásnál meglátott, - az egy pap volt.

A királynét a bámulat, a rémség és meglepetés némává tette. A bohóc játszhatott vele.

- Pap volt biz az, még pedig bibornok. Olyan nagy ur, a kinek minden szabad; még a királyi vadas kerten keresztül vadászni, még a királynét a forrásnál meglesni is szabad. Ez a nagy ur János Kázmér, a király testvére.

- A király testvére?

- Az bizony, s ha te akarod, utódja.

- Eszed vesztéd-e?

- Soha sem volt. Bolondokat beszélek. Az a hivatalom.

- Honnan tudod e találkozást?

- Madár nem vagyok, hogy a levegőből láttam volna meg; vakand nem vagyok, hogy a föld alatt hallgattam volna ki. Találd ki, honnan tudom azt, hogy ő azt mondta neked: »gyönyörű asszony!« te erre azt: »távozzál, királyné vagyok!« s ő vissza ezt: »kár, hogy nem vagyok király!«

- Ő maga mondta neked.

- Ő mondta nekem, hogy téged szeret.

- Hát tartsd meg magadnak, amit most mondok, bohóc. Nekem van uram: a király; a papnak van ura: az oltár. Ha nekem még erről, amit most mondtál, beszélni mersz valaha: hát a milyen tarka most az öltönyöd, olyan tarka lesz a bőröd a korbácsütéstől.

- Előre is köszönöm. Hanem én már láttam olyan királyt, aki az országát felcserélte a mennyországgal, és olyan papot, aki a mennyországát fölcserélte a földi országgal. Nem szólok. - Te nagyon szereted a királyt. Félsz özvegygé lenni. Hogy engedheted meg, hogy elhagyja magátul orvosát, gyógyerejü egész patikájával, s idejőjön, egy cigánynővel kuruzsoltatni magát? Nem vádol érte a lelked?

A királyné arcza égett attul a gondolattól, hogy a bohóc lelkében a legrejtettebb gondolatokat is úgy olvassa, mintha az nyitott könyv volna.

- Én, ha megengedné, szolt alázatos bókkal Wawra: elhozatnám a tudós Quartesiust, hogy vezesse tovább a király gyógyrendszerét, amit eddig oly bölcsen intézett.

- Tedd hát! Rebegé a királyné, izgatottan futva el a bohóc gúnyosan alázatos tekintete elől.

Tudós doktor Quartesius tehát ismét megérkezett a királyi beteghez, elhozta magával csodatevő theriákjait, tapasztait, érvágóit és köppölyeit, s folytatva megkezdett munkáját, olyan szépen visszavezette a már-már gyógyulási utra tévedett fejedelmet a maga égi rendeltetéséhez, hogy mire az ősz elhozta a sárga faleveleket, ő felsége IV-ik Ulászló is fölcserélte földi országát a mennyországgal, ahol nincsenek kozákok, vagy ha vannak, hát nem lehet rájuk ismerni, úgy átváltak.

XII.

Fényesebb temetkezési pompa még aligha kísért fejedelmi halottat sirboltjába, mint IV-dik Ulászlót. - Először is a szandeczi palatinus banderiuma összeverekedett a lyubomiri palatinuséval a palota előtt a fölött, hogy melyiké legyen az elsőbbség a koporsó kíséretében, kicsinyben mult, hogy a fáklyákkal fel nem gyújtották a királyi várlakot. Azután a Krakkó elővárosban a köznép megrohanta a zsidókat, akik a megholt király kegyenczei voltak, s azoknak az összetörött butoraiból máglyát rakott a piaczon, s azt meggyújtotta, a félmeztelen asszonyok, gyermekek, vének, jajgatva menekültek végig a Długa és Viedova utczákon, a királyi gyászpompa processiójával szemközt; a Prága külváros felől pedig egyre terjedő füstfelleg hirdette a nagy véstüzet, amit a felzendült kozákok támasztottak, kik tatár csapatokkal egyesülten, most találták eljöttnek az időt, hogy hangosan követeljék a magok számára az egyenjogúságot az országgyűlésen, s érsekük számára az ülőhelyet az országtanácsban. Most ők voltak előnyben a lengyelek fölött; mert az ő fejedelmük lovon ült, ezeké pedig a ravatalon feküdt. Minden utczán másnemű tumultus, zendülés, lázadás pusztított, gyujtogatott, s a gyászpompa harangjai közé a külvárosok félrevert harangjai, s a lázadók ágyu- és puskaropogása vegyíték ijesztő zajukat.

S e zürzavar közepett a Szent-János székesegyházban az elhunyt király requiemén énekelték a karok a szent zsoltókat: »lux perpetua luceat ei.« A pontificáló bibornok maga a király öccse volt: János Kázmér.

Ha Luiza Máriát megdöbbené a vadászkontösben vágató lovag alakja, ki őt magányában meglepve, vakmerő, luxuriosus tekintetével megalázta és felmagasztalta: mint királynőt megsérté, mint nőt, meghódítá: úgy most ugyanazon alak, az oltár előtt állva, az egyházfejedelmi biborpalástban, arczán a világ fölött álló lelki nyugalom kifejezésével: az egekig emelte. Ebben a nehéz órájában a világbomlásnak, úgy állt ott a főpap mint az öskeresztyén patriarchák mintaképe, rendületlenül, félelem nélkül, kezében a görbe pásztorbot, a mi minden fegyvernél, minden jogoknál hatalmasabb. A nyugodt mosolygás arczán a vészközepette olyan volt, mintha dicsfény venné azt körül.

Amint a gyászszertartás véget ért, még a ravatalt szét sem bontották, melyről a király koporsóját az imént beszéltelve, leszállíták a sirboltba, midőn egy hang felkiáltott a gyülekezetből:

»Tartsunk országgyűlést!«

Ez nem volt szokatlan. A lengyel országgyűlésnek lehetett helyiséget változtatni. Ha sürgős volt a dolog: hirtelen összeütöttek bármely szabad téren deszkából egy tágas köröndöt, s meg volt az országház; ha nem lehetett ott tanácskozni a rakonczatlankodók miatt, összebeszélt az egyetértő többség, összegyűltek egy templomba, vagy egy palotába, kikiáltották, hogy »itt az országgyűlés« s mire a dissidensek nesztét vették a helyváltozásnak, meghozták a határozatot. Mert a határozathozatalhoz egyértelműség kellett: egyetlenegy »nem akarom!« szó szétrobantotta az országgyűlést.

Ezuttal jól volt szervezve a cselszövény. A választott elnök, Lubomirszky György, elfoglalta az elnöki széket a ravatalon. Egyuttal az elnök maga volt az indítványozó.

Előadá a nemes követ uraknak, kik mind az özvegy királyné hivei voltak, hogy az ország mily végveszély válságát éli; fejtelenség a hivek között, s sárkányfejűség a lázadóknál. A zendülés magában a fővárosban is szertesét dul. Szövetséges kozákok és tatárok egyszerre ellenségek-ké váltak. Chmielniczky Bogdán attamán és Murai Khán tűzzel-vassal pusztítják a vidéket, s nincs ember, a ki az ellenállást vezesse. Az országnak király kell, azonnal és rögtön. Király, akinek helyén van a szive, aki a legnagyobb vész óráiban hivei között jelen van és őket

vezetni kész, aki az ég áldását s a pápa beleegyezését előre is biztosítja: csakhogy rá nem mutatott János Kazimir herczegre.

A nemesség nem várta végét a beszédjének, hanem közberivalt, hangosan kiáltva »János Kazimir király« nevét. Ulászló még hallhatott belőle valamit: mert csak akkor csapódott be utána a kriptaajtó.

Egy hang sem kiáltotta, hogy »nem akarom!«

Ez rendbe hozatván, előállt Bonzi bibornok, a pápa nuntiusa, s felolvasá az egyházfejedelem brevejét, mely által János Kazimir bibornokot papi esküje alól feloldja.

A volt bibornokot levetkőztették egyházi köntöséből, ledörzsölték tonzurájáról a szentelt chrysuma nyomait, s ezután ugyanazon érseki kezek felkenték a homlokát, hogy képes legyen királyi korona viselésére, s ráadták a fejedelmi mezt, fejére tették a koronát. Mint bibornok ment be a templomba, mint király jött ki belőle.

De nagyon szorult király volt ebben az órában. Elmondhatta magáról, hogy az egész országa abbul a térből áll, amit a kardja hegyével körül kerithet.

Országa fővárosának minden hostádjában ellenség tábortüzei égnak.

Azok között legnehezebb ellenfél a két idegen (bár nem a legelkeseredettebb). Legelőször is ezektől kell megszabadulni. A honfitárs ellenségekre majd azután kerülhet a sor.

Mindössze ezerkétszáz testőrből állt az új király egész hadserege.

Tegnap még pap volt, ma már hadvezérnek kellett lennie. Az is a kor szokásaihoz tartozott. Sok püspök, aki irni nem tudott, a kard markolata végén hordta a bevéselt névbetűit, s úgy ütötte azt rá a pergamenre aláírás helyett.

Az özvegy királyné így szólt az új királyhoz:

- Te menj a magad hadseregével Bogdán ellen, én megyek az én haderőmmel Izla Khán ellen, s majd ahol ismét egymásnak nyujtsuk a kezeinket, az lesz igazán a »kézfogó«.

János Kazimir meg volt felőle győződve, hogy a királynénak is van hadserege, s a lengyelek-nél nem szokatlan az, hogy a nők vezessék harciba fegyveres hadaikat.

A király tehát úgy tett. A maga hű csapatjával kivonult a kozákok ellen, hanem aztán, mikor meglátta azoknak sokaságát, mást gondolt.

Elküldé a követét Bogdánhoz. A követ elvitte magával a fejedelmi pálczát és a lófarkat, az uralkodás és fővezérség jelvényeit az atamának a király nevében, felajánlva neki a békés szövetséget azon esetre, ha az atamán segít a királynak a duló pogány tatárokat elverni a nyakáról.

A kevély, elbizakodott kozák vezér visszautasítá a fejedelmi jelvényeket.

- Nem vagyok én gyermek, hogy nekem fakardot, meg csörgetyüt küldjetelek játszani. A tatár nekem szövetségesem, s a pogány nem rosszabb nekem, mint a jezsuita. Nem én kérdezem a ti ma csinált királyotoktól, hogy megengedi-e nekem, hogy attaman legyek? hanem ő tudja meg én tőlem, hogy mi áron engedem meg neki, hogy király legyen.

Azzal előhozott egy ökör bőrt: egy egész kicserzett ökör bőrt, a minőből a bocskor-talpakat szokták szabni; neki hasaltatott egy pópát, aki tudott a betüvetés mesterségéhez s teleiratta azt követeléseivel, a mik között a legutolsó volt az, hogy a többiek pontos megtartása végett a kozákok követei ott üljenek a lengyel országgyűlésen s a metropolitájuk karszékkal és szavazattal birjon az országtanácsban.

Bogdán vezér azt hitte, hogyha mindez ökörbőrre van írva, akkor jobban megmarad. Ezt azután összegöngyölítve az ajándékpálczával és lófarkkal együtt a követ hátára rakta: az úgy tért vissza, mint egy csizmadia a vásárbul.

János Kazimir és országnagyjai elszörnyedve olvasták a hallatlan nehéz föltételeket, a mik között voltak egészen teljesíthetlenek is; például, hogy a jezsuiták hatalmaskodása megszűntessék, hogy a zsidóktól az adóbérlet elvétessék. Ámde János Kazimir nagyon jól ismerte azt a jezsuita szabályt, hogy »mikor nagyon meg vagy szorulva, igéj meg mindent; messze van Rómától Jeruzsálem, még messzebb van a földtől az ég; de legmesszebb van az igérettől a megadás.«

A király tehát aláírta az ökörbőrt, rá is akasztotta a függő pecsétet, s úgy küldte vissza azt megerősítve Chmielniczky Bogdán fejedelemhez, kérve őt szépen, hogy már most hát menjen haza békével a maga országába.

Bogdán vezér azonban ekkor azt mondta, hogy meg kell várnia, mit szól a szövetségese, Izla Khán: ehhez a kiegyezéshez? s az alatt gondolkozott rajta, hogy mit lehetne még követelni a királytól?

Izla Khánnal, a másik ellenséggel azonban sokkal jobban tudott elbánni a másik hadvezér: a királyné. Nem vitt ellene se hadsereget, se követet nem küldött hozzá: maga kereste őt fel tábora közepén, s csak kincseit vitte magával - és talán még egyebet is. Az asszony-hadvezér nem nyerte meg, nem verte meg az ellenséget, hanem megvette azt, s a tatár vezér eladó volt. Amig Chmielniczky Bogdán azon törte a fejét, hogy mi jogokat követeljen újból a szövetséges tatárok számára, azok egyszerre csak rajta ütöttek, s buzogánnyal verték a fejébe azt a tudományt, hogy a pogány is rossz, a jezsuita még rosszabb, de legrosszabb a kettő együtt. Luiza Mária diadalmasan érkezett meg a királyhoz, egyik ellenséggel elkergetve a másikat s a futók táborhelyén keresztül nyujtá kezét a megszabadítottoknak, - s az igazán örvendetes kéz fogó volt.

Chmielniczky Bogdán ugyan már magával vitte az aláírt ökörbőrt, de biz azt a szép darab bőrt kár volt elrontani azzal a sok ráfirkált betűvel, mert nem elég ahoz a király aláírása: abba még a rendek is beleszólanak. Mikor a convocatio országgyűlésre feljöttek a kozákok követei, azokat a nemesi rendek az ablakon dobálták ki; a metropolitájuk jobban járt, mert azt be sem eresztették.

Mire azután újból elkezdődött a kozák lázadás, tatár pusztítás.

XIII.

Hanem ez mind nem akadályozta azt meg, hogy a zürzavar közepett is meg ne tétessenek az előkészületek a királyi menyegzőhöz Luiza Mária és János Kazimir között.

Az új király talán szerelmével is adós volt az özvegy királynénak; de hálójával mindenesetre tartozott neki. Az tette őt meg királynak. Bethune marquis, a kincstárnok, mondhatná meg, hogy hány kiürült pénzes láda siratja azt az általános lelkesedést, amely János Kazimir számára Ulászló ravatalából trónlépcsőt csinált? Ezt vissza kell fizetni.

Luiza Mária azt hitte, hogy végre feltalált János Kazimirban egy »csillagot«, mely azt a végtelen sötétséget, a mi egy napjától megfosztott női sziv, át fogja derengeni. Nem a bálványozott hős ugyan ez: de mégis dalia, és nemes ember.

Azonban még a menyegző előtt történt valami baleset, ami még ezt a halvány csillagsugárt is kioltotta.

Mikor a király menyasszonyát kézen vezetve, a székesegyház lépcsőin fölfelé haladt, egyszer csak utját állta egy férfi a templom ajtó előtt. A templom-bejárat előtti csarnokot, mint rendszeren, koldusnép ülte tele, azok között senkinek se tűnt fel egy marcsona férfi alak, kopott gúnyában, meg egy fiatal sápadt nő, egy ingben, mezitláb, ki hosszú, leomló hajával takarítja ölébe buvó félmeztelen porontyát.

Mikor a királyi jegyes pár a templom küszöbére lépett: eléjük toppant a koldus tömeg közül ez a férfi, felrántva karjánál fogva a reszkető asszonyt térdepeltéből.

- Ismersz-e engem? János Kazimir! kiálta a vakmerő a királyra. Hát ezt az asszonyt ismered-e, kis porontyával? Én vagyok Radziejowszky Jaromir, s ez itt a feleségem, a te szeretőd, akit te elcsábítál; ez a te gyermeked, akinek atyja lettél. Nem ismered-e őket?

- Őrült vagy, mondá a király, s félre akarta tolni maga elől a dühöngőt.

De a sértett férj megragadta vállán a királyi palástot, s fékezhetlen dühvel kiáltá:

- Nem mégy be a templomba, míg szónak nem állsz! Amíg bibornok voltál, nem támadhattam fel ellened, nagyon magasan voltál hozzám; de most már csak király vagy: most elérhetlek. Én ezt a nőt és gyermekét kitaszítom házamból, egy ingben mezitláb: a tieid. Vedd fel, vagy taposd el: a tiéid. Ezt tedd királynéddá, azt tedd trónörökösöddé; mert a tieid. Esküszöm az élő Istenre!

S azzal a reszkető asszonyt gyermekével együtt odaveté a királyi pár lábai elé.

Luiza Mária bámulva látta biboros vőlegénye arcán a férfi gyalázó sáppadtságot, az ijedséget, s ami ezt felváltá, az sem a nemes harag pirja volt, hanem a gyáva szégyené, a kelepcebe jutott hazugságé. Szemei zavarodottan kapkodnak segély után, fagyos keze reszket menyasszonya kezében, nincs egy szava sem ahhoz a nőhöz, ki zokogva borul lábaihoz, s hosszú selyem hajával söpri a hideg márványt; sem ahhoz a gyermekhez, ki kérő kis kezeit összekulcsolva emeli fel hozzá, sem ahhoz a koldushoz, ki úgy tart leczkét a királynak, mintha ő volna annak a birája.

- Amit vétettél mint pap, tedd jóvá, mint király! Mert, ha te becsuktad előttem, mint pap, az üdvösség ajtaját, én becsukom előtted a templom ajtaját!

S az őrjöngő még megtette volna, amivel fenyegetőzött, ha Lubomirszky és Bethune meg nem ragadják s a testőrök segélyével félre nem hurcolják az utból a férfit, nőt és gyermeket, a

kiknek sirásuk, átkozódásuk még a templomba is utánnuk hangzott, s belekiáltott a »Domine Salvum fac regem et reginam« khorusába.

És ezzel az indulattal járulhatott az eljegyzett fejedelmi pár az oltár elé, tanunak hívni a szerelem esküjéhez »azt«, a ki a szivekben olvas.

János Kazimir ajkain reszketett az eskümondás, a boldogságról, a szerelemről, az örök hűségről beszélő szózat, míg lelkében a szégyen, a harag, s az önvád daemonai lázongtak; de a menyasszony szívvilágának ez volt az utolsó napelsötétedés; az a félretaszított asszony, síró, imádkozó kis gyermekével úgy állt a férj és feleség szive közé, mintha a hold sötét tekéjét örökre ott felejténé egyszer a bosszúálló világ-ur a nap és a föld között. A férj arcának minden glóriája eltűnt örökre. Csak kezeik lettek összekötve, sziveik soha.

XIV.

A tatár fejedelem behívta a törököket, a kozák atamán pedig az oroszokat Lengyelországba, az egyik délfelől, a másik kelet felől pusztította az országot. János Kazimir királynak bő alkalma nyílt királyi hatalmát érvényesíteni a haza külellenségei rovására; hanem hát arról ő nem tehet, hogy a jezsuita köntös hosszabb a királyi palástnál. Neki előbbvaló dolog volt az, hogy az országból kitisztítsa a lutheranusokat, anabaptistákat és sociniánusokat s elkérje kölcsön Spanyolországtól a szent inquisítor. Divatba jött a máglya és a keresztre feszítés. Mindenekfelett pedig arra fordítá figyelmét, hogy az őt nyilvánosan meggyalázó Radziejowszky Jaromiron fejedelmileg boszut álljon. A felségsértő férj a senatus elé idéztetett, s ott egy szavazattöbbséggel elítélték halálra és egész nemzetségét örök becstelenségre, címéret összetöretésre; még a lovát is elítélték megnyuzatásra, a házát is elítélték földig lebontatásra; még a földeit is elítélték - sóval bevettetésre.

(Az egy többséget tevő szavazat annyi pénzébe került a királynak, hogy abból egy ezredet ültethetett volna lóra a kozák ellen.)

Az ítélet mind rendén végre is hajtattott, egész Radziejowszkyig, aki nem engedte magát nyugodtan lenyakaztatni, ahogy civilizált népeknél van már begyakorolva a nemesi rend; hanem birokra kelt a fogdmegekkel, s barbar módon keresztül vágta magát rajtuk és elmene-kült.

János Kazimir rövid időn megtudta, hogy hová szökött Radziejowszky?

A lengyel két dolgot tud mesés módon. Szeretni és gyűlölni. Hazáját szeretni, s az idegent gyűlölni. Hanem a mit még jobban tud, ez: »gyűlölni a maga fajtáját.«

Ha a lengyel megharagszik a saját nemzetére, az kiengesztelhetlen. Annak a haragja nem olvad fel az anyja könyjeiben, mint Coriolané.

Radziejowszky Jaromir Károly Gusztáv svéd királyhoz menekült. Magával vitte az ítéletet, melyet János Kazimir ellene kiadott, s nem kért kevesebbet a svéd királytól, mint hogy indítson háborút a lengyel király ellen.

A svéd király elolvasá az ítéletet s biz azt elég sulyosnak találta, de az, hogy egy király »egy« jobbját igazságtalanul elítélteti, még nem ok arra, hogy őt a szomszéd király haddal megtámadja.

»Csak olvasd végig! mondá a lengyel nemes. Egész a név aláírásig.«

János Kazimir neve után következtek a szokásos címek, a mik közé ő ezt is felvette: »Svédország királya.«

De ez már elég ok volt arra, hogy Károly Gusztáv rögtön háborút indítson János Kazimir ellen. A svéd hadak még arra sem vártak, hogy az új házasok mézes heteiket eltöltsék; jöttek pihent erővel nagy Lengyelország ellen Pomeránia felől. Ez már a harmadik ellenség volt: és a legfélelmeőbb.

És a lengyel királynak még mindég nem volt több hadserege annál az ezerkétszáz főnyi testőr csapatnál, a mire a rendes hadsereget az országgyűlés leszállítá.

E végveszedelemben újra lángra lobbant a lengyel szivekben a honszeretet, az összehívott országgyűlés csodáit idézte elő az igaz, nemesi áldozatkészségnek. A főurak felajánlották banderiumaikat, az egyháznagyok kincstáraikat nyiták meg, elhatározták, hogy minden nemes, a 20 évestől az ötven évesig lóra üljön, a városok lövész csapatokat állítsanak ki, a tüzérség lovakat kapjon, a vezéreknek a zsold utalvány osztassék, a paraszt élelmi szereket

szolgáltasson az egybegyülemő hadseregnek, s annak fővezére legyen maga a király. Ha akarta, oly haderőt állított ki Lengyelország, hogy muszka, kozák, svéd és török imitt-amott szedi össze magát, úgy elpaskolják egyszerre mind a négyet!

Ha akarta!

XV.

Mikor Radziejowszkyt a templom ajtóban elfogták, a szegény, félrerugott asszonynyal és porontyával senki sem törődött. Azok mehettek, vagy fekvé maradhattak, ha felkelni nem bírtak.

Mégis akadt egy ember, aki beléjük botlott. Sziczinszky Bogiszlávnak hítták.

Regényesebb volna, ha úgy adnók elő, hogy ez valaha imádója volt az elvetett asszonynak, s most kétségbeesésében ő jött oda kezét nyújtani neki, hogy bukásából felemelje; de vázlatunk ily symmetricus vonásokat nem tűr. Ennek minden része sajátságos, idegenszerű, a népfajti erős kifejezésekben jellemző ötletekből áll. Sziczinszkynek nem volt semmi köze ehhez az asszonyhoz: csak azt látta, hogy sir, s két férfi által ide-oda rugdostatik, az egyik a férje, a másik a szeretője: a király, aki most épen esküvőjére megy, s hogy van egy kis gyermeke, a ki görcsösen kapaszkodik a nyakába s mind a ketten félmeztelenek, majd megfagynak. Ez elég ok volt Sziczinszkynek, hogy felszedje őket a földről, felültesse a szekérre, bele takargassa saját bundájába s elvigye őket magával haza Bielogrodnoba, ahol jószága volt, rajta szép háza, udvartelke: ott elfér asszony és gyermek. Az asztalnál is lesz majd számukra hely.

A hazavitt asszony aztán elbeszélte gazdájának, a mik vele történtek. Nagyon szomorú mese volt az. Senki sem volt olyan hibás, mint a király.

Sziczinszky igazi lengyel volt, a kit az idegen szenvedés bosszúra ingerel. A maga baját nem bánja a lengyel; de a másé miatt képes megváltoztatni az egész életét. Az, hogy az ő majorsága épen útjába esik a duló tatár-hadnak, nem aggasztotta; csak azon dúlt-fült egész nap, hogy ezért a szegény asszonyért hogy álljon bosszút? Nem szólt neki semmit, nem biztatta, nem fenyegetőzött: a lengyel nem szokott kérkedni a tett előtt: tett után inkább.

A világtörténetnek még egyszer föl kellett jegyezni azt a mesébe való harcot, mely Menelaus elcsábított felesége miatt támadt. A Radziejowszky felesége miatt támasztott hadjárat még a trójai hadjáratnál is siralmasabb volt: csakhogy az Iliász dicső hősözharczai nélkül.

Valami nagyra kellett magát elhatározni a lengyel nemzetnek, hogy a végveszélyből kimeneküljön. S az elhatározás nehéz volt, mikor mindenki tudta, hogy a legnagyobb bajnak a király az oka, aki háromszoros esküt tört meg, a mikor mint bibornok, trónörökös és vőlegény egy férjes nő hűségét kísértetbe vitte. Haragudtak is rá sokan s a felkelés és a subsidiumok megszavazása kétséges volt az országgyűlésen. Mikor egyetlenegy szó elég a határozatot meghiusítani.

Azonban hat hét nagy idő, a mi az országgyűlési idény tartama. Ez alatt az ellenkezőket minden oldalról körülvették, puhították. A szájasabb követeket kiszemelték, kapacitálták, lekenyerezték, lehizelegették. A jezsuiták ékesenszólása hatalmas; még hatalmasabb ékesen szólása van az asszonyi szép szemeknek; de leghatalmasabb ékesenszólás adatott annak, a kinek a hangja rekedt: az aranynak. A kit a papok meg nem tudtak puhítani a pokol félelmeivel, a kiket Luiza Mária, és Leonora ígésző szemei meg nem babonáztak, azt megtéríték Bethune marquis szent-György lovagjai, a minők a tallérokra és arany pénzekre verve vannak. A hatodik héten már nem lármázott senki.

A lármázó követeknél azonban sokkal veszedelmesebb kategória a hallgatóké. A kik csak sunynyognak, hátukat odatámasztják a falhoz, a szájukat a markukba fogják s mikor megszólítja őket valaki, nem engednek a szemükbe nézni s ha feleletre kényszeríttetnek, azt mondják: »Isten tudja, hogy lesz, mint lesz?« vagy a fejüket bólingatják, s azt mondják mindenre: »jól van, jól!«

Ezekkel is el tudtak bánni. A mely nap a nagy szavazásra került a sor, reggel minden követnek meg kellett előbb gyónni és áldozni. A gyónó czédula nélkül senkit a gyülésbe nem eresztettek. Ez nemcsak az ünnepélyesség végett történt, hanem azért is, nehogy valami alattomos socinianus vagy egyéb schisma követő lopózhassék a gyülekezetbe. A gyóntató jezsuiták aztán, akinek a fülbesugásából azt tudták ki, hogy a szive ránczai között az ellenmondás szándékát rejtegeti, annak az áldozatostyában egy kis gyöngé, ártatlan altatót adtak be, a mitől a dissidens majd szépen aludni fog a maga helyén, mindaddig, míg a »Te Deum laudamus« éneklésre fel nem rángatják. Hiszen aludni az országgyülésen másutt is divat, s nagy csoda, hogy egyéb európai parlamentekben még eddig be nem hozták ezt a módját az ellenzéki siró gyermekek elcsendesítésének.

Igy el volt készítve minden a legszebben. Az országgyülés bezáró ülését maga a király nyitá meg; a koronás királynéval az oldalán: együtt voltak az érsekek, a püspökök, a harmincz palatinus, s a nyolczvan castellan, a százhatvan sztaroszt, és a szejmikik követei, a »drobna schlachta« szóvivői, és azután a városok képviselői is, de a kiknek együttvéve volt csak egyetlenegy szavazatuk. (Ne titkoljuk, hogy ez 48 előtt Magyarországon is így volt.) A »veni sancte spiritus!« eléneklése után, az ország marschallja Lubomirszky felolvasá azt a hosszú jelentést, melyben előadatott, az országnak jelen szorongatott helyzete s mindazok a módszerek, a mikkel ennek elfordítására a siker reményével működni lehet.

Aki magátul a hosszú szónoklattul el nem aludt, azon segített a jezsuiták laudanuma; a dissidensek horkoltak; a hű karok és rendek meg alig várhatták, hogy a marschall összecsapja a testes iratot, s ők felállván helyeikről unisono felkiálthassanak: »helyeseljük!«

Hanem amint a choralis lelkesedés hangja elcsendesült, mielőtt a marschall ráüthette volna a pecsétet a megszavazott törvényre, egy mély, dörgő hang felkiáltott valamelyik ablakfülkéből:

»Nye poz wolim!«

Az ellenmondó Szcizinszky volt.

E fatalis kiáltás után hirtelen felszakítá az ablakot és kiugrott azon át az utczára.

Ha benn marad a teremben, bizony darabokra apritek! Hanem künn az utcán nem bántja senki. A követ teste sérthetetlen az országgyülés előtt és azután tizennégy napig: csak benn a teremben forog abban a veszélyben, hogy a szomszédjai levágják a nyakát, ha kimondja a veszedelmes szót, vagy a torkába fojtják azt, ha észreveszik, hogy ki akarja mondani.

XVI.

Mert az rettenetes egy szó: »nye poz wolim!«

Az egy maga több, mint a király és a nemzet. Az lefujja a papírról a porzóval együtt a ráírt betűket; egy embernek egy szava megsemmisíti egy egész nemzetnek az akaratát. Ez az absolutismus, a mit az egyes polgár gyakorol az egész ország fölött. Az orosznál »czar kazál«, a lengyelnél »nye poz wolim«. Ott: »én«: »egy ur«: »parancsolom.« Itt: »én«: »egy jobbágy«: »nem engedem.« Daemoni jelszó mind a kettő.

Aki a »nye poz wolim«-ot kimondta, az teljes életére nézve el volt veszve, mint ember. A háza táját elkerülte rokon, jóbarát, ismerős. Cselédjei megszöktek az udvarából, jobbágyai kiköltöztek a falujából, mert annak még a bérese és parasztja is ki volt péczézve s botba futott, ha más határba ment. A házához vezető utakat elárkolták, a hidakat letörték, marháit bitangba hajtották s ő maga szabadnak lett kikiáltva, mint a madár. A tizennégy nap leteltével uton, utfélen lelőhette, agyoncsaphatta akárki. Szántóföldei ugaron maradtak, mert a jobbágy nem szántott többé robotban; a cselédek a kapufélfától vettek bucsut, s a nemes ember tenyere nem arra való, hogy azt az eke szarva feltörje. Ezentul már csak úgy fog éldegélni, mint nomád őseink: maga eljár az erdőre, nyulat, őzet lőni, s az egyetlen asszony, a ki hive maradt, a király elvetett szeretője, az alatt a kertben kapálgat, borsót fejt, káposztát öntöz: abból élnek. Őszszel gomba is terem az erdőn, azt összegyűjtik, s a somból lehet pálinkát főzni. Ha a tenger közepén egy korall-zátonyon laknék, nem volna jobban számüzve.

De azért meg van az az öröme, hogy egy egész országot halomba dönthetett! Egy szava elég volt, hogy a nagy alvó óriás fülébe kiáltva, mikor az legjobban álmodik hatalmas hadseregről, dicső csatákról, fényes diadalokról, fölébreszsze azt, s aztán ne lásson mást, mint lánczokat, rongyokat és férgeket a testén.

S erre elég volt az ő egyetlen egy szava.

Hogy mi lett annak a következése, azt csak képzelete mesélte el neki, mert hisz hirmondó nem taposta le a füvet az ő házának udvarán, hogy elmondja neki, hányféle ellenség dúlja azóta az országot? hogy a muszkák már elfoglalták Lithvániát s Lembergig száguldoznak portyázó hadaik, hogy a svédek már Varsó alatt harcolnak; hanem beszélt neki éjszakánként a tűzfénytől vereslő ég alja; köröskörül a láthatáron felgyújtott falvak, városok lángja piritja meg az eget: ott mindenütt ellenség jár. Az ő vidékét kikerüli az. Mikor az elvadult, bozottá vált földek határához ér, ahol az utat benötte a tövis, ott megfordítja a lovát, s igyekszik az átkozott földről elmenekülni, ahol a gazda maga sem eszik kenyeret.

S az ellenmondás daemonának öröme telt ebben. Hozzá csak a csatatéren jóllakott hollók látogattak el, azokkal beszélgetett.

A király fut. Nincs hová fejét lehajtania. Mint a szarvast a kopófalka, úgy üldözi az ellenség. Ég a lába alatt a föld. És mindez egy embernek egy szavába került; egy kicsiny kis embernek, akit nem vesz észre senki, csak a mikor felgyújtja az országot, akkor jegyzik fel a nevét. S ebben a lángban van boszu és dicsőség. Aki szeret ezeknél melegedni, miért ne gyujtaná fel a hazáját, ha megharagudott a királyára?

Az elátkozottaknak voltak ünnepnapjaik is. Mikor a megbélyegzett éjszaka valami nagy égés vérverőfényét látta az égen, akkor hajnalban elindult azon táj felé. Nem kellett félnie, hogy honfitársaival találkozik össze. Ott az ellenség jár: - jó czimbora! Attól már nem kell neki félni. Azok is tisztelték az ő átkozott hirnevét. Olyankor aztán örömhirekkel meg-rakodottan tért haza a puszta lakba, s friss vad helyett friss rémtetteket rakott fel az inséges

asztalra. De hát nem többet ért-e az az uri asztalok minden csemegéinél, hogy gróf Konyeczpolszky elfogta a lázadó kozák vezér, Bogdán feleségét és fiát, s megölette mind a kettőt. A kozák vezér aztán visszafordult, ő meg Konyeczpolszky várát foglalta el, annak is volt felesége és két fia: azokat a kozák a lengyel tábor szemeláttára keresztre feszítetté: »mint Krisztust és a két latort a Golgotán!« - Hogy a kiüldözött socinianusok, a kozákokkal együtt visszatérve, összefogdossák a kolostorokból a szerzeteseket és az apácákat, s kényszerítik őket egymással házasságra kelni, s úgy viszik el rabságra; hogy Csapliczky lengyel vezér az elfogott kozák hetmánt, ki várastól együtt feladta magát, kivégezteté: de nem hóhér keze által, hanem a szakácsával ölette le, ezt a csufságot egy egész ország vére sem lesz elég lemosni. Ha agyon kinoztatta volna, azt még megbocsátaná a kozák, de hogy a szakácsával ölette le, mint egy ludat: azt nem.

S az elátkozottaknak ezt jólesett tudni.

Fut már a király és a királyné; pusztáról pusztára! Amely házban este lefekszik aludni, abban nem talál nyugtot reggelig! A svéd had elfoglalta nagy Lengyelországot. A főrendek csapattól sietnek eléje: nem harcolni: meghódolni. Csak Krakkó áll még, az őrzi a koronát, a kincstárt, a templomok ékszereit, és a pactum conventumokat.

XVII.

A király és a királyné futottak pusztáról-pusztára.

Hasztalan fordultak a föld minden potentátjaihoz, Lipót császárhoz, XIV. Lajos királyhoz, azoknak maguknak is mind nagy bajuk volt akkor.

Különös idők jártak. Az égen üstökös csillag rémképe kísértett éjszaka s nappal álnapok rajzoltak kettős keresztet a firmamentumra: a csillagászok világromlást jósoltak a Mars és Saturnus közelgő conjunctiójából, s Varsó alatt olyan nagy földrengés volt, hogy a házak ledőltek. S ami az égben és a föld alatt végbement, az történt a föld felett is.

Nemcsak Lengyelországban pusztítottak a lánczaikat széttört rabszolgák, az egész világ tele volt futó királyokkal. Nápolyban Masaniello halász fordította fel a trónt; Moszkauban a lázadó nép előtt kellett fedetlen fővel meghajolni Alexis czárnak; Sztambulban Ibrahim szultán számára fonták a selyem zsinórt az elégtelen janicsárok; Lipót császárt saját országában keresték fel a magyar kurucz hadak, s Anglia királya I. Károly szobája ablakából nézte, hogy tákolnak össze egy alkotványt a lába előtt, ami aligha vérpad nem lesz, s maga XIV-dik Lajos is futott Párisból a saját népe elől.

Egyik földi király nem segíthetett a másikon.

»Forduljunk az égi királyhoz!« Szólt ekkor az özvegy Radziwill hercegné Luiza Mária királynénak.

Az özvegy (csak özvegy menyasszony!) akkor volt legvirulóbb hajadon korában. Férjhez menetelekor neki is új nevet adtak: »Mária Kazimirá«-t. Akik szerették, azután »Mariettának« hívták, s akik retgették később, »Kazimirának« jegyezték föl.

»Forduljunk segélyért az égi királyhoz! S ha már nincs más hely, mint Krakkó: vándoroljunk mi asszonyok szent Szaniszló vértanu sirkápolnájához, gyalog és mezitláb.«

Szaniszló vértanu, Lengyelország védszentje, megérdemelte nagyon, hogy nemzete tiszteletben tartsa; ő nemcsak az égi világban volt szószólója hazafiainak, hanem ezen a földön is sokszor kíségette őket. Mikor már minden segélyforrás kiapadt, a végveszedelem idején, megnyitotta szent Szaniszló a kincstárát, s ami kegyes adományképen abban összegyűlt évek alatt, oda adta a királynak hadviselésre. Mindig hozzá fordultak a végszükségben s soha se tagadta meg busás segélyét. Az ilyen aztán az igazi szent! Aki megérdemli, hogy a királyné és udvarhölgyei kiszálljanak czifra hintóikból s lehuzva piros sarku cipőiket, selyem harisnyáikat, napokon át, kavicsos, göröngyös utakon keresztül, porban és sárban, hosszú, mérföldekre nyuló bucsújárásban, alázatosan közelítsenek felé.

Kitartottak. A nők erősek, ha valamit fölfogadtak, s az égiekben legalább hűségesebbek az erős nemnél.

Mikor már csak egy napi bucsujáróra voltak Krakkótól, szemközt rohan rájuk egy felriadt raj, a Krakkóból menekülő nép, e rémhírral: »Krakkó alatt az ellenség!«

Asszonyok, leányok, férfiak, koldusok, nagy urak, hintók, talyigák, lovasok, gyalogok, összekeveredve, egymást rémitve, kergetve.

Ahol a két futó had összetalálkozott, ott azután meg kellett állni. Egyik a másikat tartóztatta fel. Ez is ütközethez hasonlított: csakhogy az volt benne az eldöntő kérdés, hogy melyiknek a réműlete nagyobb? Az viszi el a másikat magával. A keletről jövő bucsújárók a kozákok duló hadáról beszéltek, mely hátuk mögött jó hömpölyögve, mint az áradat; a nyugatról jövők pedig a nagy futásról, melylyel a pilaviczi ütközetből a svéd sereg elől felbomolva porlott szét

a lengyel nemesi felkelő had, s védtelenül hagyta Krakkót. A várparancsnok ott közelít nehéz társzekereivel, amikre az ország kincsei, a korona, a királyi jogar, a szent Szaniszló ezüst koporsója vannak sietve felhányva. Merre futni velök?

A királynak csak egy okos embere volt: a bolondja.

- Meneküljünk a koronával együtt Ausztriába! kiálta Wawra, s általános volt a helyeslés.

»Fussunk át a határon!«

A király és a királyné is ezt találták legokosabb tanácsnak.

Hanem ekkor egy minden zsvajon túldörgő mély férfihang kezdett urrá lenni a zürzavar fölött.

»Hallgassuk Zamojszkyt!« zsvajga a nép, s utat nyitott egy porlepett lovag előtt, kinek két ágra nyúló fekete szakálla hosszan terült le bivalybőr pánczélos mellén.

Zamojszky János mintaképe volt az igazi lengyel nemesnek.

Vagyonban gazdagabb, mint a király; czímeiben »a római szent birodalom hercege«, Sandomir nádora, Zamojszcze várának örökös ura. S ahogy természetével betöltte azt az óriásra szabott pánczél, úgy betöltte tetterővel a magán viselt czimeket.

Fia volt annak a Zamojszky Jánosnak, aki Báthory Istvánt megválasztatta lengyel királynak s az ellen trónkövetelőt, ausztriai Miksa főherceget, hadseregestől együtt foglyul ejtette, ki az orosz czárt a lengyel trón zsámolya elé térdelni kényszeríté, ki Zamojszcze városában épített egy várat és egy tudományos akadémiát - a saját költségén.

A fiára maradt örökségül megmutatni, hogy mire való a mesés kincs, az erős vár, és a tudományok háza.

Akadémiájában neveltetett Lengyelország számára tudósokat, jó hazafiakat és becsületes embereket: a várában pedig tartott jó katonákat és hatalmas tüzérséget. Palotája tárháza volt a művészet és díszmű-ipar remekeinek, miknek beszerzéséhez a jó izlést francia- és olaszországi utazásában szerezte meg. Háza mindig otthona volt minden hazai és külföldi tudósnak.

- A király futhat az országból, ha úgy akarja; de a korona nem fut el a lengyel földről.

Ezt akarta az a dörgő hang tudtul adni.

- Még áll Zamojszcze vára! s ha kell, dacolni fog a kerek világgal. Akinek még van szive, jőjjön velem. Nyitva a kapum jó barátimnak, s nem nyilik meg ellenségnek soha!

A király nem vette magára a kérdést, hogy van-e szive? Ő a bolondja tanácsát kívánta követni.

Luiza Mária mit tehetett volna egyebet, mint hogy férjét kövesse?

S ha a királyné azt határozta, hogy a határon túl fusson; nagyon természetes, hogy udvarhölgyei is vele menjenek.

Hanem egy alak kivált a sok közül. Mária Kazimira, a két iker-leány egyike.

»Én nem hagyom el ezt az országot, mely engem leányának fogadott; ezt a földet, melyben férjem hamvai nyugosznak. Én megyek Zamojszcze várába!«

S ez a mondás oly szikra volt, mely lángot gyujtott egyszerre ezernyi ezer elbusult szivben. A gyávából hős lett, mikor azt látta, hogy a gyengék leggyengébbike, egy özvegy, aki még gyermek, lép előre: szemközt az ellenséggel, s azt mondja: én jobban szeretem a hazámat, mint az életemet!

A királyi pár azon vette észre, hogy udvaronczaival együtt magára marad.

Luiza Mária szive megdobbant Mária Kazimirának e nagy elhatározásától. Keblére vonta az ifju nőt: legkedvesebb kegyenczét s marasztani kezdé.

- Hogy mennél te Zamojszcze várába, hogy élnél ottan - egyedül?

Zamojszky János pedig már akkor abból az egy szózatból megtudta, hogy ez a nő az, aki az ő szívére legméltóbb ebben az országban.

- Nem fog egyedül élni Zamojszczében e hölgy, nemes királyném: hanem élni fog, mint az én párom, az én feleségem, Zamojszk urnője.

S minthogy Mária Kazimira gyalog volt és mezitláb, félkezével fölemelte őt magához, s odaülteté maga elé a nyeregbe, s azzal a bámulat zaját túldörgő hangon kiáltá hadnagyának:

- Vágtass előre Zamojszczéba! Lakodalomra készüljenek! Nászmenet jön a házhoz! Ezt az egész vidám társaságot i t t e n meghívom magamhoz násznépnek! Aki vigadni akar, jőjjön az én házamhoz! Szivesen látott vendég lesz mindenki!

S azzal szerelmes jegyesét egy előjártott hintóba ültetve, a kocsi mellett lovagolva kísérte Zamojszczéig; az egész menekülő tömeg: asszony, gyermek, férfi, ur, koldus, gyalog, lóháton, szekéren tódult a nyomában, s mindnyáját befogadta Zamojszcze vára.

És hét napig nem volt vége-hossza a lakodalomnak: a hol a násznép, egy egész vidék menekülő népsége volt. Ide futottak a Wisznovieczky hercegek, az ifju Koributh, s a Szobieszkyek anyja Theophila, két leányával; a környék nemessége kincseivel és gyermekeivel. Mindannyinak volt helye a vőlegény lakában.

Zamojszkyknak telt az ilyen vendégségre. Tárházai tele felhalmozott eleséggel; pinczéi borokkal. Az uri lakomáknál ezüst tányérról evett minden vendég. Csak a kést, villát kellett magával hoznia hazulról, s a vendégszerető házi gazda tréfái közé tartozott az, hogy mikor a vendégei egy narancsot felszelnek, vagy egy diót feltörnek, abból mag helyett fényes aranyak hulljanak a tányérra.

Ezzel a lakomával felelt Zamojszky a svéd királynak a pilawiczi győzelemre.

S a tréfa annyira meglepte a győztest, hogy elkerülte Zamojszcze várát.

János Kazimir király és a királyné pedig futottak a határon túl.

XVIII.

A pilaviczai ütközetből megfutott lengyel főurak nem tartották elég nagy sárnak azt, a miben megúsztak, még benne is akartak maradni. Mind oda sereglettek a győztes svéd királyhoz, átadni hódolatukat.

Egész »Nagy-Lengyelország« meghódolt az idegennek, s a nemes urak jártak karöltve Varsó utcáin a svéd lovagokkal s hagyták écoszaisét táncolni az asszonyaikat a Wasa fejedelmek veres dragoonosaival.

Csak egy hiányzott közülök, a kinek a távolléte nagyon feltűnt: Zamojszky János herceg.

A svéd király nagy elfogadási ünnepélyt rendezett, a minek diaeta nevet adott, s arra meghívó leveleivel felszólítja a megjelenésre a meghódított Nagy-Lengyelország főnemeseit. Zamojszky is közöttük volt.

Mind siettek megjelenni; csak Zamojszky küldött kimentő levelet a svéd királynak.

Válogatott derék mentsége volt: jobbat nem is kereshetett volna.

»Nem mehetek; mert azon a napon a királyi lakodalma van, s azon nekem ott kell lennem!«

A királynak az ő inasa maga volt.

- No megállj! Majd viszek én hát neked násznépet is, meg muzsikát is a lakodalmadhoz!

Károly Gusztávnak igen jó czíme volt háborut indítani Lengyelország ellen. - A lengyel király egy levelet irt hozzá, melynek a boritékán a svéd király nevét követő czímek elszámlálása után csak kétszer volt odatéve az etcaetera. Háromszor kellett volna odatenni.

Ennek a harmadik »etc.«-nak az elmaradása elég ok volt elpusztítani egy egész nemzetet.

Ekkor született meg legelőször Lengyelország felosztásának a terve.

A svéd király felhívta Alexist, az oroszok czárját, Bogdánt, a kozákok fejedelmét, a brandenburgi herceget és II. Rákóczy Györgyöt, Erdély nagy fejedelmét, hogy osszák fel maguk között Lengyelországot. A négy utóbbi fejedelem ráállt: csak az orosz habozott még.

A lengyel nemesség négy oldalról megtámadva, saját országgyűlése által az önvédelem eszközeitől megfosztva, királyától elhagyva, az ellenfelek között leghatalmasabbik karjai közé veté magát: meghódolt a svéd királynak, s azt hívta meg Varsó fővárosába.

Ugy hullott a svéd király kezébe Lengyelország, mint egy érett alma.

Aki pedig az alatt Krakkót elfoglalta, az Rákóczy György volt.

A svéd király aztán megtanította a lengyel nemes urakat szelid erkölcsökre. Az nem azért hívta össze az országgyűlést, hogy egy ember kiáltó szava azt mondhassa: »nem akarom«, hanem azért, hogy egy ember megmondja a többinek: »én így akarom!« s a többi hallgasson. Ugy hívták azt csufszágból, hogy »a néma országgyűlés«.

És a nemes főuraknak és a követeknek ott künn kellett hagyni a kardjaikat a folyosón, mikor az országgyűlésbe beléptek. Elhagyni az elválhatlan kardot, amire a tanácsteremben is jól esik hivatkozni! A kinek a kardját elvették, az nem is tehet mást, mint hogy hallgat.

A svéd király azt is tudta, hogy hogyan kell adót kivetni, és behajtani? s a szűz nemesi vállak megtanulták azt viselni.

A barbaroktól félték a lengyel főurak, hogy azok elpusztítják, fölégetik a királyoktól ápolt kultúra remekeit. Inkább égtek volna azok porrá és hamuvá! A svéd elküldte azokat diadaljelül Stockholmba, a Viasdova királyi palota remek szobrai, Dolabella nagy festményei elvándoroltak a Wásák palotáiba.

A vad scytha fajtul félték, ki a fogoly nemes urakat keresztre feszítetté, élve elsiroztatá; s a kihez menekültek, az még rosszabbat tett velök: kigúnyolta és lenézte; s igaz nemesre nézve ez az igazi keresztrefeszítés, élve eltemetés.

Az Athosz hegyi barátok, az olympi püspök fanatizált népe, tűzzel-vassal pusztította a római hitü lengyel templomait, kolostorait; a civilisált svéd protestáns volt: az nem üldözte a jezsuitákat, csak épen nevetni járt a szertartásaikra, s belekaczagott a misemondás antiphonáiba; nem gyilkolta le, csak összecsókolgatta a szent szűzeket, s a misemondó ruhákba, a papi casulákba és szutánokba a trombitásokat és dobosokat öltözteté fel, úgy parádézott velök Varsó utczáin. És minden közhelyen nevetségessé tette a lengyel nemzeti viseletet: az ő tollas kalapja, szalagoktól repkedő tarka öltönye lett a divat.

A »néma diaeta« az egész országot jelentette.

Hanem ekkor is volt egy ember, aki azt merte mondani: »Nye poz wolim!« Zamojszcze ura: az utolsó otthon maradt nemes, aki azt merte üzeni a királynak: »én nem mehetek ma tehozád, mert a király inasának a lakodalmára kell mennem!«

»No hát majd elmegyek én arra a lakodalomra!« mondá Károly Gusztáv, s megjelent Zamojszcze vára előtt, a vendégsereggel.

»Szállok az urnak!«

A násznép azt mondta:

»Állok eléje!« S megkezdődött az »áldomásozás«.

Husz napig tartott ez az áldomás-kocintás - mozsarakkal! Husz napig szóratta Károly Gusztáv tüzgolyóit és bombáit Zamojszcze várára. A lakodalmas ház, a gyönyörű palota, melyen olasz művészek kezei remekeltek, a diadalmenetek képeivel fedett falak, a drágakövekkel rakott mozaikok, a könyvtár, a ritkaságok muzeuma, mind korommá égett. Három millió tallér értéke volt a kincsnek, a mi a király inasának a lakodalmát megbánta.

»Csigavér!« szólt nevetve Zamojszky, s megcsókolta szép Máriáját. »Ne busulj miatta! Jövő évben másikat építünk helyette.«

S aztán levezette a nejét a palota alatti boltozatok alá, s megmutatta neki a felhalmozott kincseket, a mikből még pompásabb palota is kitelt a leégettnél.

Egy nap aztán félbehagyatta a bombázást Károly Gusztáv.

Zamojszky másnap küldött neki egy hordó lőport, izenetével.

»Ugy látom, hogy elfogyott a lőporod. Adok kölcsön.«

A király erre odaküldé heroldját a vár kapujához.

Zamojszky a felhívó trombita szóra megjelent a bástyán.

A herold felszólítá, a király nevében, hogy ne hagyja tovább pusztítani se várát, se népét, hódoljon meg.

Zamojszky nevetve válaszolt:

- »Nem tett a király még eddig semmi kárt az én váramban, s ágyutekeitől még nem sérült meg más, mint egy vénasszonynak a fejkötője, aki az ablakon kinézett, meg egy pujkának a farka, a mi az udvaron sétált.«

E sértő gúny a hatalmas ország-hóditónak egész haragját kihívta. Az ostrom újra megindult, s szakadatlan ágyuzás után a svéd hadak a várfalakat rohammal készültek elfoglalni.

Zamojszky tudta azt, hogy mi vár reá.

Kézen fogta, átölelte Mária Kazimirát.

»Kedves galambom, monda neki. Holnap lesz a lakodalmunk utolsó napja; következik a bezáró táncz: a fegyvertáncz. Lehet, hogy új vendégeink jönnek. Te vagy a gazdasszony: neked kell őket elfogadnod, ellátnod mindennel. Jer velem, megmutatom a kamarádat, a honnan a konyhára te adsz majd ki a »nagy vacsorára.« «

Azzal levezette a fiatal feleséget még egy boltozattal alább, egy mély pinczébe.

A nagy vacsorához valók ott voltak hosszú sor tonnákba elrejtve. Drága kincs: lőpor.

»Hallod-e, gyémántom, ma vagy holnap rohamra indul az ellenség s Isten kezében van sorsunk. A mennyi férfi van Zamojszczeban, az mind a falakon fog harcolni, meg nem tér onnan, hacsak győztesen nem. Az asszonyok pedig összegyűlnek itt a boltozatok alatt, a mik fejünk felett vannak. Köztük van Grizelda testvérem, a Wisznovieczka hercegleányok, Szobieszka két hajadon leányával, Konyeczpolszky Jaromir neje: a lengyel nők ős mintaképei, szentek az égben, hívek a földön. Itt várják a harc kimenetelét. - Mikor az elfog kezdődni, te lejössz e bolt alá egyedül, s itt várod, hogy érted jöjjön valaki: bezárt ajtónál. - Nem fogsz félni egyedül? Nem. Mária Kazimira nem tudja, mi a félelem. - Tehát vársz. - S ha férfi hang lesz az, mely a zárt ajtón keresztül megszólít, akkor felkiáltasz: »gloria in excelsis!« s sietsz kinyitni az ajtót; ha pedig női hang lesz, a mi megszólal künn, akkor azt mondod: »dies irae: dies hodie rna!« A mai nap a harag napja! Akkor tudod, hogy veszve van minden; akkor tudod, hogy mit kell tenned.«

Mária Kazimira megszorítá hős férje kezét. Ugy lesz.

»Hallod, már kezdi az ágyuzást az ellen! Isten veled.«

Megsókolták egymást. Mária Kazimira becsukta magára a vas ajtót és egyedül maradt. S az ezüst kargyertyatartóban égő viasz fáklyán számolá, meddig tart még az élet? Talán addig, míg az a viaszgyertya csonkig leég? - Még akkor is alig volt több, mint gyermek. Második menyegzőjéhez a mindennapi éji zene az ágyudörgés volt s a feje fölött megütött boltozatok döngése.

Várt sokáig. Az ágyudörej megszűntével semmi hang sem hallatszott ide alá a felvilágból. Ki tudja, mi történik odafenn? A harc rémképei végig vonultak lelke előtt. Ha megannyi hős is minden férfira Zamojszczenak, a hatalmas svéd sereg előtt meg nem állhat összetöretlenül. Történnek-e még csodák a földön. Talán ha valaki erősen imádkozik ott mélyen a föld alatt, meghallja azt, a ki ott lakik a magasban a csillagok fölött.

Mikor már a viaszgyertya a végső izén égett, léptek és hangok hallatszottak a vas ajtóhoz vezető lépcsőzeten: férfi léptek, férfi hangok.

Mária Kazimira kitörő örömmel rohant az ajtót felnyitni, s a mint azt kitárta, a vakító fáklyafény aureolájában egy ismeretlen, idegen férfi lépett eléje. Egy délczeg ifju, a hősregék tüneményes alakja: sisakja, vértete ezüsttől aranytól ragyogó, vértől és koromtól szennyes; kard, lándzsa nyomától horpadt és tépett: arca diadalmámortól szilaj, gyöngéd fájdalomtól érzékeny, hóditó és szelidítő egyszerre. - Ez arcot nem látta Mária Kazimira még soha, ez nem volt a mindennapi vendégek között! Az égből kellett ennek ide leszállni.

Az ifju belső hévtől reszkető, harangzugásként zengő, hangon mondá az ifju nőnek:

- Asszonyom: a diadal miénk! A svéd szétverve! - Hanem hős férjed elesett.

Az ifju nő, annyi ellenmondó indulat, ily nagy egymás ellen lázadó érzések küzdelme alatt ájultan rogyott össze.

Mikor felocsudott, a nemes hölgyek körében találta magát, s ott meglátta ismét azt az ifjut, ki mély sirjában a diadal és a gyász hírét hozta meg neki. Most már nem volt fegyver, pánczél rajta; selyem köntösben volt, s egy nő lábainál térdelt, annak a térdeit ölelte át, annak a kezeit halmozta el csókjaival s örömtől zokogva rebegte: »óh anyám! édes jó anyám!«

Az a nő volt Szobieszky Theophila.

A hős nevét megmondá a vár-udvarról felhangzó diadal ordítás.

»Éljen a mi megszabadítónk, Szobieszky János!«

XIX.

Ki volt ez a Szobieszky János? s hogy jött az most ide?

Kezdjük az ismertetést a hősök anyjánál.

Szobieszka Anna a nagy Zolkievszky leánya volt; azé a hős lengyel vezéré, ki Moszkvát ostrommal foglalta el, s a minden oroszok trónját a lengyel királynak szerzé meg, és a czárt magát is elfogta. A viasdova-palota boltozatán ott állt a kép, a mint Zolkievszky a fogoly czárt lánczra verve viszi a lengyel király elé. A képet Dolabella isteni ecsetje örökké valóvá tette volna, ha Nagy Péter czár el nem követi az istenölést, a mitől Attila is visszaborzadt: hogy a nemzetét sértő remekművet a falról levakartatá. Mert a művész remekét megsemmisíteni, - valóságos istengyilkolás.

E nagy hadvezér legvitézebb hőse volt Szobieszky Jakab. Ő maga egy saját költségén kiállított ezredet vitt a hadjáratba. Elindulásakor »az arany ezrednek« neveztek azt, ragyogó fegyverzetéről; visszatértekor a »vas ezred« volt a neve. Ő tört be legelső Moszkva kapuján.

Ez a Szobieszky Jakab győzte le a khoczi ütközetben Ozman szultánt s diktálta neki a békét. E dicsőséges harcban elesett Zolkievicz egyetlen hős fia, s csak unokái maradtak még, egy ifju Dániel, s egy hajadon, Theophila.

Egy ütközetben a vakmerő ifju Dániel tatár-fogságba jutott, s a fogoly herceget a tatár lefejeztette, fejét elküldte Stambulba.

Csak az egyetlen unoka maradt meg, Theophila. Ez örökölte a Zolkieviczek egész roppant hagyatékát; kincseiket, gyűlöleteiket, és hazaszeretetüket. Ennek lett a férje Szobieszky, a khoczi diadalmár, aki ezt a három kincset meg tudta kétszeresíteni.

A mi Theophilának legelső gondja volt: mesés váltságdíjért visszaszerezni testvére, a hős Dániel levágott fejét. Annak a számára épített fényes kápolnát Zolkievben: s aztán mikor a két fia, Márk és János annyira megnőtt, hogy a szót megérté, minden reggel elvezette őket ebbe a kápolnába s letérdelteté nagybátyjuk síremléke elé, s újra meg újra elmondatá velük az esküt, hogy nagybátyuk halálát nem hagyják megboszulatlan.

De nemcsak vad dühvel készíté elé fiai lelkét nagy feladatukra, a mívelt külföld legjobb tanárait hozatta el Zolkievbe, s ahogy növekedtek gyermekei, egymással vetélkedve lovagias testgyakorlatokban, úgy gyarapodtak tudományban és művészetben. A gyermek János úgy tudott bánni az ecsettel is, mint a kelevézzel és karddal: eltalálta az emberfőt: élethiven az ecsettel, halálhiven a fegyverrel. Költő volt és troubadour; elragadó szónok. Már gyermekkorában arra szoktatta az apja, hogy vele vitatkozzék, szabatosan és kifejezésteljesen. Kezdje a szabadság kultuszát azon, hogy még az egyetlen emberrel szemközt is, kit az isteni törvény maga tesz korlátlan urrá, az apával szemközt is, tartsa meg függetlenségét, mit nem a durva nyersség, hanem ész és öntudat tart fenn.

S mikor kinőttek az iskolából a fiuk, akkor az apa kirepíté őket a világba: tanuljanak repülni a maguk szárnyain. Theophila gyermekeinek bucsuzásakor a két család czimerét egyesítő paizst adott át: a spártai anya e jelszavával: »vagy e z z e l, vagy e z e n !«

A két hősi nem szerelmi kalandokat, nem élvezeteket hajhászni ment a világba. Azt a helyet keresték föl mindenütt, ahol zivatar volt. Angliát beutazták Cromwell nagy küzdelme idején; Nápolyt felkeresték, mikor Masaniello volt az ur, s Párisban harcoltak, mint köztestőrök a liga ellen.

S akkor összebeszéltek, hogy beutazzák - Törökországot. Felkeresik magát azt a leghatalmasabb ellenfélt, a kivel apáik annyi végzetes harcot vívtak, saját titokteljes birodalmában: tanulmányozzák a rejtelmes óriást, ki egész Európát fenyegeti, tulajdon udvarában. Elmentek együtt Sztambulba.

A keleti tündérmesék világának közepette érte őket utol a gyászhir, hogy atyjuk meghalt: - s a még annál is nagyobb gyász, hogy hazájok haldoklik.

Ez a hír hazahívta őket. Nem kerültek a hosszú, de biztos tengeri útra, hanem lóra ültek, s merre legegyszerűsebb az út Sztambulból hazáig - Thrácián, Bulgárián keresztül, át a Dunán Oláhországba, azon keresztül a podoliai határig, egy napot sem pihenve s megrövidítve az éjt.

És végtül végig a hosszú úton, a mi szemközt jött rájuk, az elfogott lengyel honfitársaik tömege volt, kiket, mint a csorda barmot, hajtottak rabságra, vásárra, tatárok, oláhok, kozákok. Egy hosszú processió, több mint kétszázezer ember, rabkötélre fűzve: papok, apácák egymáshoz kötözve, hajtsáraik a foglyok elrabolt fényes köntösébe öltözve, s az embernyáj félmeztelen és korbácsütéstől vérző tagokkal: megannyi nemes alak!

A két Szobieszky elkeseredett dühvel állta útját e gyászmenetnek. Csekély csapat volt kíséretük; de az első csata után megszorodott az. A foglyokról letépték a rablánczokat, s a levágott kísérők fegyvereit adták kezeikbe, s aztán mint a hógomoly nőtt egyre az uti kíséret. A két hősfü hazatértében felgombolyítá a rabságra vitt lengyel tábor. S hadsereget gyűjtött az ellenség földén, s ezzel a felszabadított rabokból összetákolt haddal, melynek fegyvere az elkeseredés, taktikája a halál megvetése, rohanta meg az ellenségek leghatalmasabbikát, a svéd királyt Zamojszcze ostroma alatt és legyőzte azt. Legyőzte ugyanazzal a haddal a legvitézesebb svéd sereget, mely mint a polyva porlott szét az ellenségek legmegvetettebbike, a kozák paraszthad előtt!

Ez volt Szobieszky János első diadala.

Tudta jól, hogy az egyetlen helyen, mely még Lengyelországból meg nem hódolt az ellenségnek, ott kell találnia azt a nőt, a ki a Szobieszkyek anyja! Nem volt több husz évesnél. Az anyai csók jutalmáért vágyott.

XX.

A földre tiport óriás testébe visszatért a lélek. Ez a husz éves ifju volt az ő lelke, nemtője, sorsa.

Szobieszky János nem maradt Zamojszcze várában. Nagy munkája volt: sietett. Megverte az ellent, megcsókolta az anyját; a harmadik volt feltámasztani hazáját.

Mint az itéletnap arkangyal kiáltó szava a halottakhoz: »keljete fel!« ugy hangzott végig az országban ébresztő hívása. A hadseregek a földből támadtak elő.

Ha a lengyel alkotmány szerint joga volt egy embernek azzal a szóval, hogy »nye poz wolim« szétrobbantani az egész országgyűlést, megtagadni adót és hadsereg állítást a kormánytól; de viszont az egyes kerületeknek megint szabadságuk volt az országgyűlés rendelete ellen konfederálni, s a szövetséges gyűlésben venni fel, a mit az országgyűlés elejtett. Egyetlen egy kerület is protestálhatott az országgyűlés ellen, s joga volt mást határozni, mint az országgyűlés. Ezuttal a konfederáció mentette meg Lengyelországot.

Szobieszky sietett visszahívni az országba a királyt és a királynét, s azután megindult első diadaltul lelkesült hadserege élén, a király-párt oltalmazva, Varsó felé.

Közeledtének hire is győzelem volt már. A lengyel főurak, a papok és nemesek, kik a svéd hódítónak olyan könnyen esküdtek hűséget, olyan könnyen el is feledték az esküt, s tömegestől szöktek el Varsóból, megtértek bűnbánattal saját királyukhoz.

Minden lépésnél nőtt az óriás, s Varsó alatt már egyenlő magasan hordta a fejét az eddigi győztessel.

Károly Gusztávot az utolsó lengyel főnemes is elhagyta. Ez volt Radziejowszky maga. A háboru okozója. A ki hazájába behivta az ellenséget. Ő is visszatért a királyhoz. - Kezeire, lábára, nyakára lánczokat veretett, ugy ment a király elé! bűnbánón, vezekelve, meghunyászkodva.

»Itt vagyok. Büntess meg. Én már elítéltem magamat: ítélj el te is. - Inkább te nálad a rostély mögött, mint az idegennél.«

(Károly Gusztáv c a n c e l l á r r á t e t t e a h o n á r u l ó t: s a r o s t é l y b ö r t ö n t i s j e l e n t .)

Olyan jól meg tudta magát gyűlöltetni a hódító rövid hatalma alatt, hogy a lengyel királyhoz, ki népének nemcsak földéről, de szivéből is ki volt üzve, visszatéríté az országát. Kénytelen volt odahagyyni Varsót.

János Kazimir és Luiza Mária a nép üdvrivallása mellett tértek vissza fővárosukba: honnan az ellen sietve elvonult.

És Luiza királyné ismét karjába szorithatá itt a másodsor is özvegy asszonyt, ki az alatt a rövid idő alatt, hogy egymástól távol voltak, egy egész csodákkal és rémekkel teljes korszakot élt keresztül. Lelkületök között oly végtelen nagy lett a különbség. A királyné folyvást futásban, egy remegő férj kezétől vonatva, kinek nincs sehol megmaradása, folyvást imádkozva, kétségbeesve, oltalomért rimánkodva, a távoli ágyudördüléstől tovább futva; az özvegy ifju hölgy pedig megszokva az éjt, napot egyétevé harci lármát, a véres arczokat, a nők lángoló honszerelmétől átgyullasztva, a hős férfiak mesés erényeiben megdicsőülve, emlékében egy nagy hős gyásza, reményeiben egy még nagyobb hős aureolája: - egymástól mi távol szakadtak ők!

Hanem Bethunné, Leonora, a másik, az hű képmása maradt a királynénak: az vele futott, félt, imádkozott: olyan volt, mint ő.

A két Szobieszky diadala végig hangzott egész Európán. Rokonszenvező királyok küldték üdvözleteiket a visszahelyezett királynak: a pápa ajándékozott egy ezüst sisakot, tetején arany koronával János Kazimirnak, Luiza Máriának pedig adományozta a husvét ünnepén megszentelt »arany rózsát«, a legmagasabb kitüntetést.

A két Szobieszkyvel egyszerre két Isten jött segítségére Lengyelországnak. Még Allah is melléje állt.

Sztambulban mulatásuk alatt Szobieszky Márk, az idősebb testvér, mély barátságot kötött az új nagyvezérrel, Küprili Mehemeddel. A két testvér közül az öcsnek jutott a lángész, a bátyának a megfontoló bölcsesség. Márk bölcs szava ép olyan nagy diadalt szerzett Lengyelországnak, mint János fegyvere. A török nagyvezér megfordítá a tatár vazall fegyverének élet, s mely eddig a lengyelt törte, az ő parancsára, annak védelmében csorbult. Izla Ghirai khán előbb szétverte a kozákokat, aztán elfogta Rákóczy György hadseregét, s mire a svéd új erővel visszatért Varsó alá a brandenburgi szövetségessel, már akkor a föltámadt lengyel tetszhalott mellett egy arczvonalba sorakozva találta Izla khán seregét.

S ez a diadal a másik Szobieszky: Márk bátya műve volt.

XXI.

A lengyel főváros Varsó, a Visztula balpartján fekszik, átellenében Prága, a külváros. A két hadsereg ott adott egymásnak találkozást a jobbparti mezőnyön, Prága előtt.

A ki csak férfi névre érdemes volt Varsóban, az mind ment az ütközetbe. Ez nem szólásmód. Valóban úgy volt. Három napig tartott a harcz, megújulva minden reggel: s a lengyel asszonyok kiüzték házaikból a férfit, aki magától menni nem akart; új meg új csapatokat küldtek a csataterre; már az őszszakállu véneket, már a tizenkét éves gyermekeket is csapatokra oszták, felfegyverezték s oda küldték a vérmezőre. Menni kellett a rokkantaknak, a fellábbadt betegeknek is, s a papok, püspökök ott száguldoztak a csapatok élén; egyik kezükben a kereszttel, a másikban a karddal, míg a nők a hidföket foglalták el, s a gyáva megfutamodót visszakergették az ütközetbe.

A királyné és Mária Kazimira a balparti halmokról nézték e rettenetes dráma lefolyását. Ott volt körülöttök Lengyelország nemes hölgyeinek színe, virága: valamennyi közt legkitünőbb alak a két Szobieszky anyja: Theophila.

A lengyel hősök ott remekeltek, feleségeik, anyáik, nővéreik, szerelmeseik szemeláttára, buzdítva a tulpartról áthangzó üdvkiáltástól, új dühös rohamra elkeserítve a szélhordta átokrivallás mennyei kardalától. Minő harczjáték volt az! Az egyik parton egy nemzetnek valamennyi hős férfja, a másikon valamennyi honszerető leánya s ahogy nem mozdul el helyéből a harczoló férfi három nap és három éjjel, úgy tanyáz elszéledetlen a hölgsereg, helyét el nem hagyva, dolgát meg nem unva a szabadban. Jöhet zápor, szél, zivatar, égetheti a forró nap arcaikat, nem mozdulnak el helyeikből, nem jut eszükbe éhség, szomj, félelem; nem alélnak el, nem jön szemeikre álom. Csak a sebesültek ápolására gondolnak s a harcz kimenetelét lesik reménykedve.

Ott ül a királyné is egy dombon; egy felfordított dob a trónja. Az égető napszurás ellen nappal, a hideg szelek ellen éjjel, egy vállára vetett darócz szűr védi.

S aztán mutogatják egymásnak; »az ott az én hősöm! az a tiéd!« Megismerik őket zászlóikról, fegyverzetükről. S mikor egynek a hőse lefordul lováról: nem szabad sirásnak hangzani! Vissza kell fojtani a könnyeket a szívbe.

A harmadik nap is elszállt már s az ütközet még nem volt befejezve. A tatár lovasság egyszer már keresztül törte a svéd sereg derekát, s egész a király testőrseregéig hatolt. Izla khán dárdája Károly Gusztáv mellvértjén hajlott el; de elhajlott. A testőr csapat állt, mint az érczfal, s estefelé a lengyel sereg balszárnya össze volt törve.

A tulpartról látták az asszonyok, hogy dől meg egyik dandár a másik után: a svéd had egyre előre nyomul.

Ekkor hangzott fel az első jajkiáltás ajkaikról.

És ez oly rettenetes hang volt, hogy megrendíté a harczolókat. Az éj sötétje nem volt elég hatalmas szétválasztani a küzdő feleket; a lengyel nők jajszava nem hagyott pihenést a harcznak. A vezérek kazalokat gyujtattak fel a mezőn, a zászló tartók fáklyákat vettek kezeikbe lobogó helyett, hogy a harczolókat láthassák egymást, s mikor a felhős ég koromsötét éjszakát borított a földre, ott lehetett látni e rémes bolygófényeiket a temetőnek, a mint előre-hátra száguldoztak, egymást üldözték, keresték, összecsaptak, kialudtak, újra kigyulladtak.

A fáklya fényénél messzire kitűnt a király alakja. Aranykoronás ezüst sisakjáról messziről rá lehetett ismerni.

Egyszer aztán az ezüst sisak eltűnt. Nem esett el a király: csak csuklóját rántotta sisakja fölé; s aztán futott. Feladta a csatát.

A néző asszony-tábor hogy elhallgatott egyszerre! Ebben a némaságban volt a legnagyobb fájdalom.

A királyné láztól reszketve rogyott a földre. Vége mindennek.

A svéd fáklyák előre nyomultak a balpart mentében.

Most egy új dandár állítá meg őket; a fáklyáktól körülhangolt körben egy ifjú lovas vágatott; arany harczbárdját magasra emelve.

»Az ott Szobieszky János!«

»Az én fiam! Kiálta Theophila. Imára, nők! Le térdeinkre! Kiáltunk Istenhez!«

»Nem, nem imádkozunk most. Kiálta egy másik asszonyi hang. Nem olvasó kell ide, hanem tüzerkanócz! Ágyukat ide! Hozzatok ágyukat!«

E szózatot Mária Kazimira hangoztatá.

S pillanatok múlva ott voltak az ágyuk: az asszonyok maguk töltötték, irányozták, lobbanították el azokat, oda tüzelve a folyón keresztül az ellenség közé, a hol legsűrűbb a tömeg.

Luiza királyné láztól reszketve bámulá azt a fekete ruhás gyermeket: az ő kis kedvencét, Mária Kazimirát, a mint özvegyi fekete ruhájában ott parancsnokolt az ágyuüteg közepett, maga irányzá, maga vezénylé lövésre a halálszóró ércz-csatakigyókat, utat seperve a lángfény közepett harczó hős számára, a vértezett embertömegek között! akik omlottak előtte, mint a kaszált rend.

Szobieszkynek egy asszony segített harcolni; egy asszony, a ki imádja őt - és hazáját; a varsói hármass nagy nap utolsó éjszakáján.

Győzött-e e döntő ütközetben a svéd? azt nem mondhatja meg senki. - Csodák történtek; égi, földi tünemények.

Még egy hatalmas nagy haderő állt Lengyelország határán: Alexis orosz czár hadserege.

A svéd király őt is felhivta Lengyelországon megosztolni.

S az orosz azt mondta rá, »osztolni bizony jó!«

Csak az a kérdés, hogy kinek a köntösén megosztolni, a lengyelén-e, vagy a tiedén?

Az orosz czárnak több szüksége volt a keleti tengerpart tartományaira, mint egy darab, meg szelidíthetlen lengyel nép lakta sivatagra.

Az éhes farkas azon tanakodott magában hogy a két dulakodó bika közül melyiket vágja le?

Istenítéletre bizta a dolgot.

Alexis előhozatta az ukrániai pusztának két legszilajabb bikáját; tüzes billogvassal az egyikre rásütteté Lengyelország czímerét, a másikra Svédországot, s aztán országnagyjai és vezérei szemeláttára egymásra bocsátá a két dühödt vadat a sorompók között.

Ez döntse el: a svéd bukik-e el, vagy a lengyel?

A Lengyelország czímerét viselő vad törte le a másikat.

Ez volt az oraculum.

A sors úgy rendelé, hogy Alexis czár ne Lengyelországot rohanja meg, hanem a jó barátot, a svédet. Osztozni a szövetségessel jó: de belőle még jobb.

Károly Gusztáv, a mig Lengyelországot leigázni járt, egyszer csak azt vette észre, hogy a háta megett a szövetségese elfoglalja az ő legszebb tartományait: Liefland, Kurland, Finnland egy kardcsapás nélkül odavesz. Akkor aztán hanyat-homlok futott haza Lengyelországból, a saját birodalmát védelmezni - a szövetséges társ ellen.

Ahogy elmulasztja a háromhetes zivatart egy holdmegujulás: úgy tűnt el Lengyelország földéről minden ellenség. Még havak előtt nem volt több szabad lengyel föld, mint a mit Zamojszcze vára ágyui tisztára sepertek, s ma már nem volt ellenség a haza földén.

S mind ez két Isten csodája, és a két Szobieszky hőstette volt.

Nem sokáig voltak ketten.

Szobieszky Márk a szlobodiszai ütközetben elesett. Kár ifju hősvéréért; de még nagyobb kár bölcs eszéért, mert vele együtt hunyt el a török-lengyel-szövetség. Most azután már csak egy Isten és egy hős maradt, Lengyelország számára csodákat elkövetni.

Hát nem elég az?

XXII.

A királyné haldoklott.

Testi és lelki szenvedések megtörték életerejét. Elvégezte, a miért küldve volt s semmi tenni valója sem volt már a földön. Kifáradt a küzdelemben annyi külellenséggel, egy magában meghasonlott nemzettel, s egy minden nagyra képtelen királylal: - a sorssal magával.

A Visztula partján sétálva egy napon, miután hasztalan vitatkozott visszavonó országnagyjával, e keserű szókra fakadt: »ergo moriendum!« (No hát haljunk meg!)

Ez volt az ifju deli Cinq Mars lovag utolsó szava, mikor a vérpadra lépett. Gonzaga Luiza Mária »ezt« ismételte.

Érezte, hogy meg fog halni; hogy meg kell halni.

A francia udvari orvos, a királyi csillagász s az irgalmas szűzek minden beteg ápolói nem birtak halálos baján segíteni. Mi haja volt? Az »élet!« Ebből kellett kigyógyulnia.

»Ergo moriendum!«

A halál sejtelmeivel szívében, a királyné odahivatta két kedvencét, Leonorát és Mária Kazimirát. Két gyűrűt vont le ujjáról. Az egyik egyszerű csontgyűrű volt, a másik aranykarika.

»Ez a Gonzaga-gyűrű, monda a haldokló, Leonora kezét megfogva; - ami úgy fénylik rajta: nagyanyámnak egy szál körültekert haja. Ez a gyűrű talizmán: boldogság, szerelem, hódító varázs lakik benne. Ezt neked adom Leonora.« - Azután Mária Kazimira kezét vonta magához: s az arany karikát annak az ujjára vonta. »Ez is talizmán: a Gonzaga hercegnők jegygyűrűje volt mindig: ezzel a gyűrűvel jár a hatalom.«

S mikor odavonta magához Mária Kazimira fejét s megcsókolá a homlokát, ezt sugá neki:

»Ez a homlok koronát fog viselni. A királyné meghal, s utána te jössz.«

Pedig még akkor élt a király »is«.

Hogy kinek adta Leonora a Gonzaga-gyűrűt? nem tudjuk még; hogy Bethune marquishnak nem, annyi bizonyos. - Mária Kazimira az arany karikát Szobieszky jegygyűrűjével cserélte ki. A varsói napok jegyezték el őket, s soha egymáshoz illőbb pár nem találkozott egymással a földön.

A királyné ajtajában ott várt már a vőlegény küldötte, Matheinszky Máté, a mátkakoszorúval, a mi rozmarinból volt fonva.

A királyné maga tette fel a koszorut Mária Kazimira fejére, megküldve a vőlegénynek a szokásos mátkátalat.

A lakodalom napján, ősi szokás szerint, még hajnalban, napfölkelt előtt, mikor még minden sötét volt, fáklyavivők seregétől környezve jött el a vőlegény menyasszonyáért, kísérve pompától ragyogó daliái, huszárjai csapatjától, ő maga gyémántoktól tündöklő vőlegényi köntösben, paripájának zablája, patkója vertt arany, csójtárja, nyerge igazgyöngy és smaragd-kövektől fénylő; - a királyi palota előtt fogadta a főkancellár maga a nászmenetet. A királyné volt az örömanya; ő vezeté kézenfogva Mária Kazimirát az oltárhoz; s a pápai nuntius Odescalchi adta az ifju párra az áldást. (Rövid időn az eskető áldozárból pápa lett, az egybeadott vőlegényből, menyasszonyból királyi pár, s az örömanyából - halott.)

Egész serege a poetáknak várta a templomajtóban az ifju párt, verseit egyszerre valamennyi igyekezve összevissza elszavalni előttök. Délutáni négy óráig nem szakadt vége a lengyel és latin epithalamium-szavalásnak. A lakoma a királyi palotában kezdődött meg, s ennek minden terme a meghívott vendégekkel volt tele: kik a vőfély Matheinszky Máté hívására egyenkint az uj pár elé léptek, s menyegzői ajándékaikat odarakták eléjük egy márvány asztalra, hogy az, ha márványból nincs, leszakad a kincsek terhe alatt. Arra elkezdődött a lakoma; hordó számra folyt a tokaji bor, s mellé a lelkesült áldomások; éjfélután félrevitték az asztalokat, bevonták veres bársony szőnyeggel a termék padlatait s kezdődött a táncz.

S a reggel nem új napot hozott, csak a tegnapi folytatását; lakoma, zene és táncz, dicsbeszéd és áldomás váltogatták egymást.

S még a harmadik nap is csak folytatása volt a menyegzőnek, a násznép a vőlegény házához kísérte a menyasszonyt, s ott még nagyobb volt a pompa, mint a királynál. Az étkező asztalok arany csipkés abroszokkal megterítve, tányérok, billikomok ezüstből, velencei kristály és porcellán a hölgyek számára; a drága csipkével szegélyezett asztalkendők odaszegezve az asztalhoz, hogy az inasok el ne csenhessék, s a lakománál felhordva minden, a mit csak a négy ismert világrész izeret teremt, ételek hód-farkból és medvetalpából, a lengyel asztal inyencz különlegességei, franczia és magyar borok; s aztán a drága jó dohány, a minek a kultuszát a pipával a lengyel már akkor oly magasra vitte, hogy estefelé a terem egyik végétől a másikig nem lehetett látni. A harmadik nap estélyén már a felhevült fők exotikus állapota tetőpontra jutott: az áldomás iváson a nemes urak összekaptak: »kard ki kard!« hamar kimondott jelszó, a kardok összepengtek az asztal fölött: a felszolgáló inasok uraik segélyére rohantak; a zürzavar, a tombolás általános lett, hajduserég, bámész nép, maga a muzsikáló cigánybanda berohant a terembe; kristályt, porcellánt összetörni, az asztal-készletet, ezüsttányért, billikomot elkapkodni, egymást agyba-főbe verni; kard csattogott, buzogány pufogott, a vér és a bor összevegyült a padlón, ur és tolvaj dulakodott egymással s az »amabilis confusio« alatt a vőlegény és menyasszony és a királyné udvari kíséretével a belső szobákba elmenekültek.

Mert ez csak rendszeres lefolyása volt az uralmi lakodalomnak s az ifju pár örülhetett a szerencséjének ezuttal; mert szokás szerint, a míg a lakodalmat az általános tülekedés, melyben az asztal étszerei közpredává kerülnek, be nem fejezi, addig ők magányukba vissza nem vonulhatnak, s ha a násznép hét napig megtartja az illendő tartózkodást, ez csak az ifju pár vesztégzárát hosszabbítja meg.

A királyné maga vetkőzteté le az ifju menyasszonyt, s megcsókolta, úgy hagyta ott vőlegénye nászkamarájában.

Aztán ő is haza ment s lefeküdt ahhoz a vőlegényéhez, a kinek a csókja csak a más világon ébreszt fel. - Meghalt.

XXIII.

A mint Luiza Mária lehunyta a szemeit, vele együtt Lengyelország jobb napja is lehuny. A vihar újra hallatá távoli dörgését, s a láthatáron köröskörül vészthirdető felhők tornyosultak.

Küprili nagyszerű hadjárata megindult az egész keresztyén-világ ellen; a tatárhad ismét ellenségül tört be a határon; a kozák elővette régi boszuját s csatlakozott hozzá; János Kazimir segélyért kiáltott minden barátságos hatalomhoz. Követei bejárták az udvarokat. Mindeniknek más dolga volt, nem jöhetett. Bécshez bizott legtöbbit. Onnan visszatérő követétől várta a vigasztaló biztatást. A visszatért követ a hozott üzenetet Wawrának adta át (oka volt rá), egyenesen nem adhatta azt át a királynak.

- Itt van a bécsi segély! mondá a bohóc. - Hol? - Nem látod? Itt a dobozban. Hadsereget ma nem küldhet Bécs a lengyel királynak; de megsegíti az özvegy embert: küld neked hét arcképet: uralkodó családi hercegasszonyok képei mind. Választhatsz közülök feleséget.

A királynak nagy zsebű franczia kabátja volt, abba dugta az arcképeket. Azután lement sétálni a palotája parkjába.

A palota földalatti boltüregének ablakai e parkra néztek; azok börtönök voltak, nevezetesebb államfogyok számára.

Ez ablakok egyikéből asszonyi énekhangot hallott a király felrévedezni. A hang ismerős volt, - és megfoghatatlan, hogy támad az egy börtönből elő: hová asszonyokat nem szoktak elzárni soha?

Oda ment a király. Bekémlelt a kettős vasrostélyon át az ablakon.

Lobogó szövetnek világítá meg a mély börtön üreget.

Ott hevert annak a fenekén, redves szalmán, egy lánczra vert férfi, kiben a király a meggyalázott férjet, Radziejowszkyt ismerte meg. Az ének egy asszony ajkairól jött, ki a földön fekvő fogoly fejét ölében tartá. Az asszony kis fia pedig a fogoly láncszemeivel játszott. Egy gyóntató barát térdelt a fogoly lábainál s az utolsó kenetet adta fel a haldoklónak. A nő halotti zsolozsmát énekelt.

És a király megismerte a nőt is, a gyermeket is.

A férj visszatért az elárult királyhoz, bűnbánva, bűnhődésre készen, ahol az elengedett vérpad után a börtön várt reá, s a nő visszatért az elárult férjhez, hogy megoszsa vele börtönét.

Ez a nő holnap reggelre özvegy lesz, s az a kis fiu árva lesz.

János Kazimir, mint a kísértet-üldözött, rohant el e helyről, fel palotájába.

Valami nagy elhatározás fogamzott meg lelkében.

»Ez a nő holnapra özvegy lesz, s ez a kis fiu árva lesz.«

- Nos? hát választottál a hét hercegnő közül? kérdezé tőle a bolond.

- Egyiket sem! Hozd elő papi taláromat, add ide camaorámat, pásztorbotomat. Megyek a kolostorba vissza.

És azzal egy asztalra rakva a koronás ezüst sisakot, az arany vezér-botot, kardot, övet, sarkantyúkat: felvette hajdani bibornoki jelmezét újra.

- Vedd át, mondá Wawrának, a királyi jelvényekre mutatva. És mondd meg az országnagyoknak, én Isten országát keresem, s visszaadom nekik a földit.

És ennek a hírül adását a bolondjára bizta!

Az a nő lehetett már özvegy; az a fiú lehetett már árva.

János Kazimir még egyszer megjelent az országgyűlése előtt, hogy megmondja az ország rendének: »ti meguntatok engem s én meguntalak titeket.« Azzal kiköltözött Párisba s lett Saint-Germain des Prés-i apátur. - Hogy azután mind végig mily jámbor életet élt, arról beszélnek eleget - Ninon de L'Enclos és az özvegy L'Hopital marquisnő memoirjai.

XXIV.

Zolkiev valóságos kis paradicsom volt. A leggazdagabb és a legmiveltebb lengyel főúri családnak székhelye; a természet szépségei egyesítve az építészet és művészetek minden remekeivel. Ide hozta Szobieszky János ifjú szép nejét, boldogsága tavasz korában: s az új pár szerelme által igazán paradicsom lett Zolkiev.

Ahol két ily nemes lélek összetalálkozik, eszményi szépségben arcra, alakra egymáshoz illő: jellemében, hajlamában egymásnak tulajdon mintája, ugyanazon gondolatok, ugyanazon álmok osztályosa, az érzelmek kimeríthetetlen mélységével, a nő és férj lelke annyira egymásba olvadó, mint a szivárvány ellentétes színei; az ott a paradicsom.

A mesébe illő harczok hőse egyszerre királya és rabszolgája volt nejének: boldog csak annak mosolyában; aggódó csak annak elmélázó arcza miatt. - Hisz e méla arcz mögött nem rejtett bánat: csak az a titokszerű sejtelem, amit a nő érez, mikor közelegni érzi az időt, mely egy új világot s abban egy jóslatteljes életet vagy talán halált fog hozni.

A hős nem gondolt babérait, csak arra a piczi gyöngyös főkötőre, a mit Mária Kazimira rózsás ujjai hímeztek. Pihenhetett csatabárd és vadászfegyver, az agancsra akasztva: tombolhatott nyugtalankodva a mén az akolban: a csaták hőse azzal foglalkozott, hogy az elejtett gyöngyszemet fölszedje s a tű hegyére adja. - A hadvezér költő is volt és énekes, festő és szobrász; tudott szavalni és játszani; mindez annak a szolgálatába állt, hogy ifjú nejének arczáról eloszlassa azt a felhőjét az: »édes bánatnak«.

Egyszer azután e tündér-napfénytől beragyogott paradicsom közepébe berohan egy ronggyá tépett alak, kinek arcán a por és sár csak a friss sebhelyeket eltakarni jó; csak hangjáról ismerni rá. A jó Mateinszky Máté az, a volt vőfély.

- Nem csókolózás napja ez, Szobieszky János! Kozákok és tatárok kétszázezernyi haddal törtek be a határon, Doroszenszko hetman és Adel Ghirai khán a vezérük, Küprili Achmed hadat izent Lengyelországnak; fél hazánk lángba és vérbe van borulva.

- Hát a király? Kérdé Szobieszky.

- Nincsen király. Leköszönt, pap lett, elbujdosott.

- Hát a hadsereg? A poszpolita?

- A hadsereg feloszlott, mert nem kapott zsoldot; a kincstár üres s a poszpolita nem ült fel; mert a diaetát szétrobbantotta egy »nye poz wolim«.

- Hát mi van még?

- Semmi sincs. Te vagy magad. Te vagy király, hadsereg, Lengyelország.

- Megértettem.

Mondá a hős s azzal megcsókolva szép feleségét, azt mondá neki:

- Te drágám! rögtön kocsira ülsz, és utazol Franciaországba. Lajos király majd pártodat fogja. Halljak felőled jó hirt: - te, felőlem inkább semmit!

Az engedelmes asszonyt hű leventéi kíséretében azonnal utnak indítá. Azt csak nem engedheté, hogy a kozák kezére jusson, s úgy bánjanak vele, mint Konyeczpolszky feleségével.

Aztán sietett megfelelni annak a feladatnak, hogy most ő legyen király, hadsereg és Lengyelország.

Mit talált maga előtt?

Egy rongyos, félmeztelen hadsereget, melynek már kilencz hónap óta nem fizettek zsoldot; mindössze tizezer embert.

Kiosztá közöttük saját kincseit. Ami ingó vagyona volt, mind oda adta a hadseregnek. A zúgolódókat kibékíté; egy hó alatt húszezer főre emelte a hadsereget, s azzal rögtön szemközt ment a betörő ellenséggel. Tizenötezer lovasa volt és ötezer muskétása. Az ellenségnek meg volt kétszázézer harczosa.

S nem vakmerő, mithicus hős kalandra indult ki Szobieszky. Átgondolt terve volt: merész és dicső. A katonai lángésznek egy villáma, mely a mely perczben meggyullad, le is üt: oly merész és nagy terv, minő Nagy Sándor persiai hadútja, minő Hannibal italiai hadjárata, minő Hunyady János belgrádi győzelme, lehetetlen, kimagyarázhatlan, de igaz.

Azt a kis seregét elosztá kétfelé. A nagyobb részét, a tizenötezer lovas, elküldte Wisznowieczkyvel az ellenség hadseregét megkerülni: meghatározva az útját és a találkozás helyét.

Akkor a megmaradt ötezer muskétással és ágyú-telepeivel egyenesen közé veté magát az egész töméntelen ellenséges hadnak.

Egész dandára föllázadt ellene, mikor egyedül látta magát annyi ellenség közepett. Árulást kiáltott a szemébe. De Szobieszkynek ember fölötti hatalom volt adva. Mikor felállt hadserege közepett s csengő hangjának varázsával elmondá előtte vakmerő, de dicsőséges tervét, a lázadó katonák odaborultak lábaihoz, s a nyomai porát csókolva, esküdtek, hogy követni fogják mindenhová, a halálba is!

De Szobieszky olyan helyre vitte őket, ahol a halált ők osztják, nem ők veszik.

A podhaiczei hegyek felé fordulva, odaveté magát a kozák sereg közepébe s színlelt futással becsalta azt egy előre kiszemelt szűk hegyi utba s akkor irtóztató pusztitást követett el benne.

Az ellenség csontjain keresztül azután bevonult diadalmasan Podhaicze városába.

Az csak nyílt város, de a hegyi utak a hozzá járást hatalmasan védhetővé teszik.

Jól számított. Az ellenség bosszút fog esküdni a kudarczért; minden erejével a kis dandár ellen fordul, mely egy sáncz nélküli város közepébe ékelte magát, hogy azt ott összemorzolja.

Jól számított. Egyik horda a másik után jött oda Podhaicze alá temetőt keresni magának: kozák és tatár, s a mit kerest, azt megtalálta. Tizenhat napig tartott az ütközet, hol egy nyílt város falai közt egy maroknyi had védte magát: tenger sokaság ellen, s az összes ellenhad még nem talált egyebet, mint temetőt magának. Az ötezer lengyel olyan bástya volt, a mit nem lehetett összetörni. Tizenhat napig nem hallott felőlük senki semmi hirt. Tizenhat napig volt általános bucsujárás Lengyelországban, a harangzúgás templomba hitt mindenkit, imádkozni az ellenség közé eltemetett Szobieszkyért és összes hős bajtársaiért. Csak imádkozni érte; segíteni nem sietett a nagy óriás. A hó leesett már, s hóban nem szeretnek a nemes urak hadakozni.

A tizenhatodik nap reggelén már az utolsó töltények járták. De hajnalban ki gyulladtak a hegytetőn a várva várt jeltüzek. »Ott közelit Wisznowieczky!« kiálta Szobieszky katonáinak, s azzal csatarendbe állitva megtizedelt hadtestét, kirozott vele az ellenségre, melyet hátulról a hegyekről alárohanó Wisznowieczky fogott két tűz közé; a kozák és a tatár, a tizenhat napos ostromban kifáradva, kiéhezve, a szűk völgy-katlanban megszoritva, tökéletes kudarczot vallott; a Kalga szultán és Doroszenko attaman a harcz estéjén békét könyörögve jöttek Szobieszky elé s térden könyörögtek tőle kegyelmet.

A podhaiczei győzelem megszabadítá Lengyelországot, csoda módon s egész Európa viszhangzott a diadal híretől.

A podhaiczei hősök dandárát diadalkapukkal fogadta minden város, s mikor Szobieszky az országgyűlésbe belépett, az ország egybegyült rendei mind egy tömegben felálltak előtte, a mit csak a királynak szoktak megtenni, s a kulmi érsek, a korona kancellárja, e szókkal üdvözlé őt:

Te mentéd meg Lengyelországot! - S aztán hasonlítá őt Herculeshez, Achilleshez, Apollóhoz s nevezte őt a »nagyok közt nagynak, a nagyobbaknál nem kisebbnek s a legnagyobbak közt egyenlőnek!«

Szobieszky pedig azt felelé rá, hogy Isten menté meg Lengyelországot, s aztán beszélt igen egyszerű szavakban a diadal legnagyobb részeseiről: a közkatonákról s kérte a rendeket, hogy ebben a nagy lelkesedésben fizessék ki nekik a hátralevő zsoldukat.

S tán kifizették? Azt nem tették. Mikor fizetésről van szó, akkor mindig »nye poz wolim!«

XXV.

Királyok változtak, hanem az udvari bolond megmaradt. A csörgő sipka nem esett választás alá. A bohóc állását két hatalom biztosítja: az egyik a saját esze, a másik az osztrák aranyak. A sipkájának a csörgése nem kevésbé tudott mosolyt varázsolni a mogorva arcokra, mint az erszényének csörgése.

A podhaiczei diadal után azt mondá Szobieszkynak a bohóc:

- Hallottad-e már az örömhirt, mely rád vonatkozik?
- Hallottam! A feleségem fiut szült nekem!
- Nem azt. A rendek téged akarnak megkínálni a koronával.
- Gyönyörű, ép, egészséges fiu!
- Te lész III-dik János király, ha egyetértesz.
- Nagyatya nevére Jakabnak keresztelték!
- A »koronák« pártolni fogják jelöltségedet, mondá Wawra.
- Lajos király s az angol királynő tartották őt a keresztvizre, folytatá Szobieszky.
- De hallgass hát rám, mikor én a koronáról beszélek.
- Ne beszélj nekem a koronáról, mikor én a fiamról szólok.
- Hallod-é? Hivaid pártja ma éjjel Jablonovszkynál fog összegyülni, odajőjj.
- Ma éjjel én a feleségem elé megyek, a ki jön haza Franciaországból s hozza magával a kicsinyemet, mondá Szobieszky, megcsókolva a levelet, melyben Mária Kazimira az édes örömhirt tudatá vele.

A bolond megrázta csörgő süvegét.

- Kár, hogy kettőnk közül az egyik bolond.

Hogy melyik volt az? nehéz volna megmondani. Az-é, ki újszülöttének első mosolygását nem adta oda egy koronáért, s azt a csörgetyüt, amivel csecsemő fia játszik, többre becsülte annál az arany jogárnál, a mivel a - bepólált lengyel királyok játszanak.

Szobieszky elment a felesége elé, őt fele úton elfogadni. S a lengyelek választottak aztán maguknak egy épen nekik való királyt: egy tehetetlen nyomorékot, az ő »Piászt« vérből. Koributh Miskának semmije sem volt királyi, csak a gyomra. Együlő helyében meg tudott enni ötszáz narancsot. Megválasztották királynak.

Wawra megmaradt annál is udvari bolondnak.

- Komám, mondá a királynak. Te neked meg kellene házasodnod.
- Minek? Szólt Koributh Miska a király. Én nem vagyok »ember a háznál.«
- Van a római császárnak egy huga. Eleonora, vedd el: majd lesz az »ember a háznál!«
- Biz a jó lesz!

Eleonora császári hercegnőnek derék, vitéz jegyese volt már akkor, a lotharingi herceg Károly; annak visszaküldték a jeggyűrűjét, a hercegnőt szánra tették, mert tél volt az idő; jégtől zajló folyamokon, hómezőkön keresztül, tiz mérföldet vágatva naponkint: elszállíták

Lengyelországba, s nagy hirtelen összeeskették a czensztochoui kolostorban a szegény Koributh Miskával, Lengyelország királyával.

Ezzel a francia befolyás egyszerre ki lett szorítva az osztrák által. A francia udvaroncok kiszorultak a Viasdova palotából, helyet kellett adni a németeknek s hangzott német szó a francia helyett.

A lengyeleknél akkor keletkezett az a népdal, a minnek a refrainéje így hangzik: »Poki szviát szviatem; Polak Nyemczovi nye Bedzie bratem.« »Előbb lát a világ véget, mint jó barát lesz lengyel s német.«

A lengyel rendek dühösködtek a házasságért s a király miatt hazájukon álltak boszút: hagyták dálni az ellenséget. Mahomed szultán vezérei óriási haddal áraszták el Lengyelországot.

A nyomorék király aztán megboszulta magát a rendeken azzal, hogy kötött egy csúfos békét a szultánnal, melyben tartományai felét átengedi a portának, s a megmaradt felét adófizetőjévé teszi. Mahomed e békekötés után küldött Koributhnak egy pompás elefánt-csont dobozkat, abban volt a díszkaftány, mely a lengyel királyt vazall-hoszpodárrá alázza le.

A diaeta felordított dühében s nem akarta elfogadni a kaftányt, s felhívta Szobieszkyt, hogy üzze el trónjáról az áruló királyt.

Szobieszky annál jobbat tudott. Elűzte az ellenséget. A khoczimi ütközetben megsemmisíté az egész táborn, mely Lengyelországot leigázni jött, s visszafoglalt mindent, a mit a nyomorék király elvesztett.

Koributh Miska király pedig még sem viselheté a dísz-kaftányt, mert azon a napon, melyen Szobieszky negyvenezernyi ellenséget levágott, ő is megtette a magáét; Danczig városból ezer darab narancsot kapott ajándékba, s azt egy nap alatt mind megette. Másnap meghalt. Elmondhatni róla, hogy a csatatéren halt meg.

XXVI.

Most már csakugyan ő rajta volt a sor: a mythosi hősön, kiről meg van írva, hogy sasszárnyakon repült az ellenség elé s teknőncz lábakon közeledett a trónhoz.

A trónnak kellett eléje menni, hogy hamarább összetalálkozzanak.

Mikor a nyomorék Koributh ledült a királyi székből, lehetett-e még egyébre gondolni, mint hogy helyébe a nemzet ünnepelt hősét ültessék?

Lehetett bizony! A megüresült trónnak akadtak vevői!

Ahová a német egyszer gyökeret vert, az ott megörökül. Az özvegy királynénak s vele együtt a trónnak kérői akadtak. Az egyik volt a hajdani vőlegénye: Lotharingi Károly, a másik bajor Fülöp. S egyik sem jött üres kézzel. Károly kilencz havi zsold kifizetését ígerte a hadseregnek, két uj vár építését; ötezernyi hadnak saját költségén tartását s örök szerelmet a királynénak. Fülöp megduplázott mindent, kivéve az örök szerelmet.

Két német párt küzdött egyszerre a lengyel trónért, s mind a kettő nem sajnálta a pénzt; a mit a nemes urak mindenkor szívesen fogadnak.

A nagy választási országgyűlés Európa közfigyelme alatt ment végbe Varsóban. Országgyűlés, a minőhez hasonlót azon század nem látott.

A megyék annyi követet küldtek, a hányat nekik tetszett, ha két jelölt lépett fel a követi megbizásért, nem veszték rajta össze, megválasztották mind a kettőt, ha három versenyzett, mind a hármat. Ahány jelölt pártot tudott magának csinálni, mind bekerült az országgyűlésbe.

És a követeken kívül joga volt a »Kolo«-n megjelenni minden nemesnek. A választási napon százezer lovas nemes volt együtt a Vola mezőn, az országgyűlés épületét körülfogva s a százezernek mind joga volt koronát adni, vagy megtagadni, joga volt azt követelni és elfogadni.

A Kolóban összegyűlt ezer követ között egyetlen egynek a »nye poz wolim« szava elég volt megsemmisíteni az ajánlott jelöltségét, s ha a »szopa« és a »Kolo« megegyezett egy jelöltben, a százezer közül odakünn egyetlen egy hang »nye poz wolim« elég volt arra, hogy ne legyen belőle király.

Itt pedig már volt két jelölt, s mindegyiknek nagy pártja volt. S mindegyiknek a pártja jól meg volt vesztegetve.

Hiszen ily tömérdek hadat heteken át együtt tartani, etetni, itatni, ahhoz egy hadjárat költsége kell. S az előtanácskozás maga huszonkilencz napig tartott. És az alatt folyvást érkeztek újabb csapatok, a lengyel tartományok legtávolabb palatinatusaiból, sztarosztáikkal, élükön a pompázó főnemesek, kísérve czifra fegyverzetű német, oláh, kozák, tatár cseléd-néptől, soknak magyar hajdui is voltak; előttük vitték a szalagoktól repkedő boncsukot, a hetmani jelvényt, a buzgányos bulevát aranyból, ezüstből. A lovak maguk, akkori divat szerint, megfestve tarkára: egyik párduczna, másik tigrisnek, sörényük, farkuk biborpirosra, égszínkékre; a lovagok öltözete, fegyverzete ragyog a drága kövektől. Mikor együtt vannak, tengere az a drága prémnek, beszorva boglárokkal, miben mint hajók vitorláit repkednek a szélnek eresztett zászlók ezerével.

A harminczadik napon megérkezett maga a főmarchal, Szobieszky János. Őt is kísérte pompa: különb, mint a többié. Száz lobogót hoztak utána; a mit az ellenségtől foglalt el. Testőrségét kétszáz janitsár képezte. Ilyen másnak nem volt. Ezek voltak azok a janitsárok, kiket

Khoczimnél a leghősibb védelem után foglyul ejtett, nyomban megkegyelmezett, s a kik attól a percztől fanatikus hivei lettek, s legvitézebb testőrei: a meghódított ellenfél is imáda.

Az összegyűlt lengyel nemesség valóságos két táborra volt oszolva, mind a két fél a maga jelöltjeért kardot huzni kész. Nem király választás szavazat szerint, hanem ütközet készült itt, a hol előbb megmártogatják honfi vérben a koronát, úgy teszik a fejére annak, a kié a győztes csatatér marad.

A legdühösebb lárma benn az országgyűlésben folyt. Mind a két párt rajongott a maga jelöltjeért, - az idegenért, - a kit soha sem látott. Nagy volt a lelkesedés! felvették az árát.

Ekkor lépett be a Kolo-ba Szobieszky. Mikor már a püspökök, a nagy hatalmak követői rekedtté kiabáltak magukat. Megjelenése elcsendesíté a zajt, s egyenesen a szószékre lépett.

Hangja, ha akarta, a népviharon is uralkodott, most a csendben az is csendes volt és nyugodt.

Csak igazságokat mondott: felmutatá mind a két jelöltet egymás mellett, a lotharingit és a bajort, s kimondá mind a kettőről, hogy egyik sem való a lengyel trónra. Tegyenek le mind a kettőről a pártok, s válaszsának egy harmadikat, egy hőst, egy igazán királynak való férfit.

Mindenki feszült figyelemmel várta, mit fog mondani. Lesz-e bátorsága így szólni: »magam vagyok az! én leszek királytok!«

Szobieszky meglepte mindannyit. Kimondá a nevet.

»E férfi a nagy C o n d é herczeg.«

E szóval szét volt robbantva egyszerre mind a két párt. Mind a kettőben nagy száma volt a francia szövetség hiveinek, s azok innen is, túl is, tapsolni kezdtek a kimondott névnek s a harmadik jelölt miatt felbomlottak a zárt sorok, megsemmisült mind a két párt, s csak egy kiáltás hangzott: »éljen Condé!«

De Szobieszky ellenfelei, a hírére féltékeny, nagyságára irigy Paz grófok, addig tudták halasztani a tanácskozást, míg beesteledett, s naplement után nem szabad királyt választani.

Egy éjszaka pedig hosszú idő; reggelig a két német párt jezsuitái tele harangozták a nemesi tábornok Condé herczeg eretnokségével, hogy nem hisz Istent, hogy pénteken húst eszik, hogy nem gyón soha! hajnalra már egész tömeg volt, mely a Vola mezőn azt kiáltotta a nevére: »nye poz wolim!«

Nem volt hátra más, mint az ütközet! Kardra bizni a döntést: ki legyen a lengyel király?

Már épen azon a ponton állt az országgyűlés, hogy minden ember kardot rántson s azzal adjon jelt a Vola mezőn dandárookra felosztott nemességnek az összecsapásra, a midőn a krakkói érsek felállva helyéről, jelt ad az egysorban ülő főpapoknak s azok egyszerre rákezdik énekelni a »veni Sancte Spiritus-t!«

A szent zsolozsmára egyszerre elhallgat az ádáz zaj. A tiszteletre méltó praelatusi kar az égi szent lelket hívta alá, az emberek térdre borultak.

S a meghívott leszállt!

A mint a zsolozsma után csend lett, felállt a helyéről Jablonowszky Szaniszló, kis Russia palatinusa s azt mondta: »béküljünk ki lengyelek! Ne vesszünk össze a németen és franczián, válaszsunk királynak egy lengyelt!«

E pillanatban egy vékony selyem zsinór, mely a török, tatár, kozák, svéd háboruk diadaljelvényeiül elhozott zászlókat az elnöki szék mögött egy csomóba fűzve tartá, elszakadt, (vagy tán elvágatott) s arra mind a száz lobogó egyszerre előre omlott, mint egy dicskőr terjengve szét az elnöki trónmennyezet körül.

E zászlókat Szobieszký foglalta el mind. Hisz azt tudta mindenki.

Egyetlen rivallás tölté meg a Kolót.

»Éljen Szobieszký János! Éljen a király!«

Fredro Miksa kiugrik az erkélyre s ki kiáltja e nevet a százezernyi sokaságnak. És arra azután nem hangzik egyéb szó, mint Szobieszký neve. Akik Károly, akik Fülöp hivei voltak, letépték a jelölt tollait süvegeik mellől s nem gondolnak többé harczra, ütközetre: ebben a névben megtalálták a talizmánt, melyen kibéküljenek; dandárról dandárra, egyik palatinaturól a másikra terjed az üdvkiáltás, s az ellen-főurak, a Pazok azt látják, hogy hiveik ott hagyják a lotharingiai zászlót, s a Kolóhoz tódulnak, szavazataikkal megelőzni a többieket. Minden zászló meghajol előtte. A nép örömtől ittasul, az egész város megzendül az üdvriadaltól, Szobieszký ki van kiáltva királynak.

Ekkor megkondul az estharang. A diaetát folytatni nem szabad. A királyválasztás második napja is eredménytelen marad. Estharangszó után tiltva van a szavazás.

És ismét következik Varsóra egy izgalmas éj. Nem száll le álom e városra ma. Az utczákon lovas csapatok nyargalnak, hintók vágatnak végig, fáklyásoktól kísérve, minden palota ki van világítva. A király-jelöltek pártjai, a Szobieszký-család ellenségei mindent megkisértenek, hogy a holnap reggeli választást meghiúsítsák. Egy »nye poz wolim« elég.

Elég. De annak ott kell hangzani a maga helyén.

S az egyesült nép: oroszlán, a kinek a torkába kell dugni a fejét az ellenmondónak, s bizony leharapja!

A Koló minden bejáratát, lépcsőit, gádorát elfoglalták a jó hazafiak, a kik ismerik a maguk embereit, s a kiról azt tudják, hogy Szobieszký ellensége, azt nem eresztik be a gyűlés-terembe.

A szavazásban meggátolni a lengyel nemest semmi hatalomnak sem szabad; hanem a fejét kettéhasítani a szavazás előtt a legközelebbi szomszédjának szabad.

A Kolóba csak azok gyűlhetnek össze, a kik Szobieszký megválasztatását akarták. Maguk a Pazok, a litvániai hetmanok, kinn rekedtek.

Paz Mihály, kit eltaszigáltak az ajtótul, pisztolyait ragadta elő, s belőtt a Kolóba velök, úgy kiáltá el tiltakozását, golyói ott fütyültek el az elnöklő alkirály fülei mellett. Odabenn nem törődtek a kinn rekedt szidalmaival és golyóival; folytatták az értekezést. Egy ellenmondó hang sem jutott be.

De hátha mégis!

Emlékezünk még tán a szomorú alakra, ki János Kazimir alatt szétrobbantotta az országgyűlést a »nye poz wolim« szóval, s azóta elhagyott magányában ült egyedül, számkivetve minden emberi társaságból. Az utolsó lény is magára hagyta már: az elűzött asszony, kit meg akart boszulni. Az megbocsátott már az ellene vétőknek, s visszatért eltíprói lábait csókolni; de a boszú, ez megmaradt neki: az elátkozottnak.

Senki sem emlékezett már arczára, feljöhetett bátran Varsóba. Senki sem látott a szívébe, mit rejtegetett benne?

Ez az ember, Szcizinszký, elszánta rá magát, hogy ő szétrobbantja az országgyűlést, s meghiúsítja Szobieszký megválasztatását egy maga.

Furfangosan kigondolt terv volt. - A Kolónak elnöki tribünje mögött volt egy roppant nagy kályha, a mit olyankor, ha télen volt az országgyűlés, fűteni szoktak. Szcizinszký éjjel

fölmászott a Kolo tetejére s onnan a kürtön át leereszkedett abba a magas kemenczébe s várt, míg az elnök fölteszi a kérdést:

»Akarjátok-e Szobieszkyt királytoknak?«

A második felhívásnál felemelte Sziczinszky a kályha tetejét, s kidugva rajta a fejét, bekiáltott a terembe éles, rikácsoló hangon:

»Nye poz...«

De a harmadik szót már csak a másvilágon ejthette ki, mert ott állt a kályha párkányára felkapaszkodva Matheiszky Máté, s az hirtelen egy bárdcsapással úgy ütötte le az ellenmondó kidugott fejét, hogy az odagurult az elnök lábaihoz.

Az elnök a lába alá esett fő felett a napi rendre tért át.

Harmadszor is föltette a kérdést:

»Akarjátok-e Szobieszky Jánost királytoknak?«

Az egész országgyűlés harsogtatá: »akarjuk!«

De mikor minden elcsendesült, egy kiváló, csengő, határozott hang elkiáltá:

»Nye poz wolim!« Én nem akarom!

Aki e szót kimondá, az maga volt Szobieszky János.

Mindenki bámulva tekintte rá, míg ő helyéről fölkelve szólt:

»Nem akarom, hogy királylyá legyen választva valaki az országban, a míg törvényeink meg vannak sértve, amíg egyetlen egy nemes akadályozva van e gyűlésben megjelenhetni; amíg e nemzet szabadságán legkisebb csorba van ejtve. Nem akarom!«

E varázshatásu szavakra a bejáratokat elzáró tömegek félrevonultak s belépett a Kolóba a két Paz hetman, a Szobieszky-család ősellenségei, a hősnek elkeseredett irigyei, versenytársai, Leonora bérenczei, a lotharingiai herczeg pártfőnökei.

Odamentek Szobieszky elé.

Paz Mihály így szólt hozzá:

- Te ma legyőzted magad, s ezzel legyőztél minket. Elutasítottad a koronát, s ezzel megtetted magadat királynak. Alávetted magad törvényeinknek s ezzel fölemelted magadat vállainkra. Kimondtad e szót: »nye poz wolim!« s ezzel lehetlenné tetted másnak, hogy azt kimondja. Neked, mint jelöltnék, nincs szavazatod. Királyunk lettél!

S a felrivalló ordítás százezer ajakról hirdeté, hogy Lengyelországnak olyan királya van, akit mindenki szeret, III-ik János.

Szobieszky még követelte a személy szerinti szavazást is. Végbe ment az is, dandáronkint. És százezernyi szavazat között egy sem volt »nye poz wolim.«

XXVII.

Még egy kísértet várt a megválasztott királyra.

Az özvegy királyné, Eleonora hivei odamentek hozzá s azt mondták neki:

- Lásd, most erős lánczokkal köthetnéd magadhoz a szent római birodalmat. Válj el a feleségedtől: csak egy francia marquis leánya az, s vedd nőül Eleonorát, a római császár hugát.

- Fiamnak anyját taszitsam el magamtól? Szólt Szobieszky. - Akkor tartsátok meg a koronátokat.

S elutasított egy császár-leányt, hogy felemelje a trónra D'Arquien Mária Kazimirát, a kit szive szerint szeretett.

XXVIII.

Tehát Szobieszky János király volt már, és D'Arquien Mária-Kazimira királyné. De még nem voltak megkoronázva.

S a koronázási ünnepély nagyszerű pompa volt Lengyelországban.

Hanem III-ik János azt mondta az országnagyjainak, hogy »hagyjuk most azt a pompát, ráérünk még arra; most nekem elébb való dolgom a törököt meg a tatárt kiverni az országból. Az ellenség Lemberget ostromolja már. Én odasietek. Azok majd rám ismernek korona nélkül is.«

Csak az volt a kérdés, hogy a mi költséget az országgyűlés a koronázási ünnepélyre megszavazott, ugyanazt engedje a királynak, a hadsereg ellátására, s az ország megszabadítására fordítani. Ki mondhatott volna ellent.

Egy ember mégis akadt, a ki ellentmondott. Nem jegyezzük fel, hogy hitták. Minek a Herostateseket emlegetni? Neki inkább kellett koronázási parádé, mint Lemberg felszabadítása. A »nye poz wolim!« elkiáltása után szerencsésen kiugorván az utcára, a többi követek utána szaladtak, elérték. Ott már haszontalanság lett volna őt agyonütni, mert a szavát ott hagyta az országgyűlésben; hanem elkezdtek vele alkudozni, hogy jőjjön vissza a Kolóba, s ott vonja vissza a liberum vetoját; adnak neki ezer aranyat! Utoljára felverték az ajánlatot húszezer aranyra. A nemes ur rongyos volt, kardja, sarkantuja rozsdás; hanem azért attól, amit egyszer kimondott, el nem állt húszezer aranyért sem, az egész Varsó városáért sem.

A diaeta szét lett robbantva.

Ekkor aztán Szobieszky János a saját királyi hatalmánál fogva kezdett el hadsereget gyűjteni, testőrség címe alatt, s vas kézzel hajtott be minden adót és tartozást, hogy pénze legyen a hadviseléshez.

Lett azért nagy zúgolódás.

A bécsi udvar szitotta a tüzet, nem birva elfelejteni Eleonora király asszony megszégyenülését, Wawra keze dolgozott az összeesküvők között.

Szobieszky régi családi ellenségei ligát kötöttek s abba sok régi hű barátja is be lett vonva. A tiszta vérű nemes urak, kiknek a nyaka semmi jármot nem akart eltűrni; kik előtt a nemzeti hősnek babér koronáit eltakarta a fejedelmi süveg, mihelyt azt valósággal viselni akarta a király. Még Wisznowieczky is beállt a ligába.

Az összeesküvők gyűlésén a büszke Paz Gáspár felsorolá János királynak rettentő bűneit: hogy az ősi szabadságot hogy tiporja el, s zsarnoki kézzel markol a nemzet szentséges jogai közé.

- No ha ezek mind igazak, mondá a vén Visznowieczky (a ki nem volt osztrák-párti, hanem republicanus), akkor az ilyen szörnyeteg nem érdemel mást, mint hogy megölessék. Azért, hogy a hazát megmentette, megérdemli, hogy mauzoleumot emeljünk neki, de azért, hogy a szabadságot elvesztette, megérdemli, hogy alatta fekögyék.

Wawra oda súgott Paznak. (Ez az eredmény nem volt a bécsi tervek sorában.) Paz megértette az intést.

- Nem ugy öreg barátom, mondá. A megöletés tisztességében csak azokat a királyokat szokták részesíteni, a kik Isten kegyelméből uralkodnak. A mi királyunk nekünk csak legelső szolgánk. Azt nem illeti az a dicsőség, hogy Brutus és Cassius törei halhatatlanítsák emlékét.

A választott királyt, ha vétkezik a köztársaság ellen, elítélik és becsukják. A szomszéd magyaroktól tanultuk ezt. Zsigmond királyt, mikor kihágást követett el, törvény elé állították, mint egy közönséges nemes embert, fejére olvasták a törvényt s becsukták Siklós várába s leülették vele a fogságot. A mi királyainkat nem szabad ahhoz szoktatni, hogy ők rendkívüli törvények alatt állanak; hogy nekik csak a halál parancsol. Tanulják meg, hogy büntetésök egyenlő a köznemesével.

De hasztalan volt Paznak minden sophismája s Wawrának minden csillapítása, az összeesküvők többsége azt határozá, hogy Szobieszkyt, a szabadság eltipró zsarnokot meg kell gyilkolni.

Ez nem volt Wawrának kedvére. Neki az volt Bécsből utasításul adva, hogy a lengyel udvarnál, akárkinek a királysága alatt, igyekezzék a francia befolyást kizárni, s az osztráknak ajtót nyitni; hanem, hogy ott forradalmat és királygyilkolást tervezzen, azt nem köszönték volna meg neki.

Wawra azt tette, hogy elárulta Szobieszkynek az összeesküvők tervét.

- Meg ne nevezd őket, mondá János, ugy is tudom, hogy kik azok? Eredj vissza hozzájuk, és mondd meg nekik, hogy ne törjék azon a fejöket, hogy mely helyen és mi módon öljenek meg? Mert én holnap olyan helyre fogok menni, ahol minden órában és százféle módon megölhet valaki, de ami mégis olyan hely, a hol az összeesküvők semmiképen meg nem ölhetnek engem. Találgassátok, hol lehet az?

Azt ugyan az összeesküvők semmiképen ki nem tudták találni, míg másnap azután meg lett előttük oldva a talány.

Szobieszky János egész testőr-hadával s felfegyverzett jobbagyaival elment a törököktől ostromolt Lembergbe. Ott valóban minden órán megölhette őt valaki; de az összeesküvők nem.

A lembergi hadjárat annyi fényes történelmi ténnyel van tele, hogy a regény maga csaknem eltűnik közöttük.

Ott van egy hős leánynak az epizódja: Visoczka Zenobiáé, a ki hazája veszedelmében elhagyta családját s elment azt védelmezni a leghatalmasabb fegyverekkel, a mikkel a nők harcolni tudnak, a női csáb, bűbáj, szépség fegyvereivel; bejutott a szultán háremébe, meghódította az ellenséges ország fejét magát, első kegyencznője lett a padisahnak: egy rózsás ujjával hadseregeket tett semmivé, a miknek Lengyelország ellen kellett volna indulniok. Föláldozta a »szívét«, hogy megmentse a nemzetét.

Kétszáz ezernyi had indult ki Sztambulból, s azok között a »halál«-legió. Tizenkétezer janicsár önkénytes, a ki »halálvitéznek« nevezte magát. Kara Mehemed volt az előhad vezére. Ugyanaz, a kit Szobieszky Khoczinnál oly csufosan tönkre vert. Azóta a vezér gyalázatos számkivetésben élt. Most előhozatta őt a szultán, s kardot adott a kezébe. »Itt van a kardod, fend le a csorbáját; ha verve térsz vissza, itt vágatom le a fejedet ugyan e seregek előtt!« - Ekkor egy lengyel kémet hoztak a szultán elé. »Jól megnéztél mindent?« kérdé a szultán s azzal egy erszény aranyat adott át neki. »Tehát menj a királyodhoz haza, s beszélj el neki, hogy mit láttál.«

Ennek a hadseregnek kellett Lengyelország ellen indulni. Lipót császár követi ösztönözték a portát, hogy támadja meg a lengyel királyt. Hanem egy gyöngéd kéz keresztül huzta számításait; Zenobia addig suttogott a szultán fülébe, míg az a rettentő hadsereg felét az orosz czár ellen küldte Ukrániába s az óriásnak most már csak fél karja volt Lengyelország megtámadására. - Az is elég volt akkor a lengyelnek. Egész hadserege Szobieszky testőrhadából és jobbagyaiból állt.

Az összeesküvők nem követték őt oda, csupán Wisznovieczky ment utána.

Mikor utol érte, azt mondá neki:

»Mikor a trónon ülsz, akkor félj a kezemtől! De mikor lovon ülsz, vagy a sátorban fekszel, akkor bizd rám a fejedet, az én testem védelmezi azt!«

Egy hősnő neve van feljegyezve e hadjáratból, Chrazanovszka Helenáé, kinek a férje Chrazanovszky Samu tartá fel Trembovla várában Ibrahim vezér táborát, míg Nuraddin Lemberget ostromolta. Rommá volt löve már az erőd, s négy visszavert ostrom után nem lehetett gondolni, mint a feladásra. Ekkor Helena két tört mutatott a férjének: »ha feladod a várat, az egyik törtel téged öllek meg, a másikkal magamat.« Ő maga az ostrom viharában ott járt a legsűrűbb golyózapor közepett s kergette vissza a helyeikre, a kik a vész elől megfutottak.

Ez mind a történelemé, ez nem regény; de végig vonul mégis az egész hőskölteményen az az uralkodó eszme: a szerető sziv gondolatja, mely, miként az oczeán láthatlan ázalagjai képesek az egész vizegytemet átvilágítottá tenni; ez is hozzá adja tüneményes fényét a nemzetélet nagy forrongásaihoz.

Mikor Szobieszky megérkezett Lembergbe, saját seregénél tiszerte erősebb ellenfélt talált maga előtt. Annyi volt előttük a sirásó, hogy bizvást halottaknak nevezhették magukat.

És akkor az jutott neki eszébe, hogy meghivja magához a feleségét. Jöjjön oda gyermekével együtt vele eltemetkezni.

Más időben aggódott miatta, mikor maga csatába indult, a nőt elküldte Párisba. Akkor reménylette, hogy győzni fog. Most csak arra volt készen, hogy dicsőségesen eltemeti magát. Ehhez meghívta a feleségét és a gyermekét is, hadd temetkezzenek egy sirba.

És Mária Kazimira megjelent férje hívására gyermekével együtt a sirhalomnak szánt városban.

A köröskörül füstbe, lángba borult láthatár hirdeté, hogy a tatár török tábor zöme a fővezérrel együtt megérkezett.

Augusztus 24-ke volt, legforróbb nyári nap; délután négy órakor a Lemberg körüli halmokról özönlött alá az ellenséges tábor. Szobieszky elhatározá, hogy nem várja be a támadást, hanem ő maga indul ellenére rohammal.

Halálmerénylet volt az!

Wisznovieczky odaborult a lábaihoz, átölelte a térdeit, úgy könyörgött neki, hogy ne vigye a biztos mézárszékre királyi életét.

Szobieszky keserűen mondá neki:

- Csinálok magamnak egy mauzoleumot, hogy alatta fekügyem. Dicsőt, de drágát. Nektek nem kerül semmibe: csak hazafiak csontjából lesz rakva. Az alatt fogok fekünni.

- Felejtsd el, a mit mondtam! Engedd, hogy jóvá tegyem halálommal. Engedd, hogy én vezessem rohamra a sereget.

- Te is ott fogsz lenni. És látni fogod, hogy hal meg a zsarnok, a kit nemzete halálra ítelt.

És neje, kis gyermekével együtt nem váltá fel a könyörgő főurat, hogy őt visszatartsa. Ő az alatt, míg férje a harcba rohamt, ott térdelt a templomban, a nagy nemzeti vértanu, Kotska Szaniszló szobra előtt s Istenhez imádkozott segítségért.

Szobieszky azt mondá lovas dandárainak: »ma csak karddal fogunk harcolni, nincs szükség a dárdákra!« s azzal elszedette a lovasoktól a lándzsákat mind s azokat kitüzette a halmok

mögé, az utak árkaiba, hogy messzire csillogó hegyeikről azt higgye az ellenség, mintha ott még tartalékhadak állnának készen.

S egy tartalék-had csakugyan segélyére sietett.

Szobieszkyt úgy hívták gyors hadműveleteiért, hogy »vihar«. Testvére érkezett meg: az igazi vihar.

Az északi láthatár egyszerre elborult s égre emelkedő porfelleget hajtva maga előtt, rohant a zivatar a síkra alá. Az égi és földi csodáknak napja volt ez. Az afrikai hőségre hirtelen oly hózivatar következett, mintha a Nemere tartaná menyegzőjét: hózivatar és menykőhullás, közbe pedig kardcsattogás és csataordítás. - Szobieszky, szövetségesével, a hóviharral együtt támadta meg az ellenséget. Neki barátja volt a hideg szél, a hó, amannak megölője. - Ő neki hadi terve volt, jól kiszámított, összevetett praktika, amaz azt sem tudta, merre van előre, merre hátra? János király maga rohant dandára élén az első támadásra, s Nureddin seregei szétbomlottak előtte. Az oldala mellett vágató marseillei érsek alól két lovat kilőttek a csatában; a királyt nem érte semmi vész. Az ellenség óriási tömegei egymást gátolták mozdulataikban. Szobieszky, ha egy helyütt szétzavart egy dandárt, azt hagyta futni, maga a másik ellen fordult s ott jelent meg, a hol nem várták a sűrű hófúvásban. Nureddinnek egész rengeteg tábor szétrobbant - a két »vihar« előtt, s azok üldözik őt naplementig, míg szétverték tökéletesen. Mikor alkonyatra a vihar elcsendesült, Mária Kazimira királyné Lemberg fellegvárának ormáról szétekintve, egy nagy szemfedelelt látott maga előtt, mely a megölt ellenséget takarja: a hómezőt deréknyárban, s e hómezőn visszatérő férjét és hőseit az elfoglalt zászlókkal.

XXIX.

Megmondta azt a »fekete tyúk!« Mikor Lemberg alá megérkezett a nagy derékhad, az ütközet előtt a tatár szultán jóslatot tartatott. A tatár augurok egy fekete tyukot bocsátottak szabadon. Ha az Lemberg felé fut, akkor bizonyos a diadal. Egyszerre azonban a fekete tyúk visszafordult s ijedten repült vissza a török táborba. Ez vész-jel volt. Meg volt jósolva a nagy kudarcz előre. Még egy ostoba tyúknak a röpte is befolyással bír az ütközet eldöntésére. A tatárhad előre látta, hogy megverik.

A vihar elmúlt, de Szobieszky megmaradt viharinak; tovább verte a futó Nureddint, megérkezett Trembowla alá, hol Ibrahim az ötödik rohamot intézte a hős Chrazanovszkyak ellen. Egy dombtetőről husz ágyu dörejével adta hirül az ostromlottaknak, hogy megérkezett fölmentésökre, s az ősz muzulmán vezér futva vitte vissza vert seregét a Dnieszteren és a Pruthon, a Dunán innen meg se szállt pihenni. Szobieszky ötezer vitézzel üldözte a százötvenezernyi ellent.

Istenkisértésnek látszott; - Isten ítélete volt az!

Wisznowieczky és mindazok, akik János király ellen összeesküdtek, odagyültek most köréje, nem hogy a zsarnok ellen hozott halálítéletüket végrehajtsák, hanem hogy őt a haláltól megőrizzék. Szobieszky rohant előre: ők mindenütt az oldalán. »Bocsáss meg! Felejtsd el a bántást! Tartsd meg magadat!«

Nem engedett nekik. »Mennem kell előre, a mig meg nem halok. Meg kell halni annak a királynak, a kinek van egy embere az országában, a ki őt nem szereti!«

Rettenetes mondás volt! S aki azt kimondta, annak azt megtenni is volt bátorsága. Egyik csoda után a másikat követte el. Csoda volt minden győzelme, csoda volt életben maradása.

Utoljára azt tették vele az összeesküvők, hogy mikor már a Dnieszteren is átkergette az egész török hadsereget s készült azt még tovább is üzni, akkor felgyújtották előtte a Dnieszter hidját Khoczimnál. Ezzel gyökeresen meg lett akadályozva, hogy fogadását megtarthassa, hogy meghaljon.

Akkor azután oda mentek eléje, körülvették, meghajták előtte térdeiket, s mindnyájuk nevében az ősz Wisznowieczky így szólt hozzá:

»Most már az a király vagy Lengyelországban, a kinek egy embere sincs, a ki őt ne szeresse, nekünk sincs egyéb dolgunk, mint hogy téged vigyünk Krakkóba megkoronázni.«

Ezzel egy fejezet be lett rekesztve a Szobieszky család regényében.

Többé orgyilokkal nem fenyegette őt senki.

És még egy csodát jegyzett fel a történelem, a mit a világszellem asszony-kézre bizott. - A szerály első asszonya, a s u l t a n a a s z s z e k i, a szép lengyel hölgy rávette a szultánt, hogy kössön békét Lengyelországgal, s fordítsa egész erejét Bécs ellen. Hasztalan volt a római birodalom minden követeinek cselszövénye, Sztambulban ugy, mint Varsóban, megbuktatta őket az első és örök nagyhatalom, mely áll azóta, a mikor még csak egy nagyhatalom volt Európában, s áll most, a mikor a sajtóval együtt hatot csufolnak így, és állni fog örökké: a női varázs.

A diván békét kötött Szobieszkyvel, s a lengyel országgyűlés egyhangulag határozá el a király és királyné megkoronáztatását.

A krakkói székesegyházban az oltár előtt két sorban vannak eltemetve a megholt királyok. A lengyel királyokat kétszer temették el: rögtön halálok után a varsói egyház sirboltjába: ott vártak azután, a míg egy új király érkezett, a ki megérdemelte, hogy egész pompával koronázzák meg a krakkói székesegyházban. János Kazimir és Koributh Mihály előkerültek koporsóikban a varsói kriptából s az ő hatlovas gyászszekereik nyiták meg a koronázási menetet. A gyászszekér után járult gyalog és hajadonfővel az élő király és a királyné. A koronázás a gyászpompával kezdődött. A koporsókat letették a ravatalra, s akkor öt herold lovagolt be a templomba feketével bevont paripákon, a királyi és hadvezéri jelvényeket hozva kezében, koronát, jogart, ország almáját, - kardot és lándzsát. Azokat a két koporsó fölött darabokra törték. Csak ekkor lett megszüntté a megholt királyok uralkodása, csak akkor léphetett helyökbe az új király.

Egész Lengyelország színe, java ott volt a koronázáson. De meg a salakja is. Több mint ezer volt a nyavalyatörösök száma, kiket akkoriban ördögösöknek neveztek, s kik az ország minden részéből összegyülekeztek rémordításaik kardalával megdicsőíteni az ünnepélyt. E szerencsétlenektől hemzsegett kis Lengyelország. S az volt a néphit, hogy a kit azok megáldanak, az szerencsés lesz teljes életében. De mikor aztán Olszovszki az ország primása, elmondá a fényes templomi gyülekezet előtt, miket tett az országért Szobieszky, s mennyi része volt tetteiben Mária Kazimirának? mikor Szobieszky homlokát hétszer fölkenve a szent chrysmával, a koronával érinté, s azután a királynénak intett, hogy készüljön a korona elfogadásához, amidőn annak haját egészen le kellett bontani, hogy az aláomló gazdag hajsátor, mint egy második királyi palást, takarta be egész sarkig, akkor a templomot betöltő fényes ünnepi sereg örömkialtása még az ördögösök ordítását is túlhangzotta.

S a király koronázási pompáját emelték az európai hatalmasságok fényes követségei egymással versenyző fényes kíséreteikkel, ott volt a persa sah küldötte is keleti pompával ragyogó dandára élén; de a legfeltünőbb alak volt valamennyi idegen fényes ur között, egy kicsiny kis ország uralkodójának, Apaffi Mihály Erdély nagyfejedelemének követe: Tököly Imre. Ekkor még csak magyar főnemes, de nemsokára a magyar szabadságharcz vezére, s nemzeti király.

E koronázási nappal Lengyelország történetében egész forduló pont állt be. A török szultán még egy sikertelen ostrom után, mely ismét Szobieszky és Mária Kazimira egyesült hősi erőfeszítésén tört meg, békét kötött Lengyelországgal. Fedor czár meghalt s utódjának még sok baja volt saját országa népeivel, Lengyelországot senki sem támadta meg, de mindenki versenyzett a barátságáért. Európa első hatalmasságai. S a lengyel e rokonszenvet, e sokaktól kért baráti jobbot egy szegény, elnyomott, szenvedő nemzetnek adta önkényt: a magyarnak.

Szobieszky megszerette Tököly Imrét az első találkozás óta, s engedélyt adott rá Boham lovagnak és Lubomirszkynek, hogy a magyar szabadságharczosok számára segélycsapatokat toborzanak. A két vezér hatezer harcossal kelt át a Kárpátokon, s segített Tökölynek diadalmas hadjáratában Lipót császár hadseregei ellen; míg a Duna felől ugyanazon roppant ozmán tábor, mely az előtt Lengyelországot ostromolta, irányt váltva, a római birodalom ellen nyomult előre. XIV. Lajos seregei is mindenütt győztek a császári seregek fölött. A római birodalom napjai meg voltak számlálva.

Ámde még nem volt a jezsuita fegyvertár kiürülve egészen.

Ha nem sikerült Szobieszkyt a diaetán megbuktatni, a harctéren megtörni, palotájában meggyilkolni, vagy jellemében megfordítani, ha diadal kísérte minden téren; még volt egy tér, a hol nincs legyőzhetlen ember, még volt egy fedetlen része a hősnek, a mit nem véd meg semmi páncél. A jezsuiták tudnak mérget keverni - ital nélkül is.

Szobieszky boldog férj volt. A legszebb és a leghivebb asszony férje. Mikor Mária Kazimirát megkoronázták, mindenki azt kiáltá körülé, hogy »éljen az első asszony, a legszebb asszony, a legjobb asszony Lengyelországban!« S ő maga is ezt kiáltotta.

Mikor a korona érte Mária Kazimira fejét, akkor a királyné magas jó reményben volt, abban az állapotban, a mikor még a római köztársaság is királynőnek tekinté az asszonyt s lictoraival tisztelegtek előtte az utcán. Ketten lettek megkoronázva: ő és a szive alatt hordott gyermek (a kit ezért jobban is szeretett mindig az első szülötténél.)

Lebetegedését Párisban akarta bevárni, királyi komája XIV. Lajos udvaránál, s előre küldé Bethunet, hogy fogadtatását előkészitse.

XIV. Lajos ez alkalomra a hercegi kékszalaggal szándékozott feldiszíteni Szobieszkyt.

Ha Koributh Mihályt a római császár az aranygyapjas rend szalagjával tünteté ki: ugy következett, hogy a francia király meg Szobieszkyt tisztelje meg a francia trónnak e legfényesebb díszajándékával.

A jó D'Arquien, az öreg, azonban még mindig csak duc és père volt - kis betűvel; s Mária Kazimira azt a kegyet kívánta a francia királytól, hogy adja inkább a kék szalagot »atyjának«.

A Rieux-i hercegség épen megürült, s D'Arquien marquisnak még akkor megígérte a hercegi címet XIV-dik Lajos, mikor Gonzaga Máriát rábirta, hogy menjen el királynénak a vén Ulászló mellé. Egy kis, nagyon megerthető, hiúság is járult ez óhajtáshoz. - D'Arquien Mária Kazimirát, a hétszer felkent chrysuma olaj nem óvta meg attól, hogy a versaillesi udvarnál a királyné és a kegyenc-hölgyek azt mondják neki: »hogyan van ön marquisnő?« Mert hisz egy »lengyel« királynét csak nem szólíthat a francia királyné »testvérnek« s a francia hercegnők nem címezhetik »felség«-nek! De ha egyszer francia hercegnő a címe, akkor legalább azt meg kell neki adni.

Tehát a Rieux-i hercegséget kérték XIV-dik Lajostól D'Arquien papának s semmi ok nem volt reá, hogy ez meg legyen tagadva.

Egy napon, mikor már a királyné épen csak Bethune visszaérkeztére várt, hogy Franciaország felé utra keljen, Wawra, az udvari bohóc meséivel mulattatá a türelmetlenkedő urnőt.

»Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy ifju lovag, ki a távol Sarmaták országából elvándorolt a fényes Versaillesba, s beállt a francia király testőrhadnagyának. A fiatal sarmata délczeg ifju volt. Lutesia hölgyei bolondultak utána. Egynek közülök, a szép Brisacier asszonynak aztán az ifju testőrhadnagy segített észére térni. Derék pénzváltó felesége volt a hölgy, a ki nem igen vette észre, ha a pénzei közé egy hamis veretü is keveredett. Az ifju testőrhadnagy azután tovább ment s lett belőle király. Mikor aztán már király lett s sok pénz megfordult a kezén, egyszer a hamis pénz is vissza került hozzá, s azt mondá neki: »apám, nem ismeresz? Pedig a te képed viselem!« - Traillom lárom! - Ilyenek a testőrhadnagyok mind! - »Az ördög tud felőled valamit!« felel mogorván a király. - Ilyenek a királyok mind!«

A féltés lángra volt lobbantva Mária Kazimira szívében.

- Mit tudsz te e dologról?

- Én nem oly sokat, mint egy karmelita, a ki fontos levelekkel érkezett III. János királyhoz Versaillesból.

- Hozd ide nekem azt a Karmelitát!

Wawra előkészité a francia szerzetest, a ki azután elmondá a királynénak az egész regényes történetet: miszerint Szobieszky János, mikor még fiatal testőrtiszt volt Lajos udvaránál,

szerelmi viszonyban állt egy madame Brisacier-val. E barátság következménye volt egy ifju Brisacier, ki jelenleg a francia királyné belső titkárja. Most, midőn Szobieszky világszerte felmagasztaltatik, Brisacierné eljöttnek látta az időt, hogy gyalázatából dicsőséget csináljon, s fiának bevallja, hogy ő a dicső Szobieszky Jánosnak a gyermeke. E reményteljes sarjnak fényes, eredetéhez méltó név és állás kell. A francia királyné a nagy Szobieszky iránti hódolatát véli az által kifejezni, ha azt kívánja, hogy a Rieux-i hercegség az ifju Brisaciernek, Szobieszky természetes fiának adományoztassék.

Egy vesztett ütközetnek a hire nem lett volna olyan rettenetes Mária Kazimirára nézve, mint ez a rágalom.

Mert rágalom volt az elejétől végig.

Szobieszky azt felelte feleségének: »esküszöm neked, hogy te voltál első, te vagy egyetlen szerelmem. Kivüled más asszony nem létezett reám nézve soha.«

Az ilyen esküt még egy király szájából is nehezen hiszik el.

A ki XIV-dik Lajos udvaránál mint testőrtiszt szolgált valaha!

Hasztalan mondta el János neje előtt fiatal éveinek történetét, ami csak a küzdelmek, komoly tanulmányok, férfias testgyakorlatok, vészterhes utazások szakadatlan krónikája volt, hogy büszkesége, magas vágyai úgy betölték egész lelkét, miként annak egy gondolatja sem lehetett hiu kedvcsapongások után: a nőt soha se nyugtatá meg egészen. Az ilyen tövis benn török.

S még azt, hogy e titkot megtudta, megbocsátotta volna a nő: de azt, hogy mások is megtudták! azt nem bírta elviselni. Ez eset óta mind a sirig gyötrötte magát és saját gyötrelme által a férjét féltékenységével. Levelei, miket a táborozás alatt férjéhez irt, s annak a válaszai mind tanuskodtak a kinos lelki állapotról. A királyi pár boldogsága meg volt mérgezve.

S aztán voltak, a kik a rágalmat világhírűvé tudták tenni. Megnyerték a francia királynét magát, hogy irjon leveleket Szobieszkynek Brisacier elismerése végett; eleresztettek a közhir szárnyára egy mende-mondát, hogy Brisacier egy százezer talléros kötelezvényt küldött Szobieszkynek azért, hogy őt, mint természetes fiát, ajánlja a rieux-i hercegségre, s hogy Szobieszky azt elfogadta. Ó! a lengyel király! a korona nélkül is dynasta! Ki milliókat dobott oda saját kincstárából, ha szüksége volt rá a közügynek, vagy köznyomornak, de a ki vesztegetésre soha egy lengyel garast ki nem adott: hogy ez engedje most magát megvesztegetni piszok pénzzel, egy nyomorult kalandor által, kinek soha száztallér sem volt együtt a zsebében! - Elhitték! - Hiszen mentül eszeveszettebb a rossz hír, s mentül fényesebb, magasabb az ember, a kiről azt kikiáltják, annál kedvesebben fogadják azt. - Párisban chansonetteket irtak e tréfás esetről, s Mária Kazimirának azt is hirül hozták.

A királyné akkor aztán azt mondta, hogy nem kell már a »cordon bleu« se az apjának, se a férjének; legyen rieux-i herceg, a kinek tetszik; a jó D'Arquien csak maradjon tovább isduc kis betűvel; - ő maga sem utazott el Párizsba; hanem otthon maradt a keserűségével.

Talán e lelki harcnak volt befolyása másodszülött gyermekének lelkületére. Az a bátyja elleni gyűlöletet hozta magával a világra, mely gyűlölet végzetessé lett Lengyelországra nézve.

Végre Szobieszky maga is türhetlennek találta a Brisacierrel való boszantást, s a francia királyhoz fordult e miatt. XIV-dik Lajos igazságot szolgáltatott neki. Brisacier anyját bezáratta a Bastillebe, a nyomorult kalandor maga megszökött, s hol orosz, hol angol szolgálatban folytatta vakmerő vállalkozásait: utoljára Amerikában veszett el.

Hanem két dolog megmaradt belőle: a mire valakinek szüksége volt: a lengyel királyi párnak megzavart házi boldogsága s a lengyel udvarnak elhidegülése a francia iránt.

XIV-dik Lajos sejtette, hogy a lengyel királyi párból legalább az egyik fél fel van ingerülve ellene s ez nagy baj volt ránézve. Vitry, a püspök, csak hivatalos képviselője volt Franciaországnak Varsóban, az igazinak Bethune marquisnak kellett volna lenni, a ki e szolgálatáért gazdagon mért évdíjt huzott. XIV-dik Lajos gyanakodott Bethunere. Ez is veje volt D'Arquien marquisnak, a ki nem kapta meg a herczegséget. S a feleségek haragja olyan betegség, a mi a férjekre elragad.

Nem volt fölösleges még egy második titkos követet küldeni Varsóba, a ki az első titkos követ eljárására felügyeljen.

Elküldték Varsóba Gravel marquist.

XXX.

Gravel marquis tökéletes udvaronc volt, a ki az első tekintetre kitalálta, hol kell hozzá kezdenie a feladatához.

Bethune marquisnő szép asszony volt, - és ezt tudta.

A két D'Arquien iker-testvér mintha teljesen megosztott volna a Gonzaga-örökségen, a mit eltitkolt anyjuk hagyott rájuk: Mária Kazimirának jutott minden büszkeség, nagyravágyás, hűség, szenvedély; Leonorának minden könnyelműség, csapodárság, élvhajászat a Gonzaga-vérből.

Mária Kazimira egy koronához juttatta férjét, Eleonora is szerzett a jó Bethunenak koronát, - de a miről jobb nem beszélni.

Gravel ott kezdte félhivatalos küldetését, hogy egész hódolatával fordult a szép főkincstárnokné felé. Törekvései nem maradtak sikertelenek. A marquis délczég férfi volt és finom társalgó. - Nem sokára azon kedvező üzenetet küldhette haza Versaillesba, hogy minden a legjobb kerékvágásban van: a francia befolyás helyre van állítva.

Csakhogy a bécsi udvarnak is ott voltak a szemei, hogy mindent meglásson. A bohóc Wawra észrevette a veszedelmes sakkhuzást, s tudott tenni róla.

A szép francia lovagot meg lehetett buktatni - egy még szebb olasz lovaggal.

Ilyen is állt készen.

A bécsi udvarnál volt egy fiatal olasz nobili, nápolyi születésű: Sardis Beppo. Férfi, a minő az asszonyok ideálja. Fenekig romlott szív, csábító szép arczczal. Ez lett elküldve Varsóba, mint rendkívüli követ.

Az olasz értett a megbizásához. A francziától még nem foglaltak el oly hirtelen első ostrommal egy várat, mint Sardis lovag Gravel marquistól a szép Eleonora szívét.

Az előbbi szerető el lett feledve.

De Sardis loagnak nem ebből állt minden feladata; hanem a francziát egész királyostól kiűzni Varsóból.

Mikor már egészen birta a hölgy szívét, akkor elkezdte a féltékenyt játszani.

Egyszer, egy boldog pásztor óra után, ezt a talányt mondta a nőnek:

»Találd ki, mi az: a mi ha nagyon kevés, akkor sokféle elosztható, ha nagyon sok, eloszthatatlan.«

A nő kitalálta: »a szerelem.«

»Olyan az enyim, mint az az utolsó.«

»És az enyim?«

»Mint amaz első.«

»Nézzed, neked adom azt a gyűrűt, a mit ősanjáimon kezdve, valamennyi asszonya családomnak csak akkor adott oda valakinek, ha igen nagyon szeretett. Én nem adtam azt még senkinek. Egy csont karika csupán, a mi körül a leghűbben szerető asszonynak egy hajszála van tekerve. Ezért a gyűrűért, a kik elajándékozzák, elkárhoznak: úgy szeretnek.«

»Szivem fölött fogom viselni«, mondá az olasz. »De ha már most ide adtad azt, a mi drágább volt a gyémántnál, add ide azt is, a mi olcsóbb a szemétnél: Gravelnek a leveleit, a miket hozzád irt.«

»Ah! Te azt hiszed, hogy azokból mást tudhatnál meg, mint azt, hogy ő szeretett engem; de én őt soha?«

»Hinném, ha látnám.« (Szólt az olasz. És pedig nem azt akarta ő megtudni Gravel leveleiből, hogy volt-e a francia boldog? hanem azt, hogy kezdett-e Bethune marquisnővel politikai cselszövényt?)

»Győződjél meg róla«, szóló a delnő, s odavezette Sardis lovagot írószekrényéhez.

Az a szekrény az asztalos művészet remeke volt: fiókja nem nyílt kulcsra, hanem talányra. Egy sor billentyű volt az alján, melyeknek kombinált megnyomására lehetett csak azt kihuzni. A ki a talány betűit nem ismerte, fel nem nyithatta azt. Annyira azonban ki lehetett huzni a fiókot, hogy egy tollszárnyi nyílás támadjon rajta, a mikor egy rejtett gép oly dobolást, csengetést, kerepelést támasztott a szekrény belsejében, hogy azt az egész palotában meg kellett hallani. E stratagema mellett más, mint a ki a billentyűk titkát bírta, még csak kísérletet sem tehetett a szekrény felnyitására, a nélkül, hogy magát rögtön elárulja. Itt tartotta Eleonora Gravel leveleit. A fiókot egyedül a delnő tudta kinyitni.

Ott voltak (legfelül) Gravel levelei is a gyűjteményben, vékony arany zsinórral egymáshoz kötve.

»Vedd, és olvasd!«

Kiválasztott gyönyörűség lehet az! egy epedő, egy kétségbeesett imádó ömlengéseit olvasni - annak, ki boldogítva van! s nevetni amannak a fohászain, - párosan.

Sardis lovagnak meg lett adva az a gyönyör.

De mit gondolt ő erre a gyönyörre most! azt csak az arcza mutatta: a szívében harag volt a fölött, hogy csak »ezt« találta a levelekben: semmi államtitkot, semmi politikai cselszövényt, a mit igazán keresett. Üres szalma volt rá nézve az egész fölfedezés.

Ekkor valami jutott eszébe.

Lehetne ezt kincscsé változtatni mind! Csak kézre lehetne keríteni!

Hanem ebben az egyben Eleonora kérlelhetlen volt. Azokat a leveleket még Sardis lovag szép szemeinek sem áldozta fel. Tehát vándoroljanak vissza hozzájárulhatlan rejtekükbe.

Sardis lovag folytatta a tervét.

A mig Eleonora Gravel levelkét egyenkint visszadugdosta finom chinai papirborítékjaikba, az alatt Sardis lebontotta a kapott gyűrűről azt a körüle csavart hajszálat. Azt a hosszú aranyveres hajszálat, mely egykor a legszebb Gonzaga urhölgy fonadékaiból lett kiszakítva, a mihez annyi emlék és varázs, és szívbeli babona volt kötve: azt ő észrevétlenül hozzákötötte az arany fonálhoz, a mivel aztán ő maga egész gyöngéd előzékenységgel segített újra összekötni a végig olvasott édes levelkéket, s ő maga helyezte el azokat abba a szegletbe, a honnan azokat elővették. A hozzákötött hajszál vége kívül maradt...

Az volt a kérdés, hogy az a vékony hajszál nem szakad-e el az alatt, a mig egy összekötött levélcsomagot azon a szűk hasadékon, a mit a megrántott fiók enged, kihuznak vele?

Sardis lovagnak volt egy megvesztegetett frajja a kincstárnoknő szolgálatában, ki ezt a tolvajremeket urnője távollétében szerencsésen véghez tudta vinni. Még az nap este birtokába jutott Sardis Gravel marquis szerelmes leveleinek.

Nos aztán?

Mire volt neki jó egy csoport billet doux, egy nemes lovag által egy nemes urhölggyhöz írva? Ha el akarta azokat árulni talán Bethune marquisnak, azzal legfeljebb annyit érhetett el, hogy a két franczia közül egyik a másiknak egy karddöfést fog adni s azzal az egész ügy be lesz fejezve: az árulót azonban előbb mind a kettő meg fogja korbácsolni.

Egészen másra volt jó ez a levélsomag Sardis kezében.

XXXI.

Volt egy chansonette, a mit Versaillesban a Brisacier-féle esetre készítettek. Akkoriban nagy divatja volt ennek a gúnyirodalomnak. A chansonette refraineje ez volt:

»Je fis le roy mon père:
Le roy me fera paire.«
(»Királyt én atyámmá tettem:
Király herczeggé tesz engem.«)

A hirhedett gúnydal végsorai Mária Kazimira füleig elhatoltak.

S a féltékenység tudványa nagyobb, mint a beteg ember szomja.

A királyné epedett e gúnydal után. Meg akarta annak ismerni minden strófáját, magába szivni az egész keserü mérget. Meg akarta tudni, minő gonosztetteket birtak hát napvilágra hozni az ő férje felől. Azon imádott, bálványozott férfiről, kiről ő azt hitte, hogy az oly tökéletes, mint egy Isten; s most aztán kisül rá, hogy ő is csak hamis isten: csak Jupiter.

- Ön egy nagy szivességet tehetne nekem: suttogá egy napon a királyné az udvarias Gravel lovagnak. - Szerezze meg nekem Versaillesból azt a bizonyos chansonettet.

- Nem fog megharagudni a király?

- Meg akarom őt vele tréfálni. Nem tudja meg soha, hogyan jutottam hozzá? Ha megérkezik a dal, tegye ön boritékba, s adja át a francia komornának, ez jó titoktartó.

Gravel marquis megígérte a királynénak, hogy megszerzi a számára azt a mulatságot. Nem is kellett a chansonetteért Versaillesba fárasztani a futárját: meg volt az nála, csak szépen le kellett írnia a királyné számára, s aztán titokban a francia komorna kezébe juttatni, a ki azt azután átadta urnőjének.

Az a komorna is a bécsi cselszövők megvesztegetett kéme volt.

A királynénak most már adatok voltak a kezében; - mert a chansonette hiteles okmány. Szobieszky minden találkozásuknál kénytelen volt tünni a csipkedő czélzásokat, a mikkel a sértett női becsvágy elégtételt szokott venni magának. Hanem oly nagylelkű volt, hogy mindenkinek meg tudott bocsátani: - még a nejének is. (Ez pedig nehéz feladat!)

Olyan nagyon szerette Mária Kazimirát, hogy annak még a féltékenysége is az asszonyi remeket kiegészítő vonásul tünt föl előtte. Még a gunyolódásaiért is háládatos volt. Megsérthető volt; de megharagítható nem.

Különben is nagy gondok foglalták el lelkét. Egész Európa egy nagy átalakulásnak ment eléje.

Egy nagy, sok darabból összetett birodalom készült végfeloszlásához, a nagy »római szent birodalom.«

Vesztett hadjáratok után, megfosztva Spanyolországtól, legyőzve Németországban a francia hadvezérektől, csak a kegyelem csapásra látszott még várni, s az elháríthatatlanul közeledett feléje a diadalmas félhold hadseregeivel. A magyarok összetörték a kezeikre vert lánczot, s Tököli győztes seregei hajtották magok előtt a jezsuitákkal szövetséges tábort. A szultán megtette magyar királylyá az ifju fővezért s csak a koronát kellett még elvenni Lipót császártól: az ország már el volt tőle véve.

Kara Musztafa, a török birodalom akkori vezetője, kimondá a nagy szót, hogy »addig nem fog megpihenni, a míg Rómában a szent Péter templomából istállót nem csinál a szultán lovai számára!« Bécs csak az első állomás volt számára. Hét évig gyűjtötte a hadsereget a mohamedán világ minden részéből; hét évig látta Magyarország gyülekezni Ázsia és Afrika minden harci népeit rónáin, az élelem-szállító tevék hosszú sorát, s a gabonával, lőszerrel terhelt hajókat a Dunán, s ezereit a szekereknek, mik a török tábor podgyászatát szállíták utána. Soha nagyobb és fényesebb hadsereg nem vonult keresztül Magyarországon.

Lipót császárnak egyedüli reménye volt a sokszor megsértett lengyel nemzet és Szobieszky. Egyedüli félelmes ellensége a töröknek ez volt. A francia udvar jól tudta ezt, s minden rugót mozgásba hozott, hogy a lengyelek szövetségét Ausztriával megakadályozza. Varsó el lett árasztva röpiratokkal, melyek a lengyel nemzetnek a magyar iránti rokonszenvét hirdették, s az Ausztria elleni gyűlöletet szították: a francia követ Morstyn lovag maga körül gyűjtötte mind azokat a lengyel főurakat, a kik a francia pártot képezték, s előkészíté a tervet, hogy Szobieszkyt letegyék a trónról, s helyébe Jablonszky Szaniszlót emeljék, a korona nagy hetmanját. Ha másképp nem megy: meg kell ölni a királyt.

Egy hajszálon függött minden, - s ez a hajszál nem szakadt el.

A királyt az országlás gondjai foglalták el egész nap, s mikor a pihenés rövid idejére családjá körébe vonult vissza, akkor ott enyhülés helyett újabb kínzásra talált, a feleség féltékenykedésére. Ez, mikor alaptalan, még ingerel is. A két házastárs között heves összezördülések fordultak elő, amiket az udvari bolond megtudott.

- Komám te! mondá egyszer a királynak. Tudod, hogy minek a jelensége az, mikor egy asszony a férjét ok nélkül üli féltékenységével gyötri. Ez azt jelenti, hogy meg akarja előzni a férj féltékenységét. Mikor az asszony ok nélkül veszekedik, akkor bizonyos, hogy takargat valamit.

- Mit mondasz?

- Azt mondom, hogy jól tennéd, ha egyszer felkutatnád a feleséged írószekrényének a fiókjait, mert én úgy tudom, hogy van itt az udvarnál egy veszedelmes lovag, a ki az asszonyok körül nagyon szerencsés, s az a te királynédnak titokban leveleket küldöz.

- Az nem lehet.

- Gravel lovag a neve. Én magam láttam, mikor egy ilyen levelet suttyomba adott át a királyné udvarhölgyének, ujját a szája elé téve, s suttogva mondá: »a király meg ne tudja.«

- Bolond vagy!

- De a kisebbik.

Már a szívébe volt verve a tövis a királynak. Fölkereste a királynét.

Véletlen, sorsszeszély, a világszellem rendelése volt-e? hogy épen akkor, a midőn János Mária Kazimira szobájába ment, annál épen a testvére is ott volt, Eleonora.

A király mosolygó nyugalmat erőtetett.

- Te neked Gravel lovag levelkéket szokott küldeni titokban?

- Bohóság, szólt a királynő elpirulva.

- Mi van bennük?

- Francia chansonettek.

- Ha chansonettek, miért kell azokat titokban küldeni?

- Hogy a király meg ne lássa.

- De én meg akarom azokat látni.

Mária Kazimira a méltatlanul gyanúsított női erény büszkeségében elhallgatott: nem védekezett tovább. Az ő írószekrénye soha bezárva sem szokott lenni. Némán mutatott oda: győződjék meg felőle a király saját szemével, mit talál abban?

A király nem restelt kutatni. Meg is találta azokat a leveleket, a miknek boritékjain Gravel lovag írását megismeré. Aztán kibontá azokat s elkezdé olvasni.

Mária Kazimira félre fordult s büszke közönnyel kezdett el testvérel beszélgetni. Hanem Eleonora annál jobban figyelt Szobieszky arczvonásaira, kinek ábrázatja az olvasás alatt rémitő kifejezést öltött; szégyen, fájdalom, keserűség vegyült e kifejezésbe, míg valamennyit egybeolvasztá a kitörő harag. Indulatosan kiálta Mária Kazimirára.

- Asszonyom! Chansonettek ezek? A mik így kezdődnek: »ma princesse! ma dèesse!«

S oda tartá Mária Kazimira elé a szekrényében talált iratokat.

A királyné, mint egy álomittas bámult e levelekre. Ő nem ismerte azokat. Most látta először valamennyit.

De annál jobban rájuk ismert Eleonora; ő egykor keblében hordozta, ajkaival oly sokszor érinté azokat! Ezek az ő hozzá irt levelei voltak Gravel lovagnak.

A bécsi cselszövők a Bethunenétől ellopott szerelmes leveleket a királyné írószekrényébe csempészték át, a kinek még arról sem volt sejtelve, hogy azok Eleonorához lettek írva.

- Esküszöm az élő Istenre, hogy nem tudok e levelekről semmit.

- Hát én nem esküdtem-e az Istenre önnek, hogy nem tudok Brisacierről és az anyjáról semmit, s hitt-e ön nekem? Pedig az elmúlt volt; még ha véték lett volna is: olyan idő vétke, a mikor ön még nem volt nekem királyném. De ez az árulás mostani; friss: még meleg! Holott én önnek már királya vagyok!

- Férjem!

- Talán az is! De királya minden bizonynyal.

- És ön elhihetné azt én rólam, gyermekei anyjáról, a kinek nem volt boldogságom egyéb, mint gyermekeim fölnevelése, hogy én aljas gyönyöröket kerestem titokban?

- Nem elhitte-e ön is azt rólam; gyermekeinek atyjáról, kinek szintén nem volt egyébről álmom, örömem, gondolatom, mint róluk és önről: hogy én nem mondok igazat?

- Fölteheti ön ezt rólam? Én rólam? Ki együtt jártam önnel minden vészben, ki követtem önt, mikor meghívott magához, hogy temetkezzünk el egy sirba?

- Annál iszonyubb a bukás, mentül magasabbról történik az!

- Állíttasson ön törvényszék elé!

- Nem asszonyom. Hűtlen feleségeiket lefejeztetni csak angol királyok szokták, a kiknek »fölséges« a címük; a lengyel királyok, a kik »csak« nemes emberek: maguk ölik meg a hűtlenségen kapott nőt.

- Hát tegye ön azt.

- Elismeri ön, hogy e leveleket önhöz írta amaz ember?

Szobieszky képes volt egy »igen« szóért megölni azt a nőt, a kit jobban szeretett, mint az egész világot.

És Mária Kazimira képes volt az »igen« szót kimondani, azért, hogy Szobieszky által megölessék. Minek tovább élni, ha férje szerelmét elveszté?

Ekkor oda rohant közéjük Eleonora s mind a kettőnek eltakarta ajkait kezével.

- Hallgassatok! s ne szidalmazzatok egymást és az Istent. - Ezek a levelek én hozzám lettek írva. Én vagyok az a nő, ki kötelességét elfeledte, ki esküjét megszegte, ki meggyalázta becsületét. Nekem kell meglakolnom. E levelek az én bűnöm. Könyvnélkül tudom mindannyinak a tartalmát. Százszor elolvastam őket. Bűnös gerjedelemből átszivtam azokat lelkem emlékezetébe. Engem ítéljete el, állítsatok pellengérré. E leveleket az én szekrényemből lopták ki, egy hajszál segélyével, gyalázatos árulással: azért, hogy ide csempészsék a királyné szekrényébe.

Mária Kazimira a hála elérékenyülésével tekintte Eleonorára, kiben nagyobb volt a testvéri szeretet, mint a saját női becsületének féltése, a ki inkább felfedte a saját hűtlenségét, mint hogy testvérét elhagyja veszni az ő hibája miatt.

Hanem Szobieszky arczáról még kétség és gyanu volt leolvasható. Hátha ez önfeláldozás alapja csak kegyes hazugság.

Eleonora vette észre e kételkedést, s hévvel folytató:

- Ha kétkedik ön szavaimban, foglaltassa le Gravel iratait. Meg fogja közöttök találni az én saját leveleimet, a mikben mindezen levelekre választ adtam. Mert azt is megtettem.

Azzal szégyentől megsemmisülten rogyott össze ez önmagát semmivé tevő asszony. Kétségbeesett zokogása nagyobb bizonyíték volt minden tele írott papirlapnál.

Szobieszky keblére ölelte nejét s reszketve suttogá neki:

- Ne kétkedjünk egymásban többé. Most már tudom, mit szenvedhettél te, a mig megszűntél bennem hinni: mert a mit én ez órában szenvedtem, az fölér egy pokollal. Ne nyissunk ez ördög előtt ajtót többé.

S azzal inte neki, hogy maradjon és vigasztalja testvérét.

A király elsietett.

A folyosón találkozott a bohóczzal.

- Vicisti Galilèe! mondá neki. Hanem azért a feleségem ártatlan.

- De Gravel nem az!

- Azt majd megtudjuk azonnal.

XXXII.

A király drabantjai rögtön körülfogták Gravel lakását s a lovag tiltakozása daczára elkobozták iratait.

Szobieszky azt parancsolta, hogy rajta kívül senki se fürkészsze a lovag irományainak tartalmát, ő fogja azokat maga átvizsgálni.

A vizsgálatnak meglepő eredménye lett.

Először is megtalálta a király Gravel iratai között mindazokat a szerelmes leveleket, a miket az saját leveleire válaszul kapott. A kézvonások és a tartalom meggyőzték felőle, hogy azokat Eleonora írta.

Egészen boldognak érezte magát e felfedezés által.

Hanem a boldogság nem tartott sokáig.

Azoknál még sokkal nevezetesebb titkokat is talált a király Gravel lovag iratai között. A francia miniszterhez irt leveleit a francia követnek, ki azokat Gravel marquis révén szokta Versaillesba elküldeni. E levelekből mindent megtudott Szobieszky: az egész cselszövényt, melyet a háta mögött szőttek, fontak. Hogy a francia udvar maga, melynek ő oly hű szövetségese volt, dolgozik azon, hogy őt a trónról letaszítsa, csak azért, mert már nagyon erős és önálló lett neki! És minő hangon irtak róla? tele gúnynyal és megvetéssel, nevetségessé tették természetét, arcját, bajusz- és hajviseletét, apró házi szokásait, tréfára vették neje féltékenységét Brisacier miatt, és mind e gúny csak viszhang volt a versaillesi hangra a »tekintetes király« iránt, és neje az »ugynevezett« D'Arquien Mária iránt, ki egy francia »duc et père«-nek (kis betűvel) állítólagos leánya, de igazában egy Gonzaga-korcs, s mégis azt meri kívánni, hogy a francia király így szólítsa őt »hugom!« és a férjét így: »öcsém!« Quelle étourderie!

Ez nem volt elég.

Vitry, a francia követ levelei, miket a francia miniszterhez irt, gyalázták a lengyel nemzetet is, s azt híresztelték róla, hogy minden nagy embere megvehető pénzen. Szobieszky legjobb barátai, a legelőkelőbb főurak, saját fegyvertársai, a hozzá legközelebb álló hivatalnokok, kiket ő tett nagygyá, mind meg hagyták magukat vásároltatni, s egyike a legkedvesebb rokonainak kész volt a vérdíjt előre felvenni, hogy a királyt megölessen, s a koronát saját fejére tegye azután.

És ez épen akkor történik, a mikor ő, Szobieszky János, azon törekszik, hogy a világ minden elnyomott népeit felszabadítsa, a Kárpátokon túl úgy, mint a Peloponesusban! Mikor Lengyelországot nagygyá, hatalmassá, rettegetté alakítá át, mikor fél kezével Moszkváig, másikkal Adrinápolyig elér, s Lengyelország és a civilisált világ két ellenségének torkát szoritja velök! És most akarják őt a trónról lezuzott fővel letaszítani! Akarják saját országnagyjai, barátai s legfőbb barátja, a francia király.

Ez lesújtó csapás volt Szobieszky lelkének.

S hogy semmi kétség se maradjon fenn, oda volt mellékelve a lajstroma az összeesküvők neveinek: csakhogy titkos jegyekkel, a miknek a kulcsát egyedül a követ és a francia miniszter bírta, és még egy ember, a kit a követ megnevezett: »Morstyn.«

Ezt is Szobieszky emelte a legmagasabb államhivatalba. És ő vala az összeesküvés jobb keze.

Szobieszky sietett fel a senatusba a levelekkel.

Bizonyára ott találta mind azokat, a kik ellene össze voltak esküdve, trónja körül csoportosulva. - Felolvasta előttük de Vitry leveleit.

A megrémülés zsibbadt némasága követte szavait.

Ekkor így szólt a király:

- Ez mind hazugság! a lengyel nem lehet áruló! A lengyel férfiak nem lehetnek megvásárolhatók, mint a háremhölgyek a sztambuli rabszolgabazárban. Az egész egy alávaló rágalom.

S széttépve szórta szét a francia követ levelét.

Szavára kitört a vihar. A szenatus minden tagja felszökött helyéről s odarohant a király elé, esküdve, hogy ártatlan az árulásban.

Az egyedül megnevezett Morstynt mellén ragadva, oda ránczigálták a király lábaihoz s térdre nyomták, egy ember a hajába markolt, s úgy ordított rá, az üstökét czibálva:

»Add elő a titkos irás kulcsát, hadd tudjuk meg a gaz árulók nevét!«

(És meglehet, maga a követelő volt elsőnek felírva abba a lajstromba. Hanem a liga tagjai maguk siettek leghangosabban tiltakozni az árulás ellen.)

»Kinpadra kell őt vonni!« orditák a senatusban, »mig elő nem adja a titkos irás kulcsát!«

Végre Morstyn, a mint egyszer a torkát eleresztették, azt mondá, hogy ennek a kulcsnak nincs birtokában. Azt otthon tartja a podoliai kastélyában: engedjék oda menni, ott előadja.

»Meg kell tudnunk, kik az árulók közöttünk!« Kiáltá felhevülten Jablonovszky István. (Ő maga volt királyul kiszemelve az összeesküvők által Szobieszky helyébe.)

»Meg kell őket ismernünk!« kiáltá az egész gyülekezet.

A király pedig - talált egy égő viaszgyertyát a tanács asztalán, föléje tartá a papir lapot, melyre az összeesküvők nevei föl voltak írva, a papir lobbot vetett, s fekete foszlányai csendesen szállongtak el a nemes urak fejei fölött.

»Nincsenek!«

S ezzel a szóval kiverte valamennyinek a kezéből az orgyilkot.

A helyett kardjaikat rántották ki a főurak, s ott rögtön össze akarták aprítani Morstynt a király lábainál. A király betakarta a bűnöst a palástjával, nem hagyta bántani. Elviteté börtönbe s nyitva hagyatta a börtöne ajtaját, mi előtt ítéletet hoznának a fejére. Hadd szökjék!

XXXIII.

Ez az esemény képezte a forduló pontot a világtörténelemben.

A francia udvar által tervezett összeesküvés napvilágra jött egy cselszövény által, melynek sikerülte egy asszonyi hajszálon függött. A hajszál nem szakadt el, mely oly gyöngye, hanem e helyett elszakadt a láncz, mely Lengyelországot Franciaországhoz kötö, az az erős láncz.

Az a párt maga, mely a francziához szitott, megszegyenültében a legdühösebb ellensége lett a tegnapi szövetségesnek, mikor annak gúnyszavaiból megérté, hogy mily megvetett eszközül adta oda magát s ez fordult legdühösebben ellene.

Egész Varsó fellázadt a francia követ ellen. Az országgyűlésen törvényt hoztak, mely megtiltja a francia követnek Lengyelországban letelepülését, s egy szónok (a lithvaniai Tiszkievicz) azt indítványozá, hogy marquis de Vitrynek négyszáz botot kell veretni a talpára török módra! Ez az indítványa ugyan nem fogadtatott el, de Tiszkievicz azért esküdött égre és pokolra, hogy de Vitry még is meg fogja kapni a négyszáz botot a talpára. A francia követnek a hintáját az nap kövekkel dobálta meg a nép. A király tudtára adatta de Vitrynek és Gravelnek, hogy jó lesz az éjszaka oltalma alatt elhagyniok Varsót, minden hozzátartozandóikkal együtt.

S a két marquisnak igen jó sugallata volt, a midőn pompás hintajaikat, kíséreteikkel együtt a varsói főuton elbocsátva, ők maguk ketten, álruhába öltözve, egy paraszt szekéren mellékutakon igyekeztek kijutni az országból; mert bizonyára Varsótól egy napi járásra ott várt rájuk lesben Tiszkievicz négyszázad magával, s mindegyikénél volt egy mogyoró pácza; úgy akarta beváltani a fogadását. Jó szerencse, hogy csak az üres hintókat kapták meg.

A francia befolyás ezzel teljesen megbukott Varsóban.

S mily csekély okok miatt!

Azért, hogy D'Arquient nem irták Ducnak nagy betűvel, - azért, hogy a francia királyné egy marquisnak királynéva lett leányát nem akarta testvérének nevezni, - azért, hogy Sardis lovagnak olyan szép szemei voltak! - azért, hogy egy Gonzaga hajszál egy levélcsomagot megbirt.

És ezen a láthatatlan csekélységen mult, hogy Lengyelország Moszkva ellen forduljon, s hatalma teljében összezuzza a keletkező orosz birodalmat, elmult, hogy a török birodalom Bécs városát birodalma ötödik fővárosává tegye, a negyedik volt már Buda, - és elmult, hogy Budán egy Tököli királyi dynastiája örökítse meg magát. Megfordult a végzet!

XXXIV.

Szobieszky bölényvadászatra ment a Kárpátokba.

Azt mondta, hogy nincsen egyéb dolga, mint mulatni.

Történetesen épen akkor ment Tököli Imre is bölényt hajtani ugyanoda.

A két jó barát találkozása nem lehetett véletlen.

Szobieszky itt mondta el jövődő terveit őszintén Tökölinek.

Se a lengyel király, se a lengyel nemzet nem lett többé XIV. Lajos szövetségese a helyrehozhatlan sértések után.

Se Szobieszky, se a lengyel nép nem lett szövetségese a török hódítónak.

De azért mind Szobieszky, mind a lengyel nép megmaradnak a magyarok jó barátjainak.

Most meg fogják menteni a római szent birodalmat és annak császáriját a végveszedelemtől. S majd mikor aztán Lipót császár a megszabadított karjai közé öleli s így szól hozzá:

»Mivel köszönjem meg hősi segélyedet?«

Akkor azt fogja neki mondani Szobieszky:

»Add vissza Magyarországnak szabadságát!«

Ez lesz az egyedüli jutalma, díja, hősi segélyének.

A két nemes fejedelmi vezér, mint jó barát vált el egymástól.

Tököli már akkor tudta, hogy Szobieszky vele szemközt fog harcolni, - és még is ő mellette!

A versaillesi hírlapokban az lett elhíresztelve, hogy Szobieszky nem képes már semmi harczy tette: nagyon el van hizva s a köszvény összehúzta a lábait. De Vitry marquis ezzel a tréfával ütötte el a kudarczát, s a francziáknál mindig annak van igaza, a ki az embereket meg tudja nevetetni.

Nevettek rajta s chasonetteket csináltak belőle.

XXXV.

Kara Mustafa és Tököli Imre, kit a szultán Magyarország királyává emelt, Bécs alatt álltak már hadaikkal. Magyarország el volt veszve Lipótra nézve. A birodalmi főváros bástyáiról lehetett a láthatáron emelkedő vésztüzeket látni: a tatár előhadak hirmondóit. Éjszaka fáklya-világnál menekült a császár és a két császárné, a főhercegasszonyok és velük együtt hetvenezer lakos Bécs egyik kapuján át a Duna túl partjára. Az ifju császárné azt az éjt a szabad ég alatt tölté, sátor nélkül, szalmán fekve, egy bokortól védve a hideg szél ellen.

Kara Musztafa a várakat, erősségeket mind a háta mögött hagyva, egyenesen a fővárosnak tartott egész seregével.

A bécsiek nemsokára meglátták őket.

A milyen nagy Bécs városa, három nap alatt egy épen akkora új város támadt mellette, elpusztítója és eltemetője a másoknak. Egy új város, fényes sátorokból, melynek közepén, mint egy templom, emelkedett a fővezér sátora, érczetővel, selyem- és drága szőnyeg-falakkal; ragyogó az aranytól s repkedő a zászlóktól. E félhold alaku új város maga is utcákra volt osztva s az utcákban kereskedők, kalmárok bódéi felütve; ezerei a teherhordó tevéknek jártak-keltek a sorokban, közöttük tornyos palankint hordó elefántok: Ázsia, Afrika minden pompája együtt. Kara Mustafa egész szerályját elhozta magával; kíséretét fejedelmek képezték, Szelim Girai, Krimia khánja, Tököli Magyarország királya, Apafi Erdély nagyfejedelme, Cantacuzeno Szirván, Oláhország hoszpodárja. S míg a sánczkosarak mögül háromszáz ostromágyu szórta tűzgolyóit Bécs falaira, addig a nagyvezér az ezeregyéjszaka meséit regéltette magának bajadérei által.

Semmi sem mentheté meg Bécset kezei közül. Azt csak negyvenezer ember védte, s neki háromszázezer harczosa volt.

Rohammal is elfoglalhatta volna bizton, Spahijai lóháton ostromolták meg a Lipótvárost s egy hajrával elfoglalták azt. De kimélni akarta: nem a várost, hanem annak a kincseit. Ha rohammal veszi be, a győztes katonák osztoznak meg a kincsen; ha feladás mellett kapja meg, minden kincse a fővárosnak neki magának marad.

Ez a kapzsi kincsvágy mentette meg legelső sorban Bécset.

Kara Mustafa ötven napig dőzsölt a sátorában s hallgatta az odaliskjai meséit, míg árkászai folytatták a földalatti harczot tűzaknáikkal a bécsiek ellen. A háromszáz ágyu porrá lőtte már a főváros templomait, császári palotáját, a védőknek elfogyott már élelmük és lőszerük; maguk is ki voltak fáradva halálba; a félhold tábora általános ostromhoz készült s az Bécsnek temetkezési napja leendett.

Az általános rohamot megelőző éjszakán a török tábor minden zászlója előtt szurok-serpenyőket gyújtottak meg, hogy Bécs falairól alátekintve úgy tűnt föl e tábor, mint egy vészcsillagokból csoportosult félhold szörnyü képe.

De ugyanakkor a Szent-István tornyában álló ór a Kahlenberg tetején fellobogó tüzet jelzett. Ez Szobieszky tábor-tüze volt. Ő maga jött, oly hatalmas hadsereg élén, a minőt még lengyel király nem vezetett soha. Igaz, hogy gyalogságában némely zászlóalj mezitláb volt. - Hogy ne szégyeljük magukat a fényes bécsi urak ily rongyos emberek által megszabadíttatni, azt mondá róluk Szobieszky: »Ime ezeknek fogadásuk tartja, nem huzni fel más csizmát, mint a mit a megölt ellenségtől fognak elvenni.«

A hős király, miután a hosszú napon keresztül hadai rendezésében kifáradt, este ledőlt az őrtűz mellé s a földön fekvé levelet az ő szerelmes hitveséhez, a miben arra kéri, hogy ne keljen fel olyan korán, mert az árt az egészségének. Aláírva ez: »a te hű és imádó Seladonod.« S előtte volt a világot meghódítani támadt óriási tábor.

Másnap reggel nyolcz gólya érkezett meg a magas légben repülve s leszállt a Szt.-István tornyára fészket rakni - az ostromolt város közepett.

»Jó jel!« kiálták az ostromoltak. A madarak jóslata!

Ez a nap volt szeptember 12-ke, vasárnap. Évfordulója a khoczi diadálnapnak, s Szobieszky királyvá választásának.

Ezen a napon rohanta meg Szobieszky Kara Mustafa táborát.

Oldala mellett lovagolt első szülött fia, Jakab, 16 éves ifju: ki a midőn első harci próbáját megteendő, anyjától bucsut vett s azt sirni látta, azt kérdé tőle:

»Miért sirsz?«

»Azért, hogy kis öcséd még nem mehet veled!«

Lengyel asszonyhoz illő szó!

Öt hadoszlopra osztva, mint megannyi zuhatag omlott alá a Kahlenberg szakadékain át a lengyel tábor Kara Mustafára.

Ugyanakkor a nagyvezér általános rohamot fuvatott Bécs városa ellen. Roppant hadseregét három részre osztá fel. Lovasságát, a spahikat, szarácsiakat, az oláh és tatár hadakat Szobieszky ellen küldé; a janicsárokat és a válogatott testőrlovasságot magánál tartá; a többivel Bécs falait rohantatta meg. Ő maga asszonyai társaságában, biborpiros sátora alól nézte a nagyszerű harczjátékot, fekete kávéját szürcsölve.

Neki csak játék volt az. Két kis fiának a fejét simogatta a közben; egy kis szerecseny törpéje volt, a ki egy szelidített strucz madarat tánczoltatott körben előtte, s egy szemfényvesztő bohócza folytatott párbeszédet egy beszélő papagálylyal, a rabnői pávatoll legyezőkkel hűsíték, mert forró délután volt.

Igazán forró! Ezen a napon törte össze Szobieszky János a félhold uralmát.

Kara Mustafa nem akarta azt meglátni. Nem akarta a szemeinek elhinni, hogy csapatjai egymás után bomlanak szét s hogy háta megett az egész láthatárt takarja már a futó hadseregeitől felvert porfelleg.

Hiszen még az a tartalékhad, mely ő körülötte volt csoportosulva, maga is nagyobb és erősebb, mint az egész bécsi sereg és Szobieszky hada összevéve.

Estig, a mig feljött a hold (épen holdtölte volt), a török sereg kétharmada futásnak eredt.

Ekkor megjelent a nagyvezér előtt a Sheik-ul-Izlam, az egyház főpapja.

- Fuss innen, átkozott! Kiálta rá. Te, kinek dobzódásai, ostobasága, kapzsisága és restsége fordítá ellenünk Allah haragját. - Fuss! Az ütközetet elvesztéd. A hadsereget elvesztéd. Mentsd meg legalább az ország nagy zászlóját, hogy ellenség kezére ne kerüljön. Nézz fel az égre: és lásd meg, hogy maga az ég is ellenünk harczol.

Épen akkor egy nagyszerű teljes holdfogyatkozás látványa tűnt föl az égen. A mohamedán csapatok jelvényük elsötétedésében végveszedelmük jóslatos tüneményét látták s kétségbeesés szállta meg sziveiket.

Kara Mustafa ekkor szánta el magát a cselekvésre.

Előhozatta paripáját, mely alig tudott lépni az arany és drágakő terhétől s felült rá és parancsokat osztott.

De parancsát már nem fogadta senki.

Legjobb vezérei holtan feküdtek már a mezőn.

A csatatérről vágatva jött a hős Szelim Girai, tájékozó paripáján, vértől és portól belepve.

- Mit akarsz még? Kiálta a nagyvezérre. Fuss innen! Nem látod, hogy maga Szobieszky János jön reád?

Valóban ő közelített, maga a király. Az a biborveres sátor volt rohamának célja. Rá lehetett ismerni harcossai közepett gyémántos sisakjáról, ragyogó puzdrájáról, s arról az ezüst paizsról, melyet a hű Maczinszky hordozott oldala mellett; a mely paizst az astronomok a csillagok közé emeltek.

Arcza előtt futott mindenki, még a janicsárok is.

A roham, melylyel Szobieszky huszárjai az ellenálló sorok közé törtek, oly erőszakos volt, hogy valamennyi dárda kettétörött az első sor vitézei kezében, mikor ellenfeleik közé csaptak.

A jancsárhad is megfutott. Beteljesült az ősz szakállu uléma átka Kara Mustafán: »el fognak futni a vitézeid az ellenség kalpagjának látásától!«

A nagyvezér ekkor vette észre, hogy a végveszély szakad a fejére.

Leszökött aranytól görnyedő paripájáról, s két kis fiát öltre kapva, felugrott egy közönséges harci ménre, a mi futásra való volt.

A fiait sietett megmenteni, nem a próféta zászlóját, mely sátora előtt csüngött lelankadtan.

»Öljetek le mindent!« kiálta rabszolgáinak, s azzal kengyelvasát lova oldalába vágva, nyargalt bódultan a futó tömegén keresztül gázolva.

A rabszolgák végrehajták parancsát. Leölték a szép háremhölgyeket, kik még tegnap paradicsommá varázsolták a földet. Némelyiknek kis gyermeke is volt, annak a fejét széthasíták; azután leszurták a palankin hordó elefántokat, a teherhordó tevéket, elvágták a nyakát a szelidített struczmadárnak, hogy semmi se jusson élve az ellenség kezébe. Még a beszélő papagályt is meg akarták fojtani, de az kiszabadítá magát a kezeik közül, s aztán felrepült a levegőbe, onnan kiabálta alá a betanított mondást: »Allah buffáj! Allah mitrei chrestinnai«, s repült tova a gazdája után az egész futó tábor feje fölött.

Ez öldöklés valamennyi sátorban megújult: a verthad legyilkolta a magával hozott asszonyokat s a teherhordó állatokat ezernyi ezer számra.

A nagy ütközet el volt döntve. Hat pasa feküdt holtan a csatatéren, köztük az aleppoi és silistriai pasák. A török hadsereg nem létezett többé: a Bécs előtti tér hulláival volt fedve.

Mikor Szobieszky a nagyvezér pompás sátora elé megérkezett: a nagyvezér lovásza eléje vezette Kara Mustafa paripáját, az arany nyereggel; a nyeret és a kantárt haza küldé a király feleségének.

És aztán ugyanazon a tört résen, melyen az ellenség akart behatolni Bécs városába, vonult be fölmentő seregével a megszabadított metropolisba.

A bécsi nép istenítve fogadta megszabadítóját!

Szobieszky János pedig egyenesen a Szent-István templomába sietett s ott arczra veté magát az oltár előtt, homlokát a hideg kőre nyugtatva.

A főpap egyházi beszéde így kezdődött:

»Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Johannes.«

Azután ismét visszatért az elfoglalt török táborba, szállást foglalva a nagyvezér pompás sátorában, s hol még tegnap Kara Mustafa a paradicsom minden örömeit bitorolta, Szobieszky ott leült hosszú, reggelig tartó levélíráshoz. Az egész ütközetet leírta az egyetlen, imádott feleség számára. - A levél ezen végződött: »a mi F á n f á n u n k derekasan viselte magát!« - S azt nem tudhatta minden ember, hogy Jakab fiuk volt az a »mi Fánfánunk.«

Iszonytató kincshalmazt hagyott prédára maga után a török tábor: Szobieszky is kivette belőle a maga részét: ez volt hatszáz kis gyermek, kiket a menekvő apák nem értek már rá megölni: azokat ő összeszedeté s valamennyinek apja lett és gondoskodott a felnevelésükről.

XXXVI.

Egész Európa viszhangzott Szobieszky csodaszerű diadalától. Minden nemzet, minden ország megünnepelte azt. Rómában egy egész hónapig tartott az ünnepély Szobieszky tiszteletére. Az általa elfoglalt próféta zászlót városról városra hordozták: s paizsát fölemelték a csillagok közé.

Nem csak Bécset, nem csak a római birodalmat, de az egész keresztyénséget ez a diadalnap mentette meg.

Csak a francia hirlapok irták e diadalnapról, hogy azt nem Szobieszky fegyvere vivta ki: hanem pápa ő szentsége hathatós imái az egek urához.

Csak az volt hátra még, hogy Tökölynek adott szavát beváltsa Szobieszky.

Majd mikor a római császárral találkozni fog, majd mikor az kérdezni fogja tőle: »mivel háláljam meg, hogy megmentetted birodalmamat, koronámat, trónomat?« Akkor lesz ideje azt válaszolni:

»Tedd boldoggá, tedd szabaddá a te Magyarországodat!«

Az ebersdorfi mezőn találkozott össze Szobieszky a császárral. A lengyel és osztrák hadsereg közepett lovagoltak egymás felé: az ünnepélyes találkozóra. Szobieszky mellett lovagolt a fia, a büszkesége. Azt is be akarta mutatni a császárnak. Az is az ő ügyéért harczolt.

Egy teljes negyedóraig tartott a találkozás. Szobieszky beszélt a császárhoz; üdvözölte, gratulált neki, bemutatta a fiát, - s a császár mindezekre egy szót sem szólt: még csak azt a szót sem mondta neki, hogy »k ö s z ö n ö m ! «

(Vége.)